

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ М. І. ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ»**

**ГІРСЬКА ПОЛІТИКА:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

Наукова доповідь

Львів 2017

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Основні засади політики розвитку гірських територій у країнах Європи	4
2. Особливості секторальних складових європейської гірської політики	12
2.1. <i>Землекористування та сільське господарство</i>	12
2.2. <i>Лісокористування та лісове господарство</i>	19
2.3. <i>Рекреаційно-туристична сфера</i>	25
2.4. <i>Промисловість та енергетика</i>	29
2.5. <i>Транспорт</i>	33
2.6. <i>Культурна спадщина</i>	37
2.7. <i>Охорона навколишнього середовища та поводження з відходами</i> ..	39
2.8. <i>Демографічна політика</i>	46
3. Перспективні напрями та механізми імплементації європейської практики управління розвитком гірських територій в Україні	51
3.1. <i>Макрорегіональні інструменти розвитку</i>	51
3.2. <i>Інструменти зменшення територіальних диспропорцій та стимулювання економічної діяльності</i>	57
3.3. <i>Секторальні напрями розвитку у контексті європейської практики</i>	60
3.3.1. <i>Сільське господарство</i>	60
3.3.2. <i>Лісове господарство</i>	65
3.3.3. <i>Рекреаційно-туристична сфера</i>	70
3.3.4. <i>Промисловість та енергетика</i>	74
3.3.5. <i>Транспорт</i>	78
Висновки	81
Список використаних джерел	82

ВСТУП

Політику розвитку гірських територій (гірську політику) можна трактувати як вироблене на основі суспільного усвідомлення ролі гірських територій у життєдіяльності соціуму, інституціолізоване законами, нормативними актами, стратегічними й програмними документами ставлення суб'єктів гірської політики до сукупності соціально-економічних й екологічних проблем територіального розвитку гірських місцевостей, яке реалізується через відповідні механізми та інструменти. Гірська політика є різновидом регіональної політики і фокусується на гірські території.

Якщо відштовхуватися від визначення поняття регіональної політики, що використовується у чинному законодавстві (Закон України «Про засади державної регіональної політики»), то гірську політику варто розглядати як систему цілей, заходів, засобів та узгоджених дій органів влади усіх рівнів для забезпечення високого рівня якості життя людей на гірських територіях з урахуванням їх природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей, етнічної і культурної самобутності.

Умови гірських територій, з одного боку, ускладнюють економічне життя місцевого населення через свої природні особливості, важку транспортну доступність як до них, так і від них до центрів ділової активності й суспільного життя, а з іншого, – є екологічним та етнокультурним феноменом, значення якого виходить далеко за межі таких територій. Починаючи з 1960-х років у країнах Європи усвідомлення важливої ролі гірських територій трансформувалося в цілеспрямовані дії владних органів щодо підтримки їх економічного розвитку та вирішення таким чином проблем депопуляції гір. В центрі уваги постійно були також питання збереження екологічних функцій гір.

На сьогодні європейські країни та Європейський Союз зокрема нагромадили вагомий досвід розроблення й реалізації гірської політики. Вивчення такого досвіду є корисним для України, гірським територіям якої притаманна більшість проблем, які вирішує європейська гірська політика. З підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом зближення шляхів вирішення проблем розвитку гірських територій з європейськими стало для України особливо важливим.

Разом з тим, гірська політика в Україні має враховувати вітчизняні особливості та реалії. Пропонована наукова записка розкриває погляди авторів стосовно концептуальних основ політики розвитку гірських територій України, які базуються на аналізі європейського досвіду та враховують інституційні й інші умови країни. Сподіваємося, що пропоновані матеріали будуть корисними для фахівців з формування та реалізації політики розвитку гірських територій.

Наукову доповідь підготували: д.е.н., проф. Кравців В. С., к.е.н. Жук П. В., к.е.н. Башинська Ю. І., к.е.н. Гулич О. І., к.е.н. Колодійчук І. А., к.е.н. Полюга В. О., к.г.н. Теслюк Р. Т., інж. Яворський Р. З.

1. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Проблематика розвитку гірських територій України є предметом чималої кількості наукових розвідок [1-5 та ін], однак цілісної гірської політики, яка б враховувала як вітчизняні реалії, так і зарубіжний досвід, знайшла своє інституційне втілення, не вироблено.

Аналіз європейської політики та практики регулювання розвитку гірських територій за таких обставин є важливим для України й додатково актуалізується її євроінтеграційними прагненнями. Очевидно, що Україна буде не в змозі одноментно запровадити найсучасніші європейські інструменти регулювання розвитку гірських територій. Мова може йти про послідовну імплементацію тих чи інших підходів, механізмів розвитку з урахуванням конкретних реалій, орієнтуючись при цьому на максимальне зближення вітчизняної гірської політики та практики її реалізації з європейською. Зауважимо, що у країнах Європи гірська політика також формувалася поетапно, розвивалася та змінювалася.

Основні шляхи сприяння розвитку гірських територій у європейських країнах було узагальнено Х. Циммерманном [6]. Він виділив кілька напрямів гірської політики:

1. *Комунальна політика* – у деяких країнах громади в проблемних регіонах класифікуються як окремий тип поряд з такими видами громад, як міста, села тощо. Якщо такий спеціальний статус надається громадам у гірських регіонах, вони можуть розраховувати на надходження додаткових коштів у рамках фінансового вирівнювання, ці громади можуть мати спеціальний статус під час реалізації інфраструктурних програм тощо. Тобто, у цьому випадку враховуються територіальні особливості гірських регіонів.

2. *Земельне планування* – диференційоване територіальне планування передбачає різні підходи та відповідні заходи державної політики для різних регіонів або їх частин, у тому числі стосовно гірських місцевостей.

3. *Фінансове вирівнювання* – в усіх територіально й економічно неоднорідних країнах існує система фінансового вирівнювання між багатими та біднішими регіонами, містами і т.д. Вирівнювання за фінансовим станом є дуже важливим для економічно слабкого гірського регіону. При цьому слід враховувати такі аспекти, як важкодоступність населених пунктів у гірських регіонах, специфічні витрати у сільському господарстві і т.д.

4. *Спеціальні програми сприяння* – кожна країна з великою територією має програми сприяння, які мають регіональне або галузеве спрямування і мають найбільший ефект саме у тих регіонах, де найбільш сильною є та чи інша галузь. Це стосується, наприклад, сільського господарства та туризму, які, як правило, мають особливе значення для гірських регіонів.

5. *Інфраструктурні програми* – особливе значення для гірських регіонів мають програми дорожнього будівництва. В цілому транспортне сполучення з гірськими районами є недостатньо розвиненим. Відповідно, програми дорожнього

будівництва є особливо значимими для гірських регіонів. Окрім дорожнього будівництва велике значення може також мати підтримка роботи аеропортів у гірському регіоні, навіть якщо його завантаження є недостатнім. Аеропорт може значною мірою покращити доступність гірського регіону. Особливо важливим це є для розвитку туризму, зокрема – гірськолижного. Не останню роль відіграє також політика у галузі залізничного сполучення, за допомогою якого також можна забезпечити оперативний транспортний зв'язок з гірськими регіонами.

Гірська політика як інструмент вирішення соціально-економічних проблем населення, що проживає на гірських територіях, реалізації загальнодержавних і глобальних екологічних функцій таких територій, збереження унікальних етнокультурних надбань місцевих етносів у країнах Європи стала важливою складовою державного й регіонального регулювання починаючи з 1960-х років. У різних країнах вона формувалася, розвивалася й трансформувалася по-різному, уніфікуючись зі створенням Європейського Союзу навколо спільних принципів.

Нижче наведемо характеристику важливих у контексті предмету даної доповіді складових та інструментів гірської політики країн Європи, які виділяються зарубіжними й вітчизняними дослідниками.

Зокрема, Х. Ціммерманн в першу чергу звертає увагу на заходи, які реалізуються у Швейцарії (не входить до ЄС) та Австрії (є країною-членом ЄС, де діють певні обмеження стосовно національних програм субвенційного характеру), а також у Німеччині (Баварія, де значна частка земель зосереджена на гірських територіях).

Швейцарія. Ще у 1960-х роках в Швейцарії було розроблено урядову концепцію підтримки економічного розвитку гірських територій. У 1974 р. в країні було ухвалено закон, за яким відставання гірських регіонів за рівнем розвитку необхідно долати перш за все через покращення інфраструктури. Для інфраструктурних проектів (будівництво доріг тощо) з федерального бюджету надавалися пільгові позики.

Було утворено 54 гірські регіони розвитку, які переважно мали невелику територію та охоплювали від 3 до 40 громад, у яких було створено відповідні робочі центри. Кожний регіон був зобов'язаний розробити регіональну концепцію розвитку, а зазначені робочі центри повинні були стати важливим інструментом координації на регіональному рівні. У наступні роки було реалізовано додаткові заходи сприяння у модернізації економіки, розвитку готелів та курортів тощо [6]. Всього за період з 1974 р. з боку держави було профінансовано близько 8 тис. інвестиційних проектів на суму майже 3 млрд дол. США, а всього загальна вартість фінансованих проектів становила близько 17 млрд дол. США [7].

Ці заходи забезпечили рівність інфраструктурної оснащеності гірських регіонів з іншими районами Швейцарії, але не допомогли скоротити їх економічне відставання. Витрати на вдосконалення інфраструктури виявилися надто високими. Їх продуктивність знижувало також те, що не враховувався реальний потенціал розвитку територій, у які вкладалися кошти. Тому з 2008 р. була впроваджена нова концепція регіонального сприяння, у якій головну роль відвели не федерально-

му рівню, а кантонам (середній рівень державного управління у Швейцарії). Кантони повинні розробляти програми з реалізації концепцій розвитку, після цього вони отримують від федерального уряду фінансову підтримку.

Австрія. В Австрії підтримка гірських регіонів здійснюється частково у рамках спеціальних заходів (дотації для сільського господарства, пов'язані з виробництвом у особливо важких умовах), але переважно проводиться через різноманітні спеціальні програми реалізації політики горизонтального вирівнювання, які є універсальними і не спрямовані виключно на гірські території. Зокрема, мешканці та суб'єкти господарювання у гірських районах отримують більш значну за обсягом підтримку у питаннях компенсації транспортних й інших інфраструктурних витрат, які у гірських районах є вищими через відстані, складний ландшафт, меншу кількість споживачів тощо.

Це пов'язано також з тим, що деякі гірські регіони у Австрії є економічно розвинутими (наприклад, Тіроль зі своїми гірськолижними курортами та потужною туристичною галуззю). З економічного погляду такий підхід є виправданим, адже державна підтримка повинна служити для самопомоги відсталим регіонам [6].

На особливості австрійського досвіду регулювання територіального розвитку, зокрема й гірських територій, вказує Г. Карп [8]. У 1985 р. в Австрії було прийнято нормативно-правовий акт «Ініціатива з автентичного регіонального розвитку», який регламентував надання компенсаційної допомоги у тому числі й гірським районам за низкою напрямів. Серед них - фінансова допомога сільськогосподарським виробникам з урахуванням особливостей ведення господарства об'єктивного характеру. З 2001 р. у фінансуванні таких програм включився Євросоюз.

Реалізація програм з розвитку фермерських господарств й екологобезпечного туризму дала реальний поштовх до зростання чисельності населення у гірських регіонах Австрії [9].

Німеччина. У Німеччині території середньогір'я як правило економічно розвинуті, а райони, прилеглі до Альп, порівняно незначні за площею. Окрім цього їх гірські долини змикаються з негірськими регіонами і вони є легкодоступними та добре інтегрованими до загальної території країни. Тому фактично ставляться завдання не активізації економічного розвитку гірських територій, а збереження й розширення природоохоронних зон Альп. У них допускається розвиток туризму, відпочинку, але виключаються такі форми відпочинку, з якими пов'язані негативні наслідки використання транспортних засобів.

Варто також зазначити, що Міністерством економіки Баварії було розроблено програми розвитку закладів туризму та сприяння інвестиційним проектам у промисловості, які поширюються і на гірські території. Це стосується також програм сприяння Міністерства сільського господарства Баварії, які можуть реалізовуватися за рахунок коштів європейського фонду сільського господарства у рамках програм ЄС [6].

Франція. У Франції прийнятий у 1985 р. Закон про розвиток і охорону гірської місцевості передбачав покращення інфраструктури сфери обслуговування у

гірській місцевості з наданням місцевій владі необхідних фінансових ресурсів на пільгових умовах. Була впроваджена політика підвищення зайнятості населення, підтримка виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, надання кредитів фермерам [7]. Закон націлював на:

- спрямування необхідних ресурсів для виробництва у гірських регіонах сільськогосподарської, лісової продукції, продукції ремесел, розвитку енергетики, притоку туристів й розширення сфери послуг, розвитку курортів;
- збереження екологічної рівноваги, вирішення соціальних проблем й пригноблення місцевих культурних цінностей;
- визнання права гірських територій на специфічний розвиток, пошук інноваційних шляхів зближення рівнів життя горян та мешканців рівнинних територій; вирішення цих питань на національному рівні та відображення у законах й нормативних документах;
- покращення інфраструктури, надання місцевим органам влади необхідних фінансових ресурсів;
- визначення й реалізацію політики з підвищення зайнятості місцевого населення;
- підтримку довгострокових програм розвитку, включення у їх реалізацію потенціалу міжтериторіального й міжмуніципального співробітництва [10, 11].

Італія. В Італії з 1994 р. діє Закон про гірські території, створено Національний гірський фонд (фінансується ЄС, державою та місцевими владами), кошти якого використовуються для підтримки розвитку гірських територій.. Регіони можуть створювати і власні фонди. В Італії також запроваджено маркування продукції, виробленої в горах. Створено спеціальні інформаційні офіси для мешканців гірських районів [7]. Загалом гірська політика в Італії націлена на розвиток гірських населених пунктів.

Швеція. Режим регіональної підтримки запроваджений для гірських територій Швеції у 1965 р. Гірські регіони віднесені до типу «райони, які потребують структурних змін» й користуються загальною та спеціальною економічною підтримкою. Загальна підтримка полягає у наданні компенсацій за не вигідне географічне розташування у вигляді транспортної субсидії та стимулюванні підприємництва меншим податком на заробітну плату. Спеціальна підтримка здійснюється через інвестиційні дотації на вкладення у споруди, обладнання, освіту, консультаційні послуги та дотації стимулювання зайнятості, які надаються фірмам за створення нових робочих місць [12, 13].

Іспанія. Закон про розвиток гірського сільського господарства було прийнято у 1983 р. В першу чергу він спрямовувався на підтримку розвитку гірського тваринництва. Також Іспанією широко використовуються програми ЄС для вирішення питань розвитку гірських населених пунктів [7].

Фактично більшість країн з гірськими територіями використовують стратегії, спрямовані на компенсацію впливу негативних умов гірських місцевостей через субсидіювання виробництва, інвестиційну допомогу, надання компенсацій виробникам.

З утворенням Європейського Союзу у країнах-членах ЄС запроваджено принципи та форми здійснення підтримки й допомоги виробникам та регіонам не як правило, а як виняток. Стаття 87 Договору ЄС дозволяє тільки такі форми допомоги:

- соціальна допомога, яку надають індивідуально;
- допомога для подолання наслідків природних катаклізмів чи надзвичайних ситуацій;
- допомога, яка має на меті: а)просувати економічний розвиток нерозвинених відстаючих відповідно до критеріїв ЄС територій; б)просувати виконання важливих проектів, що стосуються спільних європейських інтересів або запобігають серйозним проблемам в економіці членів ЄС; в)сприяти розвитку певних видів діяльності чи територій; г)просувати культуру та збереження спадщини [14].

Разом з тим, гірські місцевості у більшості випадків є економічно слабше розвиненими та за термінологією ЄС відносяться до «проблемних територій». При цьому вони володіють вагомою й унікальною етнокультурною спадщиною. Ці критеріальні ознаки відповідають запровадженню у ЄС правилам територіальної підтримки. Зокрема, передбачене у ЄС використання структурних фондів націлене на регіони, що відстають у своєму розвитку: мають валовий регіональний продукт (ВРП) нижчий за 75 % від середнього рівня по країні; є віддаленими або малонаселеними [15, 16].

Зі структурних фондів, діючих у ЄС, гірські території в найбільшій мірі підтримуються:

Європейським фондом регіонального розвитку, заснованим у 1975 р. З нього фінансуються проекти, спрямовані на зміцнення економічної та соціальної згуртованості в ЄС, коригування дисбалансів між її регіонами. Фонд здійснює:

- інвестування компаній з метою створення постійних робочих місць;
- інвестування в інфраструктуру для досліджень та інновацій, телекомунікацій, охорони навколишнього середовища, енергетики та транспорту;
- фінансову підтримку регіонального та місцевого розвитку, співпраці між містами та регіонами.

Європейським фондом управління та забезпечення в сільському господарстві, який діє з 1958 р. Його секція «Управління» опікується розвитком сільської місцевості та надає допомогу фермерам у менш розвинутих районах.

Європейським угрупованням для територіальної співпраці – новим інструментом, покликаним просувати транскордонне (прикордонне), транснаціональне та міжрегіональне співробітництво.

Крім структурних фондів допомогу у вирішенні завдань розвитку гірські території країни ЄС можуть отримувати з Фонд гуртування. Створений у 1993 р. Фонд гуртування спрямований на допомогу країнам з валовим національним доходом на одиницю населення менше 90% від середнього по ЄС. Фонд гуртування служить для скорочення економічного і соціального відставання, а також для стабілізації економіки відстаючих регіонів. Фонд фінансує діяльність за наступними напрямками:

- транс'європейські транспортні мережі (зокрема, проекти, визначені ЄС як пріоритетні і представляють інтерес для Європи);

- навколишнє середовище (проекти, пов'язані з енергетикою і транспортом, якщо вони є сприятливими для довкілля: раціональне використання енергії, застосування відновлюваних джерел енергії, розвиток залізничного транспорту, розвиток мережі громадського транспорту тощо).

Крім інструментів, які діють тільки в межах ЄС, Європейським Союзом ініційовано інструменти співпраці з сусідніми країнами. Стосовно них діє зовнішньополітична ініціатива ЄС «Східне партнерство», яка поширюється на Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну. Східне партнерство передбачає можливість оновлення договірно-правової бази відносин ЄС зі східними сусідами шляхом заміни чинних угод про партнерство та співробітництво на угоди про асоціацію, створення поглиблених та всеохоплюючих зон вільної торгівлі, лібералізацію візового режиму між ЄС та державами-партнерами тощо.

Регламентом (ЄС) № 1638/2006 Європейського Парламенту і Ради Європи від 24 жовтня 2006 р. встановлено загальні положення щодо Інструменту європейського сусідства і партнерства, який створює новий фінансовий інструмент для надання допомоги Європейським Союзом партнерським країнам. Важливу роль відіграють програми ЄС для розвитку територіального співробітництва. З них три – «Польща-Білорусь-Україна», «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна» та «Румунія-Україна» - охоплюють територію гірського Карпатського регіону України. Діюча Програма транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна 2014-2020 з бюджетом понад 183 млн євро затверджена рішенням Європейської Комісії № C(2015) 9138 від 17.12.2015 р. Вона охоплює 4 польських воєводств, чотири білоруські і шість українських областей (основна територія: Львівська, Волинська, Закарпатська області; прилеглі регіони: Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська області). Програма має чотири тематичні цілі: сприяння місцевій культурі та збереження історичної спадщини; підвищення доступності регіонів, розвиток надійного та стійкого до кліматичних впливів транспорту, комунікаційних мереж і систем; спільні виклики в галузі захисту і безпеки; сприяння управлінню кордонним рухом, мобільністю та міграцією [17].

Програма прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства (ППС ЄІС) «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2014-2020» з бюджетом у майже 94 млн євро з української сторони включає територію Закарпатської, Івано-Франківської (основні регіони) та Чернівецької (додатковий регіон) областей. Пріоритетами Програми є: розвиток місцевої культури та історії в поєднанні з функціями туризму; стале використання навколишнього середовища прикордонної території - збереження природних ресурсів, заходи зі скорочення викидів парникових газів і забруднення річок; розвиток транспортної інфраструктури для підвищення мобільності людей і товарів; розвиток інфраструктури інформаційно-комунікаційних технологій та обміну інформацією; підтримка спільних заходів щодо попередження природних і техногенних катастроф, а також спільних дій під час надзвичайних ситуацій; підтримка розвитку здоров'я [18].

Дія ППС ЄС «Україна – Румунія» з бюджетом 60 млн євро розповсюджується на Одеську, Чернівецьку, Івано-Франківську та Закарпатську області – в якості основних регіонів; Вінницьку, Тернопільську та Хмельницьку – додаткових [19].

Транскордонне співробітництво сприяє країнам, які не є членами ЄС, у залученні фінансових ресурсів з його структурних фондів.

Важливим інструментом співробітництва регіонів Європи, який поширюється і на країни-не члени ЄС, стають *макрорегіональні стратегії (МРС)*. Макрорегіональні стратегії є інструментом вирішення спільних для географічних регіонів викликів, що стосуються як країн-членів ЄС, так і інших країн регіону. Вони пропонують платформу для багатогалузевого, багатонаціонального та багаторівневого управління.

МРС доповнюють традиційну політику країн щодо територіального управління й передбачають вирішення загальних для макрорегіону проблем на основі реалізації управлінського принципу «знизу-вверх» з включенням місцевих, регіональних та національних учасників [20]. Схвалені Радою Європи МРС підтримуються європейськими структурними й інвестиційними фондами. На сьогодні діє 4 макрорегіональні стратегії, схвалені РЄ: щодо регіону Балтійського моря (EUSBSR) – з 2009 р., Дунайська стратегія (EUSDR) – з 2011 р., стратегія для Адриатичного та Іонічного регіонів (EUSAIR) – з 2014 р., Альпійська стратегія (EUSALP) – з 2015 р. На стадії розроблення й узгодження зі структурами ЄС перебуває проект Карпатської стратегії, розробка якої ініційована Польщею й іншими країнами регіону-членами ЄС та підтримана Україною [21]. В грудні 2015 р. група членів Європарламенту з країн Карпатського регіону, а також Великобританії, звернулася з клопотанням до Європейської комісії щодо розширення роботи з впровадження макрорегіональних стратегій. З лютого 2016 р. в рамках Комітету регіонів ЄС створена Карпатська міжрегіональна група, метою якої є вишукування можливостей створення макрорегіональної стратегії для Карпатського регіону [22].

Ініціатива щодо розроблення та затвердження Карпатської стратегії дасть змогу поглибити й наповнити реальним змістом реалізацію прийнятої у Києві в 2003 р. Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція), учасниками якої стали Польща, Румунія, Сербія та Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Україна, Чехія.

Карпатська стратегія може базуватися на досвіді та положеннях діючої з 2016 р. Альпійської стратегії, враховуючи спільну гірську специфіку регіонів. Важливо, однак, враховувати при просуванні Карпатської стратегії чітку позицію Європейської Комісії стосовно «трьох ні», яким мають відповідати стратегічні нововведення: ніяких нових регуляторів; ніяких нових інституцій та ніяких нових засобів [23].

Як висновок для України слід зазначити:

- Європейський досвід засвідчує необхідність розроблення й реалізації політики розвитку гірських територій в Україні, в основі якої вбачається економічна

підтримка, підвищення їх конкурентоспроможності, запобігання депопуляції, збереження екологічної функції та етнокультурної спадщини гір.

- Напрями підтримки гірських територій можуть включати: *адміністративну політику*, яка забезпечуватиме спеціальний статус адміністративно-територіальних одиниць й населених пунктів у гірських місцевостях з особливими підходами до фінансового вирівнювання, інвестиційної діяльності тощо; *територіальне планування* й формування адміністративно-територіальних одиниць з урахуванням гірської специфіки; *фінансово-бюджетне вирівнювання*, яке б надавало економічно проблемним територіям у гірських регіонах можливості для забезпечення умов життєдіяльності місцевого населення на рівні не гіршому, ніж в середньому по країні; *цільові програми сприяння* розвитку сфер та видів діяльності, які мають особливе значення для гірських районів; *реалізацію інфраструктурних програм*, що сприятимуть згладжуванню проблем транспортно-комунікативної доступності у гірських місцевостях. Зазначені напрями мають знайти інституційне втілення й підтримуватися на усіх управлінських рівнях.

- Реалізація напрямів підтримки гірських територій буде ефективнішою при використанні адаптованих до умов України практик, апробованих країнами Європи. Серед них: покращення транспортної, соціальної, комунальної інфраструктури гірських регіонів; розроблення концепцій і програм розвитку гірських територій та державна підтримка реалізації передбачених ними проектів; створення фондів підтримки гірських територій; надання дотацій сільськогосподарським виробникам у гірських місцевостях та сприяння їх кооперації; підтримка розвитку сфери туризму, курортів, народних промислів і ремесел; сприяння створенню в гірських місцевостях робочих місць у видах промислової діяльності, які не чинять екодеструктивного впливу, орієнтуючись на сферу малого й середнього бізнесу; врахування у механізмах фінансового вирівнювання специфіки гірських територій тощо.

- Сприяти розвитку гірських територій України може активізація використання можливостей програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства «Польща-Білорусь-Україна», «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна» та «Румунія-Україна», які охоплюють територію гірського Карпатського регіону України.

- Важливими для України є участь у підготовці макрорегіональної стратегії ЄС для Карпатського регіону та просування спільних проектів з країнами та регіонами, які є учасниками затвердженої органами ЄС Дунайської стратегії.

2. ОСОБЛИВОСТІ СЕКТОРАЛЬНИХ СКЛАДОВИХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ГІРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Землекористування та сільське господарство

У країнах ЄС гірські території (регіони) визначені як самостійна складова загальноєвропейської програми просторового (територіального) розвитку [24]. Природні умови гір сприймаються при цьому не лише як перешкоди, а й можливості для їх розвитку. Просторовий менеджмент значну увагу приділяє розвитку гірських регіонів, зважаючи на їх важливість для екологічного, економічного, соціального, культурного та сільськогосподарського секторів, орієнтуючись на:

- збереження екосистем та ефективне використання природних ресурсів;
- підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського та лісогосподарського секторів;
- диверсифікацію господарської діяльності;
- створення умов для економічного та соціального відродження сільських регіонів.

Переважна частина гірських територій має сільськогосподарську орієнтацію і відзначається наявністю складних проблем розвитку. В окремих країнах ці проблеми вирішуються шляхом проведення активної державної аграрної політики, причому має місце комплексний підхід щодо розвитку сільської місцевості і гірських регіонів. Зокрема, це простежується в країнах, на території яких гірські ландшафти домінують.

В інших країнах проблеми долаються в рамках реалізації загальної політики регіонального розвитку. При цьому до гірських регіонів підходять у широкому, поліфункціональному сенсі, намагаючись відродити (і/чи відновити) їх демографічний потенціал через підвищення життєвих стандартів та якості життя місцевих мешканців при збереженні традиційного сільського укладу з його доповненням новими видами економічної діяльності – переважно зі сфери туризму, деяких видів промислової діяльності, інфраструктурного розвитку.

Можна стверджувати, що сучасна європейська гірська політика – це політика, що орієнтується на можливості для майбутнього, ефективніше використання місцевого потенціалу, і передусім у сільському господарстві. Аграрна політика у гірських регіонах країн Європи забезпечує високі результати у виробництві, соціально-економічних процесах у сільській місцевості, активізації сільського підприємництва, опираючись на чітко виражений підхід щодо визначальної ролі сільського господарства у їхньому розвитку та активно використовуючи інструменти сприяння й підтримки у рамках проведення Спільної аграрної політики (САП, Common Agricultural Policy). Поряд з цим, сільське господарство позиціонується як необхідна умова збереження ландшафтів гірських регіонів. В окремих країнах саме аграрна політика забезпечує домінуючий вплив на розвиток цих територій (Угорщина, Словаччина, Швейцарія).

З метою створення сприятливих умов для розвитку гірського сільського господарства в країнах ЄС користуються чималим набором інструментів (стимулів), які ґрунтуються на принципах:

- цільовий характер надання (фінансові ресурси спрямовуються виключно на визначені цілі);
- відповідність пріоритетним цілям політики просторового розвитку цих територій; орієнтації на розвиток (спрямованість на технологічну і технічну модернізацію, збільшення доданої вартості продукції тощо);
- співфінансування (стимули покривають лише частину інвестиційних витрат, понесених суб'єктом господарювання);
- відсутність негативних наслідків для конкуренції (доступність для всіх суб'єктів господарювання за умови виконання чітко встановлених критеріїв).

Впродовж значного періоду напружувалося законодавство країн Європи щодо забезпечення ефективного розвитку так званих LFA- територій (англ. – Less Favoured Areas - несприятливі для ведення сільського господарства місцевості), до яких належать гірські регіони. На сьогодні для них встановлені заходи підтримки, які, по-перше, сприяють забезпеченню належних умов проживання сільського мешканця; по-друге, модернізації та диверсифікації сільськогосподарського виробництва; по-третє, мотивують збереження природного простору та ландшафту. Вони пов'язані передусім з прямими виплатами (платежами) сільськогосподарським виробникам, або ж з реалізацією спільних інвестиційних проектів, що охоплюють сільський розвиток в цілому.

У 2007-2013 рр. система підтримки сільського розвитку в ЄС включала три пріоритетні осі дій (конкурентоспроможність; природне середовище та управління земельними ресурсами; багатофункціональне село та якість життя), кожна з яких забезпечувалася чітко визначеним переліком прийнятних уніфікованих інструментів підтримки. Скажімо, вісь пріоритетів «Конкурентоспроможність сільського господарства» включала 4 групи інструментів: а) поширення знань та покращення людських ресурсів; б) підтримка інновацій; в) покращення якості продукції; г) перехідні ресурси для нових членів ЄС (Польща, Естонія, Чеська республіка та інші) [25]. Тобто, має місце конкретна (й досить розгалужена) визначеність напрямків надання підтримки та звітність щодо їх результативності. Попередньо країни-члени ЄС оцінюють національні особливості ведення сільського господарства і подають до Європейської комісії стратегічні плани використання коштів єдиного фонду розвитку сільських територій, узгоджуючи головні заходи з загальними напрямками САП. Сільгоспвиробники, аби отримати платежі зі спільного бюджету ЄС, повинні дотримуватись розроблених обов'язкових і добровільних схем щодо цих виплат.

Посиленню конкурентоспроможності сільського господарства насамперед сприяють значні інвестиції у цей сектор. Наприклад, протягом 2007-2013 рр. в ра-

мках САП вкладення у покращення умов сільської місцевості та сільське господарство тільки Австрії становили понад 9,3 млрд євро¹.

У 2014 р. фінансувались такі заходи:

- підтримка доходів австрійських фермерів – 0,3% від загальних інвестицій, отриманих в рамках допомоги САП. У 2014 році вони отримали 700 млн євро прямих платежів і ще 25 млн євро на так звані ринкові заходи;

- реагування на труднощі ринку – 0,08 %. Фінансувались заходи, що сприяли розширенню експортних ринків. 7млн євро були виділені молочному сектору та свинарству;

- додавання вартості за допомогою схем якості. Фінансуються заходи, які дозволяють сільгоспвиробникам підвищити якість та зберегти різноманітність продукції. Перелік харчових продуктів високого якісного рівня зводиться у спеціальний реєстр;

- сприяння зростанню та диференціації господарської діяльності у сільських регіонах – 43 %. Впродовж 2007-2013 рр. на це інвестовано понад 4 млрд євро, зокрема, на заходи щодо:

- підтримки сільськогосподарського виробництва, зберігаючи його різноманітність та конкурентоспроможність;

- становлення 8 800 господарств молодих фермерів. Молоді фермери можуть скористатися 25 % допомоги впродовж перших п'яти років;

- модернізації 29 000 агроформувань (2,2 млрд євро) – 23,7 %;

- удосконалення базових послуг та оновлення сіл (141 млн євро) – 1,5 %;

- підтримки органічного виробництва;

- підтримки впровадження заходів агроекологічного захисту.

Слід зазначити, що дотації є диференційованими залежно від показника фінансової потужності тієї чи іншої території (того чи іншого господарського суб'єкта). Передбачено два типи допомоги залежно від площі земельних ділянок сільськогосподарських підприємств: I тип надається підприємствам з площею до 6 га; II тип – з площею від 60 до 100 га. При обчисленні обсягу допомоги також враховується тип сільськогосподарських угідь, тип господарства та інші особливості ведення господарства об'єктивного характеру [8].

В Австрії значна увага приділяється органічному сільськогосподарському виробництву. Зростає кількість фермерів, що орієнтуються у своїй діяльності на виконання правила «Greening» («Озеленення»), яке передбачає екологічно безпечне ведення сільського господарства шляхом розширення асортименту сільськогосподарських культур, підтримування (розширення площ) постійних пасовищ, збереження 5 % територій, що є екологічно значимими. Значна увага акцентується на заходах, що забезпечують збереження альпійської екосистеми.

¹ До 2020 року інвестиції САП становитимуть більше 8,8 млрд євро і спрямовуватимуться в першу чергу на стабілізацію доходів фермерів; модернізацію та підвищення стійкості австрійських ферм; забезпечення постачання безпечної, доступної та якісної продукції.

У Німеччині в регіонах з гірськими масивами середньої висоти теж достатньо активно реалізуються програми сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій за рахунок коштів європейського фонду розвитку сільських територій. Сталий розвиток сільського господарства тут асоціюється передусім з гірським тваринництвом і виробництвом біопродуктів.

Гірські регіони в європейських країнах позиціонуються як такі, що мають важливе значення для розумного, всеосяжного зростання та сталого² розвитку країни, тому в їх межах забезпечуються:

- привабливі житлові умови для мешканців сільських територій;
- посилення їх конкурентоспроможності;
- здійснення відповідного контролю та захисту природних ресурсів;
- культурна різноманітність територій.

При цьому, реалізуючи гірську політику, окреме із перелічених завдань може бути домінуючим серед інших. Наприклад, у Німеччині більш зосереджені на охороні гірських ландшафтів; в Австрії – на посиленні конкурентоспроможності сільського господарства.

У Швейцарії³ має місце комплексний підхід до розвитку сільської місцевості і гірських регіонів. Ці території розглядаються як такі, що характеризуються неоднорідністю та особливим природним потенціалом, здатні розвиватися у тісному партнерстві з агломераціями [26]. Значний внесок приносять ці регіони у забезпечення екологічно безпечного та якісного розвитку природних та рекреаційних зон; наголошується на широких можливостях щодо розширення робочих місць у цій місцевості, позитивних тенденціях у житловій сфері. Пріоритетними напрямками є:

1. *Створення привабливого середовища для життя.* З цією метою значна увага приділяється благоустрою на сільських територіях. Акцентується увага на якісному забезпеченні інфраструктури та якості послуг, адаптованих до потреб місцевого населення та економіки; узгодженій діяльності транспорту, енергетики та поселень.

2. *Збереження й охорона природних ресурсів.* Природні ресурси сільської місцевості і гірських територій (ландшафти, ґрунти, ліси, водні ресурси, біорізноманіття тощо) та їх функції (рекреація, екосистемні послуги) активно використовуються у господарській діяльності, але відповідно до встановлених екологічних норм і вимог.

3. *Посилення конкурентоспроможності.* Розвиток цих територій має за мету створювати привабливі робочі місця в перспективних галузях, широко впроваджуючи інноваційні розробки, зміцнюючи інтеграційні зв'язки агроформувань, стимулюючи їх експортні можливості.

² Це три фактори зміцнення економіки відповідно до Стратегії «Європа 2020» [27].

³ Країна, що не є членом ЄС, проте цікава з точки зору ведення господарської діяльності в гірських регіонах, які є домінуючими на її території.

4. *Збереження культурної спадщини, формування культурної різноманітності.* Наголошується на важливості віднайти зв'язок між минулим і теперішнім, між традицією і сучасністю. Це відображається в інноваційних підходах в архітектурі, туризмі, мистецтві, сільському господарстві. Культурна різноманітність надає привабливості життєвому й туристичному простору.

Швейцарська робоча спілка з питань гірських регіонів забезпечує сприяння гірським регіонам через галузеві політики, які характеризуються суттєво більшим впливом на територіальний розвиток, ніж регіональна політика у вузькому сенсі. Для виконання завдань аграрної політики у федеральному бюджеті Швейцарії передбачено близько 3,6 млрд. франків на рік, натомість для реалізації завдань регіональної політики надаються лише близько 70 млн франків на рік.

Закон «Про сільське господарство» встановлює рамкові умови для виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції таким чином, щоб сільське господарство було збалансованим та економічно ефективним, а також здатним отримувати максимально високий дохід від продажу продукції.

Щоб ефективно реалізувати ці завдання сільська місцевість та гірські території конкретизуються за типами: сільські і туристичні центри, периферійні і приміські території. У сільських центрах значна увага приділяється взаємозв'язкам і співпраці з містами. Їм властива розгорнута та розвинута інфраструктура. Альпійські туристичні центри є рушійною силою економічного розвитку Альпійського регіону Швейцарії. Їх головні пріоритети полягають у збереженні якості гірських ландшафтів, оптимізації туристичного навантаження місцевості.

Відповідно до нової європейської стратегії («Стратегія 2020: стратегія розумного, сталого і всеосяжного зростання» [27]) коригувались цілі (табл. 1), пріоритети, засади Спільної аграрної політики.

Таблиця 1

**Нова диспозиція у Спільній аграрній політиці ЄС
(2014-2020 рр.)**

Окупність виробництва продовольства	Стале використання природних ресурсів і пом'якшення наслідків зміни клімату	Сталий територіальний розвиток
▪ підтримка доходів сільгоспвиробників; ▪ посилення конкурентоспроможності сільського господарства; ▪ компенсація за труднощі ведення виробництва на LFA-територіях.	▪ законодавча гарантія сталого сільськогосподарського виробництва; ▪ підтримка органічного виробництва.	▪ підтримка зайнятості місцевого населення, збереження соціальних структур на селі; ▪ підвищення ефективності сільської економіки; ▪ врахування структурної різноманітності сільськогосподарських систем.

Джерело: [28]

У цій реформі ключовими на 2014-2020 рр. визначено:

засади:

- цільовий розподіл грошових субсидій для забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва, орієнтованої на стимулювання економічного зростання;
- більш ширше застосовування ефективних інструментів кризового менеджменту;
- екологізація виробництва;
- додаткове інвестування у наукові дослідження та інноваційні розробки;
- створення і зміцнення конкурентоспроможного і збалансованого ринкового ланцюга забезпечення продовольством від виробника до споживача;
- стимулювання заходів щодо захисту навколишнього середовища у сільському господарстві;
- особливе врахування структурно слабких регіонів;
- проста й ефективна Спільна аграрна політика.

фінансові інструменти:

а) щодо прямих платежів:

- більш справедливий розподіл між державами-членами ЄС, окремими регіонами і фермерами:
 - країна-член отримає не менше 75 % середнього обсягу допомоги у рамках ЄС;
 - допомога на 1 га не може бути меншою 60 % середнього обсягу допомоги, виділеної у 2019 р. в одному адміністративному чи агрономічному районі;
 - максимально можливий обсяг виплат на сільгосппідприємство в рік - 300 тис. євро;
- визначення розміру субсидій в залежності від кількості наявних на підприємстві робочих місць;
- введення правила «активний фермер», що передбачає виконання вимог щодо обробітку земель та отримання доходу від сільськогосподарського виробництва;
- одноразова виплата молодим фермерам (до 40 років) у розмірі, що на 25 % перевищує середній погектарний рівень, впродовж перших п'яти років;
- збільшення платежів, пов'язаних з виробництвом певних сільськогосподарських продуктів на LFA- територіях;
- фінансування заходів, що стимулюють споживання окремих продуктів.
- стимулювання екологізації сільського господарства. Має місце «зелений» компонент у виплатах, тобто за умови: диверсифікації сільськогосподарського виробництва (господарства з площею понад 3 га зобов'язані вирощувати як мінімум 3 культури); збереження постійних пасовищ; збереження 7 % земель, що є екологічно значимими;

б) щодо сільського розвитку:

- підвищення конкурентоспроможності і життєздатності всіх видів господарювання;

- зміцнення трансферу знань у сільському господарстві;
- підтримка організації продовольчого ланцюга й управління ризиками у сільському господарстві;
- збереження і зміцнення екосистем, залежних від впливу сільського господарства;
- стимулювання ефективного використання ресурсів й перехід до стійкої до змін клімату економіки сільського господарства, продовольчого і лісового секторів;
- сприяння соціальній інтеграції, скороченню бідності, економічному розвитку сільських територій [29-31].

Сільгоспвиробник чи їх спілка претендують на фінансову допомогу за відповідності певним вимогам і надання підтвердження цьому (табл. 2). Натомість залежно від країни, субсидії не надаються, якщо фермерське господарство має площу менше 1 га, або ж затребувана сума виплат складає менше 100 євро [27]. Прямі виплати сільгоспвиробникам нараховуються за базовими (обов'язковими) та добровільними (вибірковими) схемами. До 2019 року матиме місце уніфікація вартості прав на виплати в межах окремих країн та регіонів.

Таблиця 2

Умови отримання субсидій та схеми їх нарахування

Умови отримання субсидій	Схеми нарахування субсидій	
	базова	Добровільна
1. Річний обсяг прямих платежів становить не менше 5 % від загального обсягу надходжень, отриманих від несільськогосподарської діяльності в останньому фінансовому році. 2. Сільськогосподарська діяльність суб'єктів господарювання є значною (потужною). 3. Головна діяльність суб'єкта господарювання є сільське господарство.	Національні (регіональні) фіксовані платежі на гектар землі, відповідно до встановлених вимог. Платежі за виконання умов, що сприяють екологічно безпечному використанню природних ресурсів (30 % національного річного бюджету прямих виплат). Платежі молодим фермерам (до 2 % національного річного бюджету прямих виплат).	Платежі, що сприяють збереженню сільського господарства у регіонах з певними природними обмеженнями (до 5 % національного річного бюджету прямих платежів). Платежі, передбачені для конкретних типів господарств, які зазнають тимчасові труднощі, але є суспільно важливими для країни (до 5% чи 10 % національного річного бюджету прямих платежів).

Джерело: [27]

Платежі за базовою схемою встановлюються відповідно до вартості прав на виплати, які закріплені за кожним гектаром землі, який підлягає під отримання субсидії. Вони обчислюються шляхом ділення фіксованого відсотку від загально-

го бюджету на субсидії для певної країни (табл.3) на кількість наявних у ній прав на виплати. Вартість прав на платежі, закріплених за кожним гектаром, у кожній країні різна і залежна від якості землі.

З огляду на корективи, внесені до Спільної аграрної політики ЄС на 2014-2020 рр., пріоритети дещо зміщені в напрямку екологічно орієнтованих заходів та сільського розвитку, а загальновизнані засади однозначно наголошують на уважному врахуванні структурно слабких регіонів. Отже, гірське сільське господарство було і залишатиметься важливою сферою суспільної діяльності, оскільки має визначальний вплив на збереження самобутності гірських регіонів та гірських ландшафтів.

Таблиця 3

**Загальний бюджет субсидій деяких країн-членів ЄС,
тис. євро**

Країна	Рік:				
	2015	2016	2017	2018	2019
Німеччина	5 144 264	5 110 446	5 076 522	5 047 458	5 018 395
Франція	7 553 677	7 521 123	7 488 380	7 462 790	7 437 200
Італія	3 902 039	3 850 805	3 799 540	3 751 937	3 704 337
Угорщина	1 271 593	1 270 410	1 269 187	1 269 172	1 269 158
Австрія	693 065	692 421	691 754	691 746	691 738
Польща	2 987 267	3 004 501	3 021 602	3 041 560	3 061 518
Румунія	1 629 889	1 813 795	1 842 446	1 872 821	1 903 195
Словаччина	380 680	383 938	387 177	390 781	394 385

Джерело: [32]

Більшість країн із гірськими територіями формують стратегію політики гірського розвитку, спрямовану на компенсацію негативного впливу природно-кліматичних ресурсних властивостей гірських територій, надаючи інвестиційну підтримку для розвитку пріоритетних видів і сфер економічної діяльності, зокрема сільському господарству. Інвестиційна допомога для ферм, спеціальні квоти на молочну продукцію для гірських місцевостей і прями виплати фермерам тощо є прикладами заходів такого типу.

2.2. Лісокористування та лісове господарство

Політика Європейського регіону в галузі лісокористування не розглядає гірські ліси як окремий об'єкт управління. Лісова політика щодо гірських лісів ви-

значається загальними принципами, концепціями і практикою сталого управління лісами, які спрямовані на всебічне і збалансоване забезпечення довгострокових економічних, екологічних і соціальних функцій лісів. До того ж, європейська політика сталого управління лісами не має єдиної правової основи і, отже, не в повній мірі визнається правомочними організаціями, які мають відношення до лісового господарства. Оскільки Угода про функціонування ЄС не містить посилення на спеціальні положення щодо лісової політики ЄС, Співтовариство впливає на впровадження сталого управління лісами та розробку рішень країн-членів щодо лісів через власні політики.

Разом з тим, базуючись на засадах субсидіарності та розподіленої відповідальності, рамки для діяльності, пов'язаної з лісовим сектором, встановила Лісова стратегія ЄС 1998 року [33]. Важливим інструментом для впровадження зазначеної стратегії став Лісовий план дій ЄС, затверджений у 2006 р. [34]. Головним способом фінансового забезпечення виконання Лісової стратегії та Лісового плану дій (90% від загального фінансування лісового господарства ЄС) є співфінансування лісогосподарських заходів, передбачене в Регламенті розвитку сільських територій [35]. Протягом 2007-2013 років на лісогосподарські заходи з Європейського фонду розвитку сільських територій було виділено 5,4 млрд. євро.

Незважаючи на набутий досвід під час реалізації Лісової стратегії ЄС 1998 року, нові виклики європейської лісової політики, що постали протягом останніх років, вимагали осучаснення підходів до вирішення важливих завдань, особливо щодо: зменшення негативних ефектів зміни клімату, захисту лісів від стихійних лих, збільшення попиту на поновлювані сировинні товари і експлуатації екосистем. Це, в свою чергу, сприяло виробленню новітніх політичних рішень, покликаних забезпечити ефективне законодавче закріплення принципів лісокористування на всій території європейського регіону. Тому 20 вересня 2013 року Єврокомісія прийняла нову Лісову стратегію ЄС [36] щодо лісів та лісового сектору у супроводі Робочого документу по лісовій стратегії та Перспективного плану для лісової промисловості ЄС.

Керівними принципами нової Лісової Стратегії ЄС є:

- 1) стале управління лісами та підтримка багатофункціональної ролі лісів, поставки деревних товарів і послуг у збалансований спосіб, забезпечення захисту лісів;
- 2) раціональне використання лісових ресурсів, оптимізація внеску лісів і лісового сектору у розвиток сільських територій, зростання виробництва та зайнятість населення;
- 3) глобальна відповідальність за ліси, сприяння сталому виробництву та споживанню лісової продукції.

Стратегія також декларує цілі, що мають бути досягнуті до 2020 року:

- продемонструвати, що стале управління здійснюється в усіх лісах ЄС; а на глобальному рівні зменшується знеліснення;
- забезпечити баланс різноманітних функцій лісів, задоволення попиту і надання екосистемних сервісів;

- сформувати базис для лісового господарства та всього ланцюга переробки для розвитку біоекономіки.

Нова Лісова стратегія ЄС включає вісім пріоритетних напрямів, об'єднаних у три групи, які охоплюють соціальну, економічну та екологічну складові сталого управління лісами, та описані нижче.

Група 1. Сталий лісовий менеджмент у забезпеченні соціальних завдань.

1.1. Підтримка територіальних громад.

Впровадження Лісової стратегії залежить від виконання заходів з лісового господарства, визначених новими Програмами розвитку сільських територій країн-членів [37]. Програми містять узгоджені набори заходів із забезпечення сталого управління лісами у відповідності з конкретними потребами і пріоритетами країн-членів, та включають в себе підтримку залісення, створення агролісомеліоративних систем, профілактику та відновлення пошкоджень лісів, інвестиції в підвищення екологічної та економічної віддачі лісів, сприяння дрібним підприємствам з первинної обробки деревини, передачу знань та навчання.

Країни-члени можуть використовувати кошти Фондів розвитку сільських територій для поліпшення конкурентоздатності, диверсифікації економічної діяльності, забезпечення якості життя, поставок спеціальних екологічних товарів загального вжитку, вкладу в соціальні функції.

Користуючись можливостями, наданими новим Регламентом розвитку сільських територій, країни-члени мають змогу визначити власну систему пріоритетів при вкладанні інвестицій в: модернізацію лісових технологій; оптимізацію вкладу сектору в біо-економіку; поліпшення стійкості, екологічної цінності та потенціалу лісових екосистем; досягнення цілей збереження біорізноманіття; створення нових лісових та агро-лісових екосистем.

У 2017 році Постійний лісовий комітет повинен підготувати звіт щодо оцінки заходів з лісового господарства в рамках Політики розвитку сільських територій (за період з 2007 року); а протягом 2018 року визначити рекомендації щодо Політики розвитку сільських територій після 2020 року.

1.2. Сприяння конкурентоспроможності лісової промисловості ЄС, біоенергетиці та зеленій економіці.

Сумарно 58 % заготовленої в ЄС деревної біомаси використовується лісовою промисловістю ЄС, що представляє близько 7% валового внутрішнього продукту ЄС та створює 3.5 млн. робочих місць, роблячи внесок в досягнення Індустріальної політики ЄС. Решта 42% використовуються для виробництва енергії, що складає близько 5 % загального споживання енергії ЄС.

Відповідно до Національних планів дій щодо відновлювальної енергії, біомаса залишатиметься основним джерелом відновлювальної енергії в 2020. Деревна лісова біомаса разом з недеревними продуктами, що складають ринковий інтерес, забезпечує можливості для створення робочих місць та диверсифікації доходів в низьковуглецевій, зеленій економіці [38].

В рамках багаторічного проекту Спільного дослідницького центру проведено дослідження щодо доступності лісової біомаси, включаючи технічні специфікації

та попередні оцінки (2015 р.) [39]. Робоча група Постійного лісового комітету розробила операційні індикатори, які відповідають критеріям сталого лісового менеджменту ЄС, що використовуються в різних політиках, незалежно від кінцевого використання лісової біомаси (2015 р.) [40].

Відповідно до стратегічного плану здійснюється Європейське інноваційне партнерство щодо необроблених матеріалів і продуктивності та сталості сільськогосподарського виробництва з метою спростити поставки круглих лісоматеріалів шляхом підтримки технологій, інфраструктури та людського капіталу. Надалі підтримується Лісова технологічна платформа [41], та розвиваються нові ініціативи, такі як приватно-публічне партнерство, зокрема в секторі біоенергетики, що сприяє дослідженням та інноваціям для появи ресурсо- та енергоефективних продуктів та технологій.

Стратегічні завдання також включають стимулювання росту ринку лісової продукції ЄС, поліпшення секторальних знань, спрощення доступу до третіх ринків шляхом двосторонніх торговельних угод, покращенням інформації про умови експорту продукції та імпорту круглих матеріалів.

1.3. Ліси в умовах клімату, що змінюється.

ЄС схвалило правила обліку, моніторингу та звітності країн-членів, а також узгодило відповідні зобов'язання, що мають бути досягнуті до 2020 року, протягом дії другого періоду Кіотського протоколу [42]. Відповідно до рішення Європейської ради, Єврокомісія розробила пропозиції до рамкових заходів з пом'якшення парникового ефекту до 2030 року. Згідно з ними країни-члени мають наміри підвищити потенціал лісів щодо пом'якшення змін клімату через збільшення абсорбції та скорочення викидів, включаючи каскадне використання деревини, та використовуючи можливості фінансування LIFE+ підпрограми Кліматичних дій та розвитку сільських територій [43]. Завдання покращення адаптивних можливостей та стійкості лісів країнами-членами базується на заходах Стратегії адаптації до змін клімату ЄС [44] та Зеленої сторінці по захисту лісів [45].

1.4. Захист лісів та розширення екосистемних послуг.

Лісовпорядні плани чи аналогічні документи, що базуються на принципах сталого лісового менеджменту, є ключовими інструментами в поставках численних товарів та послуг лісового сектору в збалансований спосіб. Лісовпорядні плани є основоположними в Стратегії ЄС з Біорізноманіття [46] та фінансування Розвитку сільських територій [47].

Протягом 2016 р. країни-члени проводили Картування та оцінку стану екосистем та їх послуг [48], з метою розробки концептуальних рамок для оцінки екосистемних послуг та забезпечення до 2020 року їх інтеграції в бухгалтерську систему ЄС та на національному рівні. Також було заплановано протягом 2016-2017 років запровадити інноваційні механізми (наприклад, плату за екосистемні послуги) для фінансування і підтримки корисних властивостей, що надаються лісами.

Група 2. Поліпшення бази знань про ліси.

2.1. Інформаційне забезпечення лісової політики.

Єврокомісія та країни-члени запроваджують модульну систему збору інформацію про ліси, і працюють над наповненням модулів щодо стану біомаси та біорізноманіття. Єврокомісія розробила декілька додаткових модулів, наприклад, щодо стихійних пошкоджень лісів, таких як пожежі та шкідники; біоекономіки лісів; впливах зміни клімату; екосистемних послугах лісів, що повинні сприяти розвитку лісової статистики ЄС [49] та Інтегрованої екологічної та економічної оцінки лісів.

Протягом 2015-2016 років розроблялась та впроваджувалась Лісова інформаційна система Європи (FISE) шляхом збору гармонізованої на європейському рівні інформації щодо багатофункціональної ролі лісів і лісових ресурсів та поєднання різних інформаційних систем та платформ даних у єдину динамічну модульну систему, яка комбінує дані і моделі в програмні засоби.

Протягом 2014-2020 років, Єврокомісія через співфінансування програми LIFE [50] та Горизонт 2020 [51] реалізовуватиме декілька проектів щодо збору та уніфікації інформації про ліси ЄС, зокрема проект Diabolo H2020 [52] щодо повної гармонізації інформації, яка надається Національними лісовим інвентаризаціями та іншими мережами збору інформації про ліси. Передбачено також забезпечити подальший розвиток бази даних ЄС про лісовий репродуктивний матеріал (2016 рік) [53].

Інформація про ліси ЄС, зібрана країнами-членами, повинна бути приведена до вимог архітектури даних ЄС, таких як INSPIRE, SEIS та Copernicus і відповідати міжнародним та регіональним процесам.

2.2. Розвиток інноваційного лісівництва та створення лісової продукції з доданою вартістю.

Надання підтримки лісовому сектору включають також Рамкові програми ЄС з досліджень та розвитку: лісовий сектор представлений в 7-й Рамковій програмі досліджень та інновацій [54], програмі Горизонт 2020, а також в Біоекономічній стратегії для Європи [55].

Єврокомісія сприяє країнам-членам у застосуванні технологічних та наукових знань на практиці, зокрема через Горизонт 2020 і Європейське інноваційне партнерство з підтримки продуктивності та сталості сільського господарства [56]. Діяльність у цьому напрямку сфокусована на передачі технологічних та наукових знань для використання на практиці та ринку, зокрема: шляхом представлення та реалізації проектів надається підтримка поставкам деревини в лісовій біоекономіці, розробкам нової продукції з високою доданою вартістю. Єврокомісія координує участь країн-членів в дослідницьких програмах ERANET [57], таких як FORESTERRA, SUMFOREST та WoodWisdom-Net+. Над посиленням координації щодо дослідницької та інноваційної роботи між ЄС, країнами-членами та зацікавленими сторонами постійно працює Постійний комітет ЄС з питань сільського господарства.

Група 3. Зміцнення координації та комунікації.

3.1. Співпраця для спільного управління та кращого розуміння лісів.

Різні варіанти для поліпшення координації широко обговорювалися країнами-членами, в тому числі щодо можливості розробки рамкової директиви з сталого управління лісами. Однак консенсусних рішень, що виходили б за рамки добровільного підходу досягнуто не було.

Поточна структура керівництва лісами ЄС базується на Постійному лісовому комітеті [58], який є форумом для обговорення всіх питань, забезпечення координації та узгодженості політики, пов'язаної з лісами. Група з громадського діалогу з лісового господарства та корку [59] є головною платформою, що залучає багатьох учасників до обговорення питань, пов'язаних з веденням лісового господарства. А експертна група з лісової промисловості та секторальних проблем [60] є головною платформою для питань, пов'язаних з виробничими ланцюгами. Ці три форуми є ключовими у реалізації нової лісової стратегії.

Єврокомісія контролює, щоб робота Постійного лісового комітету велася з врахуванням інших політик ЄС, пов'язаних з лісовим сектором, для забезпечення багатофункціонального управління лісами. Єврокомісія створює Мережу європейських лісових бюро (Національних лісових інвентаризацій – НЛІ) для розробки гармонізованих критеріїв для НЛІ даних (2016 р.).

Країни-члени зобов'язані поліпшити якість публічної інформації про ліси та деревину, що базуватиметься на Лісовій комунікаційній стратегії ЄС [61], розробленій Постійним лісовим комітетом.

3.2. Ліси в глобальній перспективі

Ключовими напрямками діяльності ЄС на глобальному рівні є запобігання знелісненню та деградації лісів. Співтовариство сприяє сталому управлінню лісами як раціональному шляху захисту біорізноманіття, боротьби із опустелюванням та реагування на зміни клімату. З цією метою Єврокомісія провела оцінку впливу споживання продукції та круглих лісоматеріалів на знеліснення та деградацію лісів поза ЄС [62] (2013-2014 роки). За результатами такої оцінки ЄС визначає політичні опції, включаючи розробку плану дій щодо запобігання знелісненню та деградації лісів (2015-2016 роки), який узгоджено з 7-ю Програмою Дій з Навколишнього Природного Середовища ЄС.

Отже, з одного боку, ЄС та його країни-члени беруть активну участь у відповідних міжнародних лісових форумах на глобальному та регіональному рівнях, з іншого, міжнародні партнери ЄС залучатимуться до таких заходів ЄС, як спільні проекти в Горизонт 2020 чи участі в роботі Асамблеї сільськогосподарських територій ЄС [63].

Комплекс завдань, що стоять перед лісовими господарствами країн Європи в умовах мінливої екологічної ситуації і викликів суспільству не може бути вирішено шляхом вжиття заходів лише в галузі лісового господарства. Постійно виникає необхідність поліпшення узгодженості в лісовій політиці в цілому і зміцненні зв'язків і взаємодії між різними секторами економіки, які впливають на ліси. Тому важливі завдання щодо управління лісами включають також Стратегія Європа 2020 для зростання та зайнятості [64], Дорожня карта ефективності використання ресурсів [65], Політика розвитку сільських територій [66], Індустріальна

політика [67], Кліматичний та енергетичний пакет ЄС [68], Стратегія забезпечення здоров'я рослин та репродуктивного матеріалу [69], а також Стратегії біорізноманіття [70] та Стратегії біоекономіки [71].

2.3. Рекреаційно-туристична сфера

На сучасну європейську політику розвитку туризму мають вплив кілька глобальних довготермінових факторів: посилення глобальної конкуренції, демографічні зрушення, кліматичні зміни, забезпечення безпеки на різних рівнях, розвиток високих технологій, зокрема інформаційно-комунікативних. Вони формують стратегічні тренди і визначають пріоритети розвитку певних видів туризму та туристичних дестинацій, а також найбільш відповідні механізми і інструменти впливу, які забезпечують максимальну ефективність досягнення прогнозованих цілей.

Пріоритетами у туристичній політиці ЄС стали зміцнення конкурентоспроможності європейського туристичного ринку та вирішення проблеми зайнятості, захист прав туристів при одночасному врахуванні потреб місцевого населення, задоволення потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями; сприяння високоякісній освіті та професійному навчанню працівників сфери туризму; надання інформаційної та фінансової підтримки туристичним підприємствам, насамперед малому та середньому бізнесу; інформаційна підтримка сфери туризму та сприяння у використанні новітніх технологій, захист природної та культурної спадщини.

В умовах зростаючої конкуренції Європа визначила на перспективу формування стійкої високоякісної туристичної пропозиції, яка основана на її порівняльній перевазі, що зокрема, підкреслює її ландшафтну різноманітність та надзвичайні культурні багатства. Це завдання має реалізовуватися за умови забезпечення сталого розвитку туризму, враховувати труднощі, пов'язані із зміною клімату (для гірських регіонів це зменшення снігового покриву і, відповідно, скорочення попиту на види зимового туризму), ризики втрати біорізноманіття і загрози, з якими стикається культурна спадщина. Для гірських регіонів ці труднощі і загрози є особливо відчутними.

У Мадридській декларації (14 квітня 2010), підписаній міністрами ЄС, зроблено низку рекомендацій щодо впровадження консолідованої європейської туристичної політики. У ній наголошено, що у розвитку туризму необхідно зосередитися на наступних чотирьох базових завданнях:

- (1) стимулювання конкурентоспроможності галузі туризму в Європі;
- (2) сприяння розвитку сталого і відповідального високоякісного туризму;
- (3) консолідація іміджу та бачення Європи як набору туристичних напрямків високої якості і заснованих на принципах сталого розвитку;
- (4) повне використання потенціалу різних сфер та інструментів політики розвитку туризму в ЄС [72].

Європейська туристична політика не передбачає особливого бачення щодо її реалізації в гірських регіонах. Особливості мають місце у формах підтримки ма-

лого і середнього бізнесу в гірських регіонах, ведення цього бізнесу за одночасного шанобливого ставлення до природи та збереження культурної спадщини і етнокультурної самобутності регіону і місцевості.

Загалом, для розвитку вітчизняного рекреаційно-туристичного сектору в гірських районах інтерес представляють не стільки форми підтримки його сектору в європейських гірських країнах, як способи подолання сучасних викликів у рекреаційно-туристичній сфері та конкретні ініціативи для підтримки конкурентоспроможності європейського туризму і забезпечення його стабільного сталого розвитку.

Так, для прикладу, стимулювання конкурентоспроможності галузі туризму в Європі, зміцнення його позиції в контексті динамічного та стійкого зростання передбачається забезпечити за рахунок розширення інновації в туризмі, поліпшення загальної якості пропозиції, підвищення професійної компетентності працівників цього сектору, вирішення проблеми сезонного попиту, диверсифікації туристичної пропозиції та забезпечення покращення якості статистики та аналізу туризму. У секторі туризму є величезний потенціал для розвитку бізнесу. Більшість компаній, що працюють у цій галузі, є малими та середніми підприємствами. Туризм має також тісні зв'язки з ремеслами та творчими професіями, які можуть сприяти збереженню культурної спадщини та розвитку місцевої економіки.

Інновації і нові інформаційні технології стали визначати ступінь конкурентоспроможності рекреаційно-туристичного сектору і відіграють визначальну роль у зміцненні його зв'язків з іншими, пов'язаними з ним, секторами. До їх застосування заохочуються приватні і публічні заклади туризму. Вітається пришвидшення процесу інтеграції інструментів і послуг інформаційної спільноти у всіх видах діяльності, пов'язаних з туризмом, а передовсім, з діяльністю малих і середніх підприємств, а також покращення доступності загальних засобів цього сектору до відповідних фінансових інструментів.

З метою реалізації цієї ініціативи комісія Європарламенту започаткувала роботу платформи «ТІК і туризм», завданням якої є діяльність з адаптації рекреаційно-туристичного сектору і активних його учасників до ринку, нових інформаційних технологій, а також підвищення їх конкурентоспроможності за максимального використання синергії між цими двома секторами.

Іншим важливим напрямком підвищення конкурентоспроможності рекреаційно-туристичного сектору є покращення використання існуючої інфраструктури і зайнятих працівників, насамперед у період міжсезоння. Це збільшуватиме їх продуктивність, а також забезпечуватиме кращу стабільність працівникам цього сектору і збільшить їх мотивацію. Першим кроком у цьому напрямку стала ініціатива CALIPSO, в рамках якої відбувалися добровільні обміни цільових груп подорожуючих із молоді, осіб старшого віку, осіб з обмеженими можливостями, мало-забезпечених сімей в період міжсезоння.

Підтримка розвитку сталого і відповідального туризму високої якості реалізується державами-членами Євросоюзу шляхом:

розроблення системи вказівників для сталого управління туристичними маршрутами з метою їх подальшого пропагування;

організації промокомпанії, яка спонукатиме потенційних туристів до вибору тих маршрутів, транспортних засобів, які відповідають сталому туризму;

створення європейського знаку «Туризм високої якості», метою якого є підвищення безпеки і заохочення до подорожування, а також відзначення тих підприємств, які в боротьбі за високу якість послуг і задоволення потреб клієнтів досягли відмінних результатів;

створення карти (з переліком позицій) сталого і відповідального туризму, а також встановлення нагороди для тих туристичних закладів і туристичних об'єктів, які найкраще дотримуватимуться положень і вимог цієї карти.

Для успішного пропагування кращих туристичних пропозицій заохочується створення брендів і марок для тих туристичних продуктів і DESTINAцій, які можна успішно рекламувати і просувати на ринки туристичних послуг. Підтримуються спільні рекламні кампанії під час великих міжнародних туристичних салонів, фестивалів, виставок і ярмарок.

В Євросоюзі створена розгалужена система фінансових інструментів підтримки регіонів і секторів економіки, з якої активно користує рекреаційно-туристичних сектор. Європейська комісія має щонайменше 11 великих програм і різних фондів, через які надходить фінансова допомога туристичній галузі ЄС, що розглядається як стратегічно важлива. За допомогою цих програм фінансування отримали сотні проектів в ЄС. В кожній з програм є певні критерії та вимоги до відбору отримувачів грантів, але їх об'єднує те, що прохачами можуть бути лише учасники туристичного приватного та громадського сектору туристичної економіки, і саме ті, що приймають участь у просуванні та формуванні туристичних продуктів та послуг. Кошти надають у формі грантів, або через партнерські інституції у формі кредитів, гарантій, участі у капіталі. Напрямки, які є перспективними і підтримуються владою, є згуртованість громад, навколишнє середовище, дослідження та інновації, культура та освіта, створення нових робочих місць в туристичній галузі [73].

Важливий вплив на сектор туризму має політика Євросоюзу стосовно розвитку сільських територій. Через Європейський аграрний фонд для розвитку сільських територій (EFRROW) можуть підтримуватися також нові підприємства сільського туризму, розвиток і пропагування агротуризму, а також збереження культурної і природної спадщини сільських територій, у тому числі гірських регіонів.

Європейський фонд регіонального розвитку фінансує проекти з розвитку інфраструктури, вкладає інвестиції у створення нових робочих місць та реалізацію проектів розвитку окремих територій, надає фінансову допомогу малим підприємствам.

Прикладом проекту допомоги цього фонду є допомога у розвитку стагнуючого туристичного регіону (Oberpinzgau) в Австрії. Місцева влада вирішила дати новий поштовх туризму в регіоні. Тож місцевий університет дослідив цілющі функції найвищого водоспаду в Європі, що знаходиться в цьому регіоні, і на основі

досліджень влада почала розробляти нові туристичні продукти, пов'язані з ним. Для практичної реалізації їхніх задумок фондом було виділено €125 тисяч євро, що становить 25% від вартості проекту [73].

У реалізації політики зайнятості населення в рекреаційно-туристичній сфері важливу роль відіграє Європейський соціальний фонд. Він фінансує проекти, спрямовані на підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів, з метою зростання продуктивності праці. В рамках діяльності цього фонду здійснюється також стимулювання діяльності малих туристичних підприємств. Ці дії сприятливо позначаються на підвищенні економічної активності та збільшенні рівня зайнятості населення.

Широка підтримка в Євросоюзі надається проектам, які забезпечують перехід до сталого туризму. Таким прикладом може бути «Біоготель Флоріан», що розташований в горах в Тіролі (Австрія). Наріжною ідеєю готелю є навіть не сортування сміття, а превентивні дії у генерації відходів. Багато продуктів харчування у готелі виробляють самі, постачальників інших продуктів просять використовувати спеціальні багаторазові контейнери і не співпрацюють з тими, хто відмовляється це робити. Внаслідок цих дій кількість відходів на одного гостя на добу зменшилась до 40 грамів.

Ідею сталого розвитку послідовно втілює гірська станція, що розташовувалась у шведському регіоні Даларна. Навколо станції, яка є одним з популярніших місць відпочинку в країні, все вкрито парками та лісами. Також працівники станції опікуються станом шести гірських вершин, що знаходяться поруч. Крім цього, паливна система опалення була замінена на геотермальну (використовує тепло землі) ще у 1985 році, використовуючи паливну лише як резервну на випадок суворих зим. Додатково встановлені апарати для компостування органічних відходів. До сортування активно долучаються гості готелю на 150 ліжок, що знаходиться на території станції. Всі події в готелі, конференц-центрі плануються з урахуванням місцевих природних умов та стану. Кухня також місцева і використовуються лише місцеві продукти, що зменшує витрати і несе економічні вигоди регіону. Працівники проходять тренінги з культурного, історичного та природного контексту місцевості. Плинність кадрів дуже низька, бо працівники отримують гідну зарплату. А 60-70% гостей бронюють свій наступний відпочинок саме у цьому готелі ще тоді, коли триває поточний відпочинок [73].

Близьким до українських реалій прикладом є невеликий готель Il Duchesco в Італії, працівники якого виробляють всі продукти самі. Головним внеском у сталий розвиток було встановлення двох вітрових турбін, які дозволили покривати 70% потреб у енергії, а використання сонячних батарей у виноробстві дозволяє заощадити 38% природного газу для опалення та гарячої води в період з березня по грудень [73].

Політика розвитку туризму в ЄС передбачає, що створення туристичної привабливості має опиратись передовсім на приватну ініціативу, особливо на регіональному і місцевому рівнях. Однак приватна ініціатива туристичного бізнесу у ЄС не просто ставить на меті привабити туристів та заробити гроші. Важливою

складовою стає застосування практик сталого розвитку: використання альтернативної енергетики, збереження ландшафтів, контроль за сміттям – все, що дозволить зберігати і примножувати туристичну привабливість місцини, не шкодити місцевому населенню та природі, зберегти культурну і природну спадщину.

Впровадження практик сталого туризму для гірських регіонів є винятково важливим через підвищену вразливість гірських ландшафтів до порушень умов природокористування, необхідність збереження унікальної культурної та природної спадщини.

2.4. Промисловість та енергетика

Європейську політику розвитку промисловості й енергетики у гірських регіонах можна ілюструвати на прикладі Альпійського регіону.

Промисловість. В гірських районах Альп забезпечується розвиток екологічно нешкідливих виробництв, окремих видів промислової діяльності, орієнтованих на місцеву сировинну базу, та підтримуються традиційні ремесла.

Деякі ремесла (ковальство, ткацтво, гончарство) існують ще з римського періоду, інші розвинулися в середньовіччі - виробництво предметів розкоші, дзеркальне, фарфорове, меблеве, виробництво виробів зі скла, різьблення по дереву, плетіння мережив, художнє мистецтво.

В структурі економіки гірських регіонів домінують, головним чином, малі та середні підприємства. При цьому кожна країна історично спеціалізується на певних видах промисловості, що пов'язано з покладами корисних копалин або наявністю інших природних ресурсів, що підвищує конкурентоспроможність країни на міжнародних ринках. Так, у Франції виплавляння алюмінію сконцентроване в передгір'ях Альп, поруч з покладами сировини і джерелами дешевої енергії ГЕС.

Альпійські райони Франції (Рона-Альпи) мають виняткове транспортне значення, розвинені гідро- і атомну енергетику, електроємні виробництва (електрометалургія, електрохімія, целюлозно-паперова промисловість), виробництво текстилю (шовкові й синтетичні тканини) та одягу, вантажних машин і автобусів; переробка продукції тваринництва. Головна промислова зона простягнулась суцільною смугою від Ліона до Сент-Етьєна.

В Австрії найважливішими галузями промисловості є: харчова промисловість, машинобудування й виготовлення металевих конструкцій (Штирія), хімічна промисловість та автомобілебудування (Зальцбург), електротехнічна та електронна, деревообробна та паперова (Тироль, Карінтія).

У Ліхтенштейні виробничий сектор формує близько 40% загального показника зайнятості населення. Зайнятість у промисловому секторі забезпечує більше як 600 підприємств. Це в основному невеликі компанії з менше ніж 50 працівниками. Найважливіші галузі представлені машинобудуванням, виготовленням електричних машин, комплектуючих до транспортних засобів, стоматологічного обладнання, харчовою промисловістю [74]. Через обмежений внутрішній ринок Ліхтенштейну, підприємства здебільшого орієнтовані на експорт.

В рамках урядових ініціатив і програм фінансуються проекти з розвитку промислового потенціалу гірських територій для створення робочих місць, підвищення рівня життя населення та конкурентоспроможності таких територій. В рамках Альпійської Стратегії ЄС фінансує проект Альпійські кластери 2020, націлений на створення кластерів малих і середніх підприємств Альпійських країн. В результаті було налагоджено співпрацю між промисловими підприємствами альпійських країн, розширено мережі збуту їх продукції та посилено позицій на загальноєвропейському ринку [75].

В Альпійському регіоні переважають малі та середні підприємства. Стосовно них в рамках Альпійської стратегії реалізується проект SMART-Space, що підтримує такі підприємства та допомагає їм у нарощуванні виробничих потужностей [76]. В рамках проекту фінансова та технічна допомога надається у таких напрямках:

- Налагодження зв'язків різних ланок виробництва:

- розуміння ринку та клієнта;
- підвищення внутрішньої та зовнішньої співпраці;
- реалізація маркетингових цілей та розширення мереж збуту.

- Адміністративна оптимізація:

- застосування засобів підвищення якості надання послуг;
- сприяння підвищенню гнучкості роботи;
- демонстрація можливостей полегшити управління та контроль над підприємством.

- Нові форми виробництва:

- автоматизація керування виробництвом;
- розробка торгової марки/бренду продукції;
- додаткове виробництво.

- Нові бізнес-моделі:

- нові продукти та послуги;
- нові способи маркетингу та доступ до нових ринків.

- Можливості підвищення ефективності:

- аутсорсинг управління;
- підвищення енергоефективності;
- тренінг працівників;
- IT-інфраструктура.

Попри великі розбіжності в структурі та політиці у сфері промисловості, в гірських районах країн Альпійського макрорегіону є і спільні риси, які, здебільшого, є наслідком впровадженню скоординованої політики їх сталого розвитку: орієнтування на енергоефективність, зменшення викидів парникових газів, зменшення та переробка відходів промисловості, економічне зростання водночас із збереженням довкілля, заміщення традиційної енергетики відновлюваною та постійне збільшення частки ВДЕ в енергоспоживанні країн.

Енергетика. Паливно-енергетична сфера економіки країн Альпійського регіону різниться за своєю структурою. У всіх країнах, крім Австрії, основна частка

виробництва енергії припадає на традиційну енергетику, зокрема ТЕС. Втім, усі альпійські країни є імпортозалежними від поставок енергоносіїв - нафти та природного газу з Росії та країн Перської затоки. З метою досягнення енергетичної безпеки, а також боротьби зі змінами клімату в ЄС взято курс на збільшення частки відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) у кінцевому споживанні енергії як правило до 20% у 2020 р. (табл. 4.). Відповідно, спільною рисою політики розвитку енергетики альпійських країн є поступове заміщення традиційних джерел енергії відновлюваними, зокрема відмова від атомної енергетики.

Прикладом успішного впровадження відновлюваної енергетики в ЄС є Австрія, яка є однією з чотирьох європейських країн, які отримують понад 30% загального споживання енергії з відновлюваних джерел. У структурі ВДЕ 44% становлять ГЕС, 40% - біомаса, 6% - біопаливо, 1,5% - сонячна енергія, 2% - вітрова, 5,2% - енергія з відходів, 1,3% - геотермальна енергія. До 2050 р. Австрія планує повністю відмовитись від викопного палива. На даний час 15 з 80 її округів є енергонезалежними за рахунок використання місцевих ВДЕ [77].

Найкращим прикладом енергетичної незалежності на регіональному рівні в Австрії є східний округ Гюссінг з населенням близько 27 тис. мешканців.

Таблиця 4

Частка ВДЕ в кінцевому споживанні енергії в деяких країнах-членах ЄС

№ п/п	Назва країни	Частка ВДЕ у % 2015 р.	Мета до 2020 р. у %
1	Німеччина	14,6	18
2	Франція	15,2	23
3	Італія	17,5	17
4	Австрія	33,0	34
5	Словенія	22,0	25
6	Ліхтенштейн	4,2	-
7	Швейцарія	15	20
	ЄС-28	16	20

Джерело [78]

Округ став самодостатнім у забезпеченні електро- та тепловою енергією. При цьому було також створено понад 60 нових компаній та 1500 нових "зелених робочих місць", а частка трудових мігрантів до інших регіонів скоротилася на 40%. Гюссінг генерує більше "зеленої" енергії, ніж потребує, одержуючи від реалізації її надлишків понад 28 мільйонів доларів на рік. При цьому викиди парникових газів скоротилися на 90% [77].

Австрія характеризується найвищою у світі часткою так званих "Пасивних будинків" - будинки та будівлі з низьким рівнем енергоспоживання, які потребують менше 10% енергії, необхідної для середнього будинку.

В Італії основна частка виробництва електроенергії (близько 80 %) припадає на теплові електростанції, решта — на ГЕС, використовуючи при цьому енергію рік, що беруть початок в Альпах.

У 2017 р. в Швейцарії на референдумі щодо енергетичної реформи перемогли прихильники відмови від атомних електростанцій (АЕС) на користь переходу на відновлювані джерела енергії. Згідно з «Енергетичною стратегією – 2050», Швейцарія відмовляється від будівництва нових АЕС, а також закриває п'ять існуючих. Крім того, енергетична реформа передбачає перехід на відновлювані джерела енергії, в першу чергу - гідроелектростанції, вітроелектростанції та сонячні установки для досягнення 20% ВДЕ у кінцевому споживанні енергії, без урахування великих ГЕС, з ними – 80% [79]. Структура виробництва електроенергії у Швейцарії у 2016р. була наступною : 59,9% - ГЕС, 33,5% - АЕС, 4% - ТЕС , 2,6% - інші ВДЕ.

У зв'язку з різним обсягом вироблення енергії на ГЕС, в теплу пору року енергію експортують зі Швейцарії у сусідні європейські країни, а взимку імпортують через інтегровану західноєвропейську енергосистему [80].

Франція залишається єдиною країною Альпійською простору, що продовжує розвивати атомну енергетику всупереч загальноєвропейській політиці переходу на екологічно безпечні джерела енергії. Однак велика увага приділяється розвитку гідроенергетики у гірських регіонах. Понад 2/3 потужностей ГЕС зосереджено в Альпах (річки Рона, Ізер, Дюранс), решта — на заході Центрального масиву і в Піренеях.

Електроенергія, природний газ, нафта – основні джерела енергії в Ліхтенштейні, який є суттєво залежним від імпорту енергії. У структурі споживання енергії переважають викопні енергоресурси, біомаса (деревна) становить 3,5%, сонячна енергетика – 0,7% [74].

В рамках Альпійської Стратегії реалізовано проект Альпійська Енергія. Було створено електронну систему керування енергетикою Альпійського макрорегіону з метою балансування виробництва та споживання енергії. Це дало змогу оптимізувати функціонування енергосистеми в гірських регіонах та запобігти виникненню піків напруги у зв'язу з нерівномірним обсягом генерації енергії великою кількістю об'єктів відновлюваної енергетики впродовж доби і року [75].

В сукупності заходи з розвитку промисловості, включаючи енергетичні виробництва, дозволятимуть гірському макрорегіону:

- розвивати екологічно нешкідливі сектори та галузі промисловості, що мають найбільший потенціал розвитку;
- збільшити масштаби промислового виробництва у секторі малого та середнього бізнесу через спільну реалізацію великих проектів та формування переваг колективної конкурентоспроможності;

- розділити ризики та витрати серед більшої кількості суб'єктів господарювання;
- знизити витрати на господарську діяльність в складних гірських умовах;
- здійснювати спільну маркетингову діяльність у масштабі, що перевищує індивідуальні можливості суб'єктів господарської діяльності;
- поліпшити комунікації між державним й регіональним управлінням, науковими установами та виробничим сектором [81].

2.5. Транспорт

Транспортне сполучення є однією з найскладніших проблем для гір. Серед гірських регіонів Європи Альпи, незважаючи на значні абсолютні висоти та складний рельєф, відзначаються порівняно кращим транспортним сполученням та вищим рівнем задоволення потреб у пасажирських і вантажних перевезеннях.

Досвід Альп показує вагомий роль транспорту у соціально-економічному розвитку гірських територій. Разом з тим, слід враховувати, що транспорт, зокрема автомобільний, спричиняє негативні зовнішні наслідки – забруднення повітря, шум тощо. В окремих випадках поліпшення транспортної доступності чинить і негативні соціально-демографічні наслідки – депопуляцію, руйнування традиційного укладу життя горян тощо. Це робить певні виклики для соціального, економічного та екологічного розвитку гірських регіонів [82]. Для вирішення цих завдань необхідний скоординований підхід, узгоджена стратегія з метою забезпечення сталого розвитку гірських територій.

В рамках макрорегіональної Альпійської стратегії працює Група 4 (AG4), яка виступає платформою для координації та гармонізації діяльності альпійських регіонів та країн з метою забезпечення сталого транспорту та мобільності. До складу групи входять представники альпійських регіонів: Австрії, Франції, Німеччини, Італії, Словенії, Ліхтенштейну та Швейцарії. Місія групи полягає у створенні загальної транспортної політики, визначенні спільних цілей та започаткуванні конкретних заходів і проектів.

Для вирішення найбільш важливих проблем та можливостей мобільності в Альпійському регіоні було визначено наступні цілі:

1. Сприяти міжмодальності та сумісності в пасажирських і вантажних перевезеннях, зокрема, шляхом усунення вузьких місць в інфраструктурі, заповнення відсутніх ланок, координації планування та розкладу громадського транспорту, модернізації інфраструктури та посилення співпраці. Для досягнення цієї цілі зосереджується увага на інфраструктурі для пасажирських і комбінованих перевезень, а також взаємозв'язку систем громадського транспорту, зосереджуючи увагу на операціях з надання інформації та послуг з продажу квитків.

2. Підтримувати перехід від автотранспортних до залізничних перевезень. Гірські території особливо чутливі до негативних екологічних та соціальних наслідків, пов'язаних з надмірним потоком вантажних та пасажирських перевезень. Для вирішення цього завдання AG4 сприяє гармонізації та впровадженню політи-

ки зміни акцентів на платні системи на автотрасах та популяризацію залізничних перевезень.

3. Розвивати співпрацю та поглиблювати інтеграцію між існуючими органами та структурами в галузі транспорту. Тісне співробітництво AG4 з різними учасниками у секторі транспорту та мобільності альпійських регіонів гарантує покращену координацію та забезпечує узгодженість між існуючими ініціативами з тим, щоб уникнути дублювання та заохочувати вирівнювання фінансування.

У 2009-2012 рр. в Альпійському макрорегіоні діяв Проект MONITRAF (Моніторинг впливу дорожнього руху на Альпійський простір та загальні заходи), який фінансувався спільно з Європейським фондом регіонального розвитку. У рамках проекту вісім альпійських регіонів розробили загальну стратегію трансальпійського руху та втілюють її у життя.

В Альпійському регіоні транспортне навантаження за останні 20 років подвоїлось. Щоб зменшити негативні наслідки транспортного навантаження, альпійські країни і регіони застосовують різні регуляторні та ринкові механізми. Оскільки ці заходи не були скоординованими, то не досягався синергійний ефект. Деякі заходи не реалізовувалися в повній мірі, оскільки потребують відповідних дій не лише на національному рівні, але й на транскордонному, особливо вздовж транспортних коридорів. Подальша міжрегіональна та транскордонна співпраця є необхідною, включаючи економічні, соціальні та екологічні аспекти [83].

В межах проекту MONITRAF було розроблено різні сценарії стратегії розвитку транспорту в Альпійському макрорегіоні. В результаті було виявлено, що забезпечити розвиток транспорту на засадах сталого розвитку можна за сценарієм 3 «Альпійський перехресний обмін», який дозволяє безпосередньо керувати потоками важких вантажних транспортних засобів, які суттєво впливають на навколишнє середовище, якість повітря та здоров'я людей.

У цьому сценарії альпійські регіони вирішили вдосконалити управління трафіком через їх транспортні коридори з "Alpine Crossing Exchange (ACE)". ACE - це ринковий інструмент, коли кожен коридор визначає максимальну кількість важких вантажних транспортних засобів, що проходять через нього за рік.

Відповідна кількість дозволів на перетин Альп поширюється на транспортних операторів, які можуть і торгувати ними між собою. Низка товаропотоків також переорієнтовується на залізничні перевезення, що вимагає створення відповідної залізничної інфраструктури та додаткових послуг з комбінованого перевезення. Передбачається, що дозволи не диференціюються відповідно до класів викидів або ваги. Однак існує стимул до використання автомобілів великої вантажопідйомності, які відповідатимуть екологічним вимогам. До 2020 року важкі транспортні засоби з новим стандартом Euro VI складатимуть майже три чверті транспортного потоку. Автомобілі також використовують більше біопалива відповідно до європейських цілей.

У процесі впровадження цієї стратегії її учасники зіткнулися з певними викликами:

- деякі рішення не можуть бути прийняті регіонами, їх потрібно схвалити на національному чи навіть європейському рівні;
- реалізація спільних заходів вимагає подальшого розвитку залізничного транспорту, інфраструктури та послуг;
- потребують врегулювання розбіжності з регіональними економічними інтересами;
- політична підтримка спільної мережі буде відрізнятись між регіонами, оскільки політична увага може бути спрямована на інші пріоритети (для цього потрібна чітка інституціалізація мережі);
- необхідний подальший глибинний аналіз шумових впливів і можливі заходи щодо їх скорочення [84].

Альпійські регіони наполягають на тому, щоб пріоритети, визначені в новій Білій книзі з політики транспорту ЄС, передбачали:

- Послідовність і взаємодоповнюваність здійснюваних через основні центри прийняття рішень, проектування та інновації пропозиції в галузі транспорту на європейському рівні з особливим акцентом на інтермодальному вимірі, з тим щоб забезпечити відповідь на виклики, які ставлять перевезення вантажів між основними європейськими центрами виробництва та споживання. Загалом на європейських транспортних коридорах повинна надаватись перевага екологічно безпечним видам транспорту, що відповідають засадам сталого розвитку.

- Фінансування проектів з усунення вузьких місць у транскордонних точках: у більш конкретному випадку Альп, Європейський Союз повинен підтвердити надання у регіоні пріоритету залізничному транспорту та передбачити будівництво трьох залізничних тунелів на ліонсько-туринському напрямку і залізничній лінії Бреннера.

- Гарантії спорудження об'єктів інфраструктури для доповнення транскордонних ділянок по кожному коридору з тим, щоб реалізувати весь потенціал європейських інвестицій; а також для узгодженого управління технічним обслуговуванням транспортних засобів та залізничним транспортом на кожному коридорі з тим, щоб нівелювати вплив перетину кордону та забезпечити якісне транс'європейське транспортне обслуговування.

- Поліпшення можливостей основних транспортних вузлів у Європі (морські порти, залізничні вузли, великі міські центри, управлінські центри, логістичні платформи) як важливих пунктів підключення до загальної транспортної системи.

- Переважну підтримку альтернатив дорожньому та повітряному транспорту з метою сталого розвитку транспорту та мінімізації екологічного впливу, пов'язаного з рухом товарів та людей.

Важливими є адміністративні, регулюючі та цінові механізми, необхідні для обмеження надмірного трафіку, оптимізації туристичних потоків та заохочення бізнесу й громадян віддавати перевагу найбільш екологічно чистим видам транспорту.

Коли мова йде про перетин найбільш вразливих територій, таких як Альпи, ці заходи регулювання можуть базуватися на:

- інноваційних інструментах руху, таких як Alpine Crossing Exchange з координацією по всіх транспортних коридорах (щоб уникнути неоптимальних маршрутів);
- впровадженні заборон на перевезення важких вантажів протягом ночі;
- дотриманні стандартів щодо викидів забруднюючих речовин (стандарти EURO 5 та 6) та зниженні шумового навантаження (зокрема - будівництво звукових бар'єрів вздовж залізничних колій).

Окрім рамок Альпійської стратегії, розвиток системи дорожнього збору для вантажних перевезень також проводиться на базі Процесу співпраці міністрів транспорту Альпійських країн (Суві де Цюріх). Його основне досягнення – підвищення рівня безпеки в тунелях, а також розширення мережі високоякісних платних доріг в Альпах [85].

З метою зменшення негативного екологічного та соціального впливу транспорту в Альпійському регіоні, поліпшення транспортного сполучення у віддалених альпійських районах, особливо через національні та регіональні кордони, ефективні транспортні мережі мають бути скоординованими (мультимодальними) та зручними для користувачів, забезпечувати дієву альтернативу використанню приватного транспорту.

Ця діяльність в регіоні спрямована на гармонізацію різних регіональних та національних систем інформації, тарифів та квитків. Проект має дозволити пасажирам отримувати узгоджену інформацію про свої поїздки, купувати квитки, що дійсні для операторів по всьому маршруту.

Роль інформаційного чинника. Широкомасштабні інфраструктурні проекти, а також політика щодо організації руху вантажного транспорту часто отримують підтримку місцевих громад та компаній, адже модальний зсув зменшує навантаження транспорту на довкілля в Альпах. З іншого боку, масштабні інфраструктурні проекти часто сприймаються критично, а їх висока вартість може негативно впливати на регіональні економіки.

Таким чином, необхідно покращувати сприйняття громадськістю спільної політики та проектів, що підтримуються в рамках Альпійської стратегії.

Важливим досягненнями діючих проектів є впровадження у регулювання транспортною системою Альпійського регіону двох сучасних методів логістики, таких як модальний зсув та інтермодальність.

Інтермодальність - (міжмодальність) інструмент логістики, що передбачає використання двох і більше видів транспорту для перевезення з метою зменшення сукупних витрат. Цей метод поєднує оптимізацію існуючих залізничних ліній, реалізацію нових, більш адекватних можливостей перетину Альп залізничним транспортом та створення спеціальних механізмів фінансування з врахуванням значних державних інвестицій.

Модальний зсув – логістичний метод, що означає заміну перевантажених транспортних засобів іншими, щоб зробити перші менш навантаженими.

Таким чином, модальні обміни дозволяють скоротити доставку великогабаритного вантажу автотранспортом і замінити його залізничним або водним транспортом.

В ЄС до 2050 р. 50% дорожніх перевезень буде здійснюватися залізничним або водним транспортом, що дозволить скоротити транспортні викиди на 60% .

Модальні зсуви мають екологічні, економічні та соціальні переваги:

- зменшення викидів парникових газів;
- відповідність стратегії сталого розвитку;
- зменшення негативного впливу на вразливі екологічні зони;
- зменшення використання невідновлюваних ресурсів;
- економія витрат на паливо;
- зниження коливань операційних витрат, пов'язаних з ціною дизельного палива;
- зниження економічного навантаження на бізнес від податків на автомобільний транспорт;
- оптимізація нічних переїздів для водіїв вантажних транспортних засобів тощо [86]

Транспортна інфраструктура Альпійського регіону відіграє важливу роль у реалізації єдиного ринку та розвитку ефективної трансєвропейської мережі, а збалансований розвиток різних видів транспорту забезпечує гармонію між економікою, суспільством, людьми та природним середовищем. Відповідний досвід застосовує використання і щодо інших гірських регіонів, зокрема – Карпатського.

2.6. Культурна спадщина

Своєрідність і унікальність культурного розвитку горян, велика різноманітність етносів і їх автентичність, збереження традиційності і сталості у етнокультурному розвитку та розвитку традиційних ремесел створює неповторний місцевий колорит окремих районів і навіть поселень. Культура, що витворилася в гірських регіонах, є унікальним європейським і світовим надбанням, що визнається і охороняється міжнародною спільнотою, підтримується у її розвитку і збереженні етнокультурної спадщини.

Європа має давні традиції культурного розвитку, закріплені у Європейській культурній конвенції, Лісабонському договорі, Маастрихтській угоді, Хартії основоположних прав Європейського Союзу та багатьох інших правових актах Євросоюзу.

Сьогодні діяльність Європейського Союзу у сфері культури регулюється статтею 167 розділу «Культура» Договору про функціонування Європейського Союзу (Лісабонський договір). Відповідно до цього договору Європейський Союз доповнює культурну політику держав-членів у різних напрямках, наприклад, збереження європейської культурної спадщини, налагодження співробітництва між

культурними інституціями різних країн, а також сприяння посиленню творчої роботи [87]

Новий Договір про ЄС надає велике значення культурі. Так, Союз має поважати своє культурне та мовне розмаїття й забезпечувати захист і подальше збагачення культурної спадщини Європи. Крім того Договір про ЄС визначає сфери компетенції Союзу у секторі культури, зокрема вживати дії для підтримки, координації та доповнень дій держав-членів у сфері культури.

У ЄС відсутня спільна політика у сфері культури, оскільки вона належить безпосередньо до компетенції держав-членів. Разом з тим Договір про ЄС встановлює принципи для реалізації культурної політики в ЄС, що включає зміст та процедуру прийняття рішень у цій сфері. Зокрема, у Договорі про ЄС наголошується на важливості заохочення держав-членів до співпраці у різних секторах культури як в середині ЄС, так і з третіми країнами (до яких відносяться усі країни, які не є державами-членами або кандидатами на вступ) та міжнародними організаціями, зокрема з Радою Європи [87].

Гарантування культурних прав закріплене також у Хартії основоположних прав Європейського Союзу, дотримання принципів і свобод якої є обов'язковими для Союзу згідно з Договором про ЄС. Так, Хартія визначає, що мистецтво та наукові дослідження не можуть обмежуватись, а ЄС має поважати культуру, релігії та мовне різноманіття [88].

Окрім загального законодавства Євросоюзу щодо регулювання діяльності у сфері культури у законодавчих актах стосовно гірських регіонів і гірської політики ЄС містяться положення, які виокремлюють важливість культурної сфери у розробленні загальної політики розвитку гір.

У Європейській Рамковій конвенції про гірські регіони даються загальні вказівки щодо політики у різних галузях. Стосовно культури це:

1. Збереження і зміцнення своєрідності населення, яке проживає в горах, та гірських регіонів;
2. Охорона і розширення багатоманітності і багатства їх культурної спадщини і місцевого громадського життя [89].

В Європейській хартії про захист гір зазначається, що держави-члени Ради Європи беруть на себе зобов'язання розробляти і реалізовувати гірську політику, метою якої є також «збереження самотності і поширення культурних цінностей, характерних для гірських регіонів і для кожного окремого гірського району» [90].

Для Карпатського регіону така політика в загальних рисах окреслена у Рамковій конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, стаття 11 «Культурна спадщина та традиційні знання» якої досить широко трактує культурну цінність гірських регіонів: «Сторони проводять політику, спрямовану на збереження та підтримку культурної спадщини та традиційних знань місцевого населення, виробництва та продажу місцевих виробів, предметів мистецтва та народної творчості. Сторони спрямовують свої зусилля на збереження традиційної архітектури, особ-

ливостей землекористування, місцевих порід домашніх тварин та різноманіття культивованих рослин і стале використання диких рослин у Карпатах» [91].

Оскільки культурне різноманіття гірських регіонів є значним ресурсом для розвитку туризму, ці дві політики – розвитку культури і розвитку туризму – тісно переплітаються і взаємодоповнюють одна одну. Не випадково у Протоколі про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат розвиток сталого туризму розглядається у тісному контексті із збереженням і просуванням культурної спадщини та традиційних знань: «Сторони відповідно до статті 11 Карпатської конвенції співробітничать стосовно розробки, прийняття та реалізації спільних принципів розвитку сталого туризму в Карпатах, сприяючи збереженню та просуванню культурної спадщини та традиційних знань місцевого населення, підвищуючи цінність їх соціально-культурної автентичності в Карпатах і поважаючи її, а також зберігаючи їх сформовану існуючу культурну спадщину та традиційні цінності.

Кожна Сторона вживає заходів, спрямованих на просування та підтримку діяльності з розвитку сталого туризму для сприяння збереженню та просуванню культурної спадщини та традиційних знань місцевого населення в Карпатах, зокрема ініціатив і проектів з підтримки розвитку сталого туризму в Карпатах, які створюють обґрунтовані економічні стимули для збереження об'єктів традиційної архітектури, місцевих порід домашніх тварин та культивованих сортів рослин, а також відновлення традиційних способів використання земель і технологій, виготовлення та маркетингу місцевих товарів, предметів мистецтва та ремесла.

Кожна Сторона вживає заходів на своїй національній території для заохочення спрямування частини надходжень від туристичної сфери на підтримку збереження й просування культурної спадщини та традиційних знань місцевого населення в Карпатах, зокрема на збереження та відродження об'єктів традиційної архітектури, традиційних ремесел» [92].

Культурна політика Євросоюзу має подвійну мету: захист різноманітності багатств і турботу про їхнє взаємне пізнання, розвиток і сприйняття. ЄС трактує культурні питання як сферу національної суверенності й тому не прагне ані уніфікації, ані впровадження спільного законодавства, що регулює культурну політику. І долучається лише до культурних проектів, які перевищують можливості й компетенцію різних держав. Ці вироблені і прийняті підходи щодо культурної політики поширюються і на гірські регіони.

2.7. Охорона навколишнього середовища та поводження з відходами

Екологічна складова поряд з соціально-демографічною є ключовою у європейській гірській політиці. Основні положення екологічної гірської політики відображені у внутрішньому правовому інструментарії країн Європи та низці міжнародних актів. Зокрема, закон «Про розвиток і охорону гірської місцевості», прийнятий у Франції в 1985 р., націлював насамперед на збереження біологічної та екологічної рівноваги ландшафту у гірських місцевостях [11].

У Німеччині, де гірські території економічно інтегровані з прилеглими рівнинними, фактично суть усієї гірської політики зводиться до екологічної проблематики.

Однак у більшості країн Європи гірська політика не зводиться лише до вирішення екологічних проблем, а розглядається в сукупності із соціальною та економічно складовими.

З огляду на системний характер взаємозв'язків у природі, континуальність екосистем, важливою рисою екологічної гірської політики в останні десятиліття стало прагнення до узгодженого між країнами та регіонами вирішення екологічних проблем.

Альпійська конвенція, прийнята у 1991 р., є одним з перших прикладів такого підходу. Поряд з визнанням Альп як території з унікальною природою, конвенція вказувала на те, що господарська та всі інші види людської діяльності на таких територіях мають бути екологічно безпечними і досягати цього необхідно всіма країнами й регіонами Альп. Стаття 2 Альпійської конвенції при цьому проголошує необхідність реалізації заходів у сферах:

- регіонального планування, яке, зокрема, має гарантувати раціональне використання земель;
- запобігання забрудненню повітря;
- збереження ґрунтів;
- управління водними ресурсами, яке передбачало б збереження чи відновлення озер і рік, використання водних ресурсів без шкоди навколишньому середовищу;
- збереження природи і сільської місцевості як екосоціальної системи;
- енергетики, застосовуючи методи її виробництва й використання, які не шкодять довкіллю;
- управління відходами [93].

Альпійська конвенція ставить також високі екологічні вимоги до усіх напрямів секторального розвитку гірського регіону.

У схваленому Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи (Рекомендація 130 (2003)) проєкті Європейської хартії про захист гір ставилося завдання щодо:

- забезпечення юридичного визнання особливої природи гірських регіонів, що повинно знайти своє відображення як в організації політичних і адміністративних структур, так і в конкретній політиці у галузях загальної діяльності;
- розробляти і здійснювати таку політику територіального планування в гірських регіонах, що сприяла б сталому розвитку традиційної діяльності з врахуванням потреб охорони навколишнього середовища [90].

У Карпатській конвенції, прийнятій в 2003 р. з урахуванням досвіду Альпійської конвенції та напрацювань Європейської хартії про захист гір, теж акцентується на цілях і завданнях щодо збереження природних цінностей гірського регіону. Положення Карпатської конвенції націлюють на:

- інтегрований підхід до управління земельними ресурсами;

- збереження та стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття;
- просторове планування, яке має враховувати особливі екологічні та соціально-економічні умови в Карпатах та їхніх гірських екосистем;
- стале та інтегроване управління водними ресурсами та річковими басейнами;
- стале сільське та лісове господарство, враховуючи потреби щодо охорони гірських екосистем і ландшафтів й важливість біологічного біорізноманіття;
- сталий транспорт та інфраструктуру з урахуванням особливостей гірського довкілля, необхідності охорони вразливих територій, зокрема регіонів, багатих на біорізноманіття, територій, якими проходять міграційні шляхи, або тих, що мають міжнародне значення тощо;
- сталий туризм, який приносить користь для місцевого населення та базується на неповторній природі, ландшафтах та культурній спадщині Карпат;
- промисловість та енергетику із застосуванням більш чистих технологій виробництва з метою адекватного попередження, реагування та ліквідації промислових аварій та їхніх наслідків, а також для охорони здоров'я людей та збереження гірських екосистем;
- формування системи оцінки/інформації про стан довкілля, моніторинг та раннє попередження;
- підвищення обізнаності, освіти та участі громадськості [91].

Реалізація завдань гірської екологічної політики здійснюється у рамках регіональних та національних стратегій розвитку й відповідних планів дій, а також у відповідності до міжнародних конвенцій та угод і заходів з їх виконання (Карпатська конвенція, зокрема, передбачає, у разі необхідності, розробляти та приймати окремі Протоколи).

Важливим інструментом реалізації гірської екологічної політики стають макрорегіональні стратегії. Так, Стратегія ЄС для Альпійського регіону (EUSALP) передбачає завдання щодо запобігання наслідкам змін клімату та його впливу на навколишнє середовище, біорізноманіття та на умови життя мешканців регіону; відповідей на енергетичні виклики; врахування в господарській діяльності специфіки природи гірських територій.

Впровадження завдань стратегії здійснюється через 9 Дійових груп (Action Group), кожна з яких має місію, забезпечує реалізацію відповідних проєктів. Дійові групи вирішують завдання за 3 тематичними сферами: економічний розвиток та інновації, мобільність та зв'язок і екологія та енергетика. Завдання третьої тематичної сфери впливають з її мети: більш активного включення екологічних вимог до усіх видів діяльності, а також просування поновлюваної енергетики як надійного рішення на майбутнє. Їх реалізують три Дійові групи.

Група 6 діє у сфері збереження природних, а також культурних ресурсів. Загальною місією групи є створення збалансованих моделей управління ресурсами. Таким чином, дія групи спрямована на збереження та стале використання альпій-

ської природної та культурної спадщини з тим, щоб надати можливість майбутнім поколінням насолоджуватися унікальною природою Альп.

У перші три роки періоду реалізації Плану дій EUSALP, групою 6 основну увагу буде приділено наступним трьом значним підтемам, що розглядаються в окремих підгрупах: «Просторовий розвиток та збереження ґрунту», «Орієнтоване на майбутнє сільське господарство та лісове господарство», «Інтегроване та стійке управління водними ресурсами».

Дія групи 7 націлена на розвиток екологічних зв'язків на всій території стратегії та зосереджується на розвитку екологічної взаємодії і, таким чином, на зміцненні, удосконаленні співпраці щодо відновлення біорізноманіття, а також екосистемних послуг. Її робота забезпечить збільшення ступеня зв'язку природних і напівприродних ландшафтів на всій території Альпійського макрорегіону. Серед завдань групи:

- визначити елементи альпійської зеленої інфраструктури, що мають транснаціональне значення, вдосконалити підходи до управління ними та вивчити можливості фінансування;

- сприяти просуванню усвідомлень значення й переваг зеленої інфраструктури, формувати реальні ініціативи з тим, щоб зробити зелену інфраструктуру системою та стерти відповідні трансєвропейські прогалини;

- обґрунтовувати та готувати рішення щодо припинення втрат біорізноманіття та розв'язання таких проблем, як відсутність зв'язків між природними та суттєво зміненими людською діяльністю територіями.

Предметом діяльності групи 8 є покращення управління ризиками, включаючи запобігання наслідкам кліматичних змін в Альпійському регіоні, великим природним ризикам з досягненням наступних цілей:

- облік об'єктів та суб'єктів ризиків, картографування, вдосконалення структур управління та процесів управління ризиками і небезпеками;

- підвищення ефективності механізмів управління ризиками, ревізія існуючих структур співпраці, визначення оптимальних рішень на майбутнє;

- сприяння розробці та впровадженню місцевих, регіональних та транснаціональних проектів на основі плану дій та вивчення можливостей фінансування як на рівні ЄС, так і на національному / регіональному / приватному рівнях [76].

Екологічна складова займає важливе місце і у розробленому проекті Карпатської стратегії. Серед 3 пріоритетних сфер діяльності, на які націлюється стратегія, передбачено екологічну, ціль якої - *висока якість природного середовища*. В рамках макрорегіональної стратегії передбачається здійснювати довгострокову співпрацю у сфері:

- 1) захисту найцінніших, унікальних видів рослин і тварин, а також боротьби із забрудненням вод, ґрунтів та повітря, загрозами, що виникають внаслідок надмірного втручання у ландшафти,

2) раціонального використання наявних ресурсів для розвитку макрорегіону та забезпечення стабільної економічної діяльності,

3) спільної боротьби з негативними природними явищами - паводки, лавини, вітровали, ліквідації їх наслідків і здійснення заходів щодо пом'якшення впливу кліматичних змін;

4) диверсифікації джерел енергії в макрорегіоні, в тому числі значне збільшення частки енергії, виробленої із відновлюваних джерел [81].

Гірські конвенції, макрорегіональні стратегії, нормативні й регуляторні документи ЄС у сфері охорони довкілля, спеціальні акти внутрішнього законодавства країн Європи відображають основні положення й напрями екологічної складової гірської політики. Важливими інструментами її реалізації мають стати відповідні плани дій та програми. В умовах України реалізація регіональної політики здійснюється у відповідності до Державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації. Розробляються також державні й обласні цільові програми секторального розвитку. Для гірського Карпатського регіону України, на нашу думку, необхідно формувати міжобласну (регіональну) програму розвитку зі статусом державної. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» було розроблено концепцію Державної програми сталого розвитку Українських Карпат.

Метою Програми розглядалося забезпечення сталого, збалансованого розвитку гірських територій Українських Карпат, підвищення їх економічної конкурентоспроможності та підняття рівня життя місцевого населення, охорона навколишнього природного середовища, збереження природних ресурсів Карпат та багатой етнокультурної спадщини регіону.

Концепція націлювала, зокрема, на забезпечення охорони навколишнього природного середовища та техногенно-екологічної безпеки й передбачала завдання з:

- лісовідновлення та ведення екологічно орієнтованого лісового господарства;
- оптимізації структури ландшафтів;
- формування регіональної екологічної мережі в єдиній національній та європейській системі;
- запобігання транскордонному забрудненню;
- проведення протипаводкових заходів та заходів із запобігання забрудненню поверхневих та підземних вод;
- вирішення питань збору, переробки, утилізації промислових та побутових відходів, недопущення засмічення території;
- проведення протиерозійних заходів;
- запобігання деградації ландшафтів [3].

Не дивлячись на підтримку концепції програми регіональними органами влади та її скерування у встановленому порядку на погодження профільними міністерствами, на розгляд Кабінету Міністрів України вона не виносилася.

У 2017 р. з ініціативи Львівської облдержадміністрації та за участі науковців ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» було розроблено проект цільової Стратегії розвитку гірських територій Львівської області з відповідними програмними завданнями у сфері охорони природного довкілля. Проект винесено на розгляд Львівської обласної ради. Таких стратегічних і програмних документів потребує регіон в цілому. Тому проблему погодження концепції та розроблення на її основі Державної цільової програми сталого розвитку Українських Карпат не слід знімати з порядку денного.

Поводження з відходами. У європейському просторі проводиться активна політика щодо усунення будь-яких проявів дискримінації гірських регіонів у порівнянні з рівнинними територіями. І на сьогодні тут ефективно діє система управління відходами, яка не потребує особливих підходів, тобто можна сказати, що питання поведження з відходами у цій місцевості носять ознаки загальних тенденцій у цій сфері. Особливо показовим є досвід провідних країн Євросоюзу, де забезпечується комплексний підхід до управління відходами. Такий підхід зобов'язує розробити та реалізувати плани управління відходами, які повинні базуватися на ієрархії управління відходами, принципі «забруднювач платить», вимогах відшкодування затрат на видалення відходів їх власником, попереднім власником або особою, яка виробляє товар, використовуючи відходи як вторинну сировину (Рамкова Директива з відходів 2008/98/ЕС [94]). У цих країнах вже чимало зроблено у цьому напрямі, а головне – налагоджено і постійно удосконалюється новий спосіб суспільного буття у сфері поведження з відходами, в Україні ж простежується своєрідний «вакуум» щодо практичної реалізації задекларованих у вітчизняному законодавстві положень, які відображають, зокрема і сучасні погляди на ці процеси.

Відповідно до ст. 8 Директиви 2008/98/ЄС про відходи повинна бути встановлена розширена відповідальність виробника для посилення можливостей переробки та утилізації відходів. Цей підхід, який використовують у системі управління відходами 20 європейських країн, зокрема Німеччина і Франція, ґрунтується на тому, що виробники та імпортери продукції несуть відповідальність за неї протягом усього життєвого циклу, включаючи стадію обігу, збирання та утилізації. Вказана модель сприяє удосконаленню технологічних операцій, пов'язаних зі збором і переробкою вторинної сировини; стимулює до екологізації основне виробництво; суттєво знижує негативний вплив на довкілля. Суб'єкти господарювання мають можливість виконати свої зобов'язання двома способами: а) самостійно організувати пункти прийому; б) колективно, передаючи свої зобов'язання по досягненню нормативів переробки та утилізації уповноваженим організаціям розширеної відповідальності. В свою чергу, уповноважена організація за кошти виробників забезпечує роздільний збір твердих відходів, вивезення, сортування та переробку й утилізацію. Практика об'єднання *виробників та створення неприбуткової організації* (чи декількох таких організацій), в які спрямовуються кошти на утилізацію використаної продукції, існує у Польщі, Австрії, Франції.

Окремі країни ЄС (Угорщина, Данія) вибудовують систему управління відходами виключно на державній основі. Виробники сплачують екологічний податок, передаючи таким чином свої зобов'язання державі.

Практикується встановлення й комбінованої системи – коли у виробника є можливість або сплати податку, або ж членства у неприбутковій організації (Хорватія). Водночас, незважаючи на існування цих моделей, не виключена організація окремим виробником самостійного збору та утилізації відходів.

Управління відходами жорстко врегульоване як на рівні Європейського Союзу (ЄС) в цілому, так і на рівні кожної із країн-членів ЄС. Концепції управління відходами в ЄС реалізуються переважно на основі директив ЕС, правил, інструкцій і рішень, які створюють обов'язкові юридичні рамки для всіх держав-членів ЄС (табл. 5).

Основними стратегічними цілями у сфері управління відходами в ЄС є: зниження обсягів утворення відходів за рахунок запобігання їх утворення в технологічному процесі виробництва продукції; використання відходів у виробничих процесах; виділення із загального потоку відходів окремих фракцій для подальшого їх використання в якості вторинних матеріальних і енергетичних ресурсів; зведення до мінімуму відходів, що розміщуються на полігонах; уніфікація методів поводження з відходами на основі використання науково-дослідних технологій.

З метою формування єдиної політики у сфері управління відходами країни-члени ЄС також використовують єдину термінологію у сфері управління відходами, стимулюють виробництво «екологічно чистих» продуктів з використанням схем екологічного маркування, використовують різні методи економічного стимулювання, у тому числі такі економічні інструменти, як податки або платежі при утворенні, транспортуванні та розміщенні відходів; продаж сертифікатів на переробку відходів як вторинних ресурсів; механізми для повернення ємностей для напоїв; митні мита на ввезення товарів в ту країну, де скрутна переробка цих товарів в кінці їх життєвого циклу, тобто на стадії перетворення у відходи та інше.

Таблиця 5

Головні орієнтири у функціонуванні й розвитку системи управління відходами країн-членів ЄС

Директива	Чому сприяє (мета) / Головні цілі
Директиви 2008/98/ЄС про відходи (рамкова)	Сприяє захисту довкілля та здоров'ю людини шляхом запобігання або зниження негативних впливів виробництва й поводження з відходами, а також зменшення загальних наслідків використання ресурсів та підвищення ефективності такого використання Головні цілі: а) максимальне зменшення негативного впливу вироблення та поводження із відходами на довкілля і здоров'я людини; б) сприяння практичному застосуванню ієрархії від-

	ходів; в) зменшення використання ресурсів, максимальний утилізаційний рециклінг відходів.
Директива про захоронення відходів 1999/31/ЄС про захоронення відходів	Мета: запобігання та мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище і зниження ризику для здоров'я людини, що виникає при похованні відходів. Головні цілі: а) попередження чи зменшення шкідливих наслідків захоронення відходів для довкілля і ризику для здоров'я людини; б) зменшення захоронення відходів; в) посилення фінансових гарантій.
Директива 2006/21/ЄС про управління відходами видобувної промисловості	Мета: максимально можливе попередження та мінімізація будь-якого негативного впливу на навколишнє середовище та ризиків для здоров'я людини, що можуть виникнути в результаті управління відходами видобувної промисловості. Головні цілі: а) впровадження дозвільної системи для об'єктів / місць розміщення відходів видобувної промисловості; б) дотримання належного стану гірничих виїмок; в) впровадження відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю.

Джерело : [94-96]

Отже, відходи позиціонуються в основному як: а) забруднювачі навколишнього природного середовища; б) носії корисних компонентів та джерело енергії – вторинні матеріальні та енергетичні ресурси. Якщо у першому випадку відходи виявляють свою несумісність з соціально-економічним розвитком територій, то в іншому образі цілком претендують на визначальну роль у забезпеченні сталого розвитку гірських регіонів, що, в свою чергу, вимагає формування адекватних систем управління відходами. Тож підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом та його державами-членами, з іншої сторони, відкриває нові можливості у сфері поводження з відходами через введення європейських стандартів.

2.8. Демографічна політика

Європейські країни мають багатий досвід реалізації політики розвитку гірських територій. Демографічна складова цієї політики тісно вплетена у загальні стратегії розвитку конкретних регіонів. Забезпечення високої якості життя горян досягається насамперед шляхом реалізації законодавчих та інвестиційних ініціатив (як на державному, так і на регіональному та місцевому рівнях), спрямованих

на поліпшення рівня зайнятості населення. Їх можна згрупувати у 3 головні напрямки: екологія, туризм і пов'язане з ним ремісництво, підтримка виробника (пільгове кредитування, маркування продукції, податкові пільги для роботодавців, полегшення контакту між виробником і споживачем),

Наприклад, гірські території у Швеції користуються найвищою урядовою підтримкою (зона спеціальної підтримки А). Для цих територій запроваджена і здійснюється політика спеціальної регіональної підтримки. Цей режим був запроваджений 1965 року і передбачає як загальну підтримку їх економіки, так і цільову підтримку окремих підприємств.

У Польщі поштовхом до розвитку господарства гірських територій, насамперед туристично-рекреаційної галузі, стала продумана державна політика, яка була зорієнтована на зовнішній попит. Держава надала колосальну підтримку малому і середньому бізнесу, долучивши їх до розбудови матеріальної та спеціалізованої транспортної інфраструктури цієї галузі [97; 98]

У Швейцарії наприкінці 50-х років минулого століття населення масово переїжджало з гірської місцевості до міст. З метою зміни цієї тенденції у середині 60-років ХХ ст. швейцарським федеральним урядом було розроблено концепцію підтримки економічного розвитку гірських районів, яка мала на меті підвищити життєвий рівень мешканців гірської місцевості, зацікавити бізнесові структури у започаткуванні власної справи на цих територіях, сприяти розвитку населених пунктів й соціально-економічному й екологічному розвитку гірських територій в цілому. Для законодавчого забезпечення сталого розвитку гірської місцевості у 1974 р. було прийнято „Федеральний закон про інвестиційну допомогу гірським областям” [99].

Австрійський досвід свідчить про те, що їм вдалося реалізувати модель функціонування ефективного фермерського господарства і розвитку екологобезпечного туризму (провінція Лезашталь, 1988 р.), що сприяло залученню як інвестиційних ресурсів, так і значних коштів внаслідок надання туристичних і рекреаційних послуг. Такі позитивні зміни дали поштовх до зростання чисельності населення гірських територій, де за 15-річний період (1990-2005 рр.) щільність населення гірського краю збільшилась на 4,2 %. [8].

Подальша реалізація політики фінансової допомоги і податкових пільг у гірських регіонах обумовлено Європейською хартією про захист гір, що зобов'язує держави-члени Ради Європи брати на себе обов'язки, з метою [100]:

а) упровадження системи перерозподілу засобів і допомоги, включаючи податкові пільги, для тих гірських регіонів, що знаходяться в найменш сприятливому положенні, де дохід населення нижче прийнятого рівня;

б) надання підтримки фермам чи ремеслам, комерційним чи промисловим ініціативам, у яких використовуються чисті технології;

в) заохочення облаштованості молодих людей у гірських регіонах, особливо в сільськогосподарській, ремісничій і туристичній галузях, а також у суспільному секторі.

Значна роль у реалізації гірської політики в країнах ЄС належить механізму моніторингу процесу соціально-економічного розвитку гірських територій та оприлюдненню цих даних з метою вироблення державноуправлінських рішень (зокрема, спрямованих на подолання проявів “депресивності”). Основу такого моніторингу становлять дослідження рівня розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій; аналіз збереження його людського потенціалу; забезпечення стійкості та стабільності наявної соціально-економічної системи, ефективність якої визначається рівнем життя, доходами та зайнятістю населення тощо [101].

Таким чином, загальноєвропейський досвід свідчить, що демографічна ситуація в гірських районах значною мірою визначається економічними чинниками, під впливом яких формуються кількісні і якісні показники відтворення населення, соціально-трудова потенція, професійно-кваліфікаційна структура зайнятих, що в сукупності створюють умови життєдіяльності людей. Відповідно й політика демографічного розвитку гірських територій у своїй основі має сприяння їх економічному, соціальному, інфраструктурному розвитку, підвищенню якості життя місцевого населення.

Проведений аналіз демографічної ситуації в гірських районах Карпатського регіону з одного боку свідчить про те, що демографічна ситуація в гірських поселеннях краща, ніж в інших районах областей, а з іншого – стійкою є тенденція до скорочення природного приросту населення, що створює підґрунтя для поглиблення процесів депопуляції. При цьому варто зосереджувати увагу не стільки на коефіцієнті природного приросту, як на абсолютну чисельність народжених.

За 2012-2017 рр. з-поміж розглянутих 24 гірських та передгірських районів та 8 міст обласного значення у 8 районах і 4 містах (Трускавець, Борислав, Дрогобич та Коломия) відбулось скорочення чисельності населення (рис. 1). Відносно значним було збільшення чисельності сільського населення Яремченської міськради, Верховинського, Путильського та Перечинського районів.

Насправді ситуація є дещо гіршою. По-перше, має місце масова трудова міграція, яка з сезонної часто переростає у стаціонарну, що не обліковується статистикою і про її обсяги можна визначити за допомогою непрямих методів. По-друге, за оцінками експертів, від 2 до 7 відсотків від наявного населення гірських районів є фіктивними, тобто лише прописані для отримання пільг, але фактично не проживають там.

Трудовий потенціал гірських територій є значним, та використовується далеко не повною мірою. Зокрема, проведене науковцями нашого Інституту дослідження [102] виявило значні обсяги економічно активного населення на незареєстрованому ринку праці. Опрацьовуючи дані Головного управління Державної фіскальної служби України у Львівській області, виявлено, що у Турківському районі обсяги неформальної зайнятості та незареєстрованого безробіття (населення віком 15-70 рр.) складає 12389 осіб (36,1% населення у віці 15-70 рр.) з яких 7399 (21,6%) – зайняті в особистих селянських господарствах. При цьому офіційно зайнятими в районі є 6213 осіб (20,2%), а рівень офіційного безробіття – 2,1%.

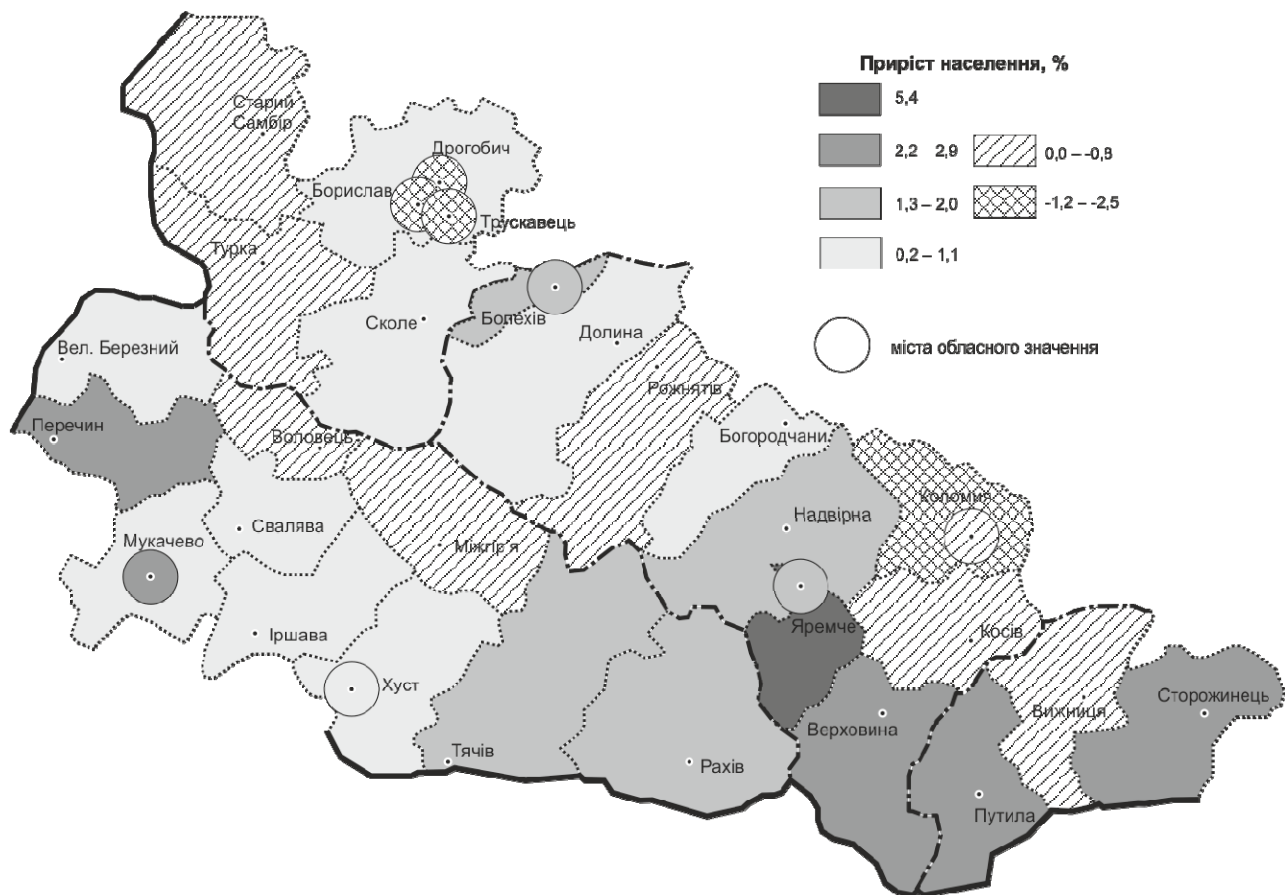


Рис. 1. Зміна чисельності населення у гірських районах Українських Карпат(2012-17 р.)

Схожа ситуація і у Сколівському районі. 12 862 осіб (38,3%) у віці 15-70 років зайняті або неформально, або є необлікованими безробітними. З них в особистих селянських господарствах зайнято 6556 осіб (19,5%). Офіційно зайнятими в районі 7796 осіб (23,2%), рівень офіційного безробіття – 1,5%.

Стійкою є тенденція старіння населення гірських районів Українських Карпат. Із загального числа проживаючих у гірській місцевості – 21,6% є пенсіонерами та 22,5% - молодь. Найвищий рівень старіння зафіксовано у сільських жінок (понад 32%).

За прогностичними розрахунками [103] чисельність постійного населення на цих гірських територіях у 2020 році зменшиться і буде становити 1 247,4 тис. осіб, що майже на 90 тис. (або на 6,7%) менше, ніж у 2013 році, а у 2030 році зменшиться ще майже на 140 тис. (або на 11,2%) і становитиме 1 107,1 тис. осіб. Загальне скорочення чисельності населення до 2030 р. прогнозується на рівні 229,7 тис. осіб, або на 17,2%. Це відбудеться в основному за рахунок скорочення чисельності проживаючих у сільській місцевості. За існуючих тенденцій до 2030 року чисельність сільського населення гірських територій зменшиться приблизно на 322,0 тис. осіб, або на 31,6%. За результатами прогнозування у 2030 р. порівняно з 2000 р. частка дітей у загальній кількості населення гірських

територій Карпатського регіону зменшиться майже на 20%, майже не зміниться частка населення в економічно активному віці та майже на чверть зросте частка населення у віці, старшому за економічно активний.

Запобігання таким тенденціям потребує цілеспрямованих дій з боку органів влади. Виділення коштів на соціальні програми (доплати, компенсації, пільги) – є ефективним хіба у короткостроковій перспективі. Поліпшення демографічної ситуації у гірських районах може відбутися лише за умови суттєвих змін у реальному секторі економіки цих районів, що виразиться у зростанні рівня зайнятості населення.

Кожна гірська територіальна громада має провести стратегічний аналіз свого розвитку (SWOT-аналіз) і мати узгоджений з регіональними органами влади стратегічний план, відповідно до якого виявити та розвивати конкурентні переваги, залучаючи кошти з різних джерел.

Необхідним також є:

- стимулювання вкладення міграційного капіталу у власну справу;
- активне включення сільської молоді у сферу підприємництва шляхом пільгового кредитування започаткування бізнесу;
- підтримка багатодітних сімей з працюючими батьками;
- спростити доступ молоді до ринку житла;
- створення нових робочих місць у сільгосппідприємствах;
- підтримка самозайнятості та різних форм сімейної зайнятості;
- постійний моніторинг незалежних структур за динамікою демографічних показників та показників зайнятості [101].

2. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

3.1. Макрорегіональні інструменти розвитку

Проблеми розвитку гірських територій за своїм характером та проявом системні, а їх просторова локалізація, як правило, виходить за межі країн та регіонів. Вирішення таких проблем є ефективнішим при застосуванні макро - регіональних інструментів.

Насамперед зазначимо, що Європейська комісія трактує макрорегіон як простір, що включає території різних країн і регіонів, які пов'язані спільними ознаками та проблемами [23]. Серед застосовуваних у Європі макрорегіональних інструментів виділимо цільові міжнародні конвенції (Альпійська, Карпатська) та макрорегіональні стратегії - МРС.

Альпійська конвенція є демонстрацією екосистемного підходу до розв'язання природоохоронних макрорегіональних проблем на міждержавному рівні. Укладена у період починаючи з 1991 р. Австрією, Францією, Німеччиною, Італією, Ліхтенштейном, Словенією, Швейцарією з Європейським Союзом, Конвенція всупила в силу з 1995 р. і є прикладом компромісу між економічними та екологічними інтересами. Вона є рамковою та визначає основні принципи діяльності й загальні заходи для сталого розвитку в регіоні Альп. Основоположними принципами політики збереження і захисту Альп у Конвенції визначено: *запобігання, платність забруднення, співробітництво*.

Альпійська конвенція наголошує на необхідності збереження не лише заповідних ділянок, але й сільської місцевості загалом, і визначає шляхи екологізації тих видів економічної діяльності, які, поряд з агровиробничими, історично сформувалися у сільській місцевості Альпійського регіону: туризму, транспорту, енергетики [104].

Підписання Альпійської конвенції послужило поштовхом до розроблення ще однієї рамкової конвенції, націленої на збереження унікальних гірських екосистем Європи. У 2003 р. Польщею, Румунією, Сербією та Чорногорією, Словаччиною, Угорщиною, Україною, Чехією було підписано Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат («Карпатська конвенція»). Україна ратифікувала Карпатську конвенцію у 2004 р. (Закон України № 1672-IV від 07.04.2004).

Конвенцією визначено, що її сторони проводять всебічну політику та співпрацюють для охорони та сталого розвитку Карпат з метою, зокрема, поліпшення якості життя, зміцнення місцевих економік та громад, збереження природних цінностей та культурної спадщини.

Для досягнення таких цілей сторони вживатимуть відповідних заходів у сферах: збереження та сталого використання біологічного та ландшафтного різноманіття; просторового планування; сталого та інтегрованого управління водними ресурсами й річковими басейнами; сталого сільського та лісового господар-

ства; сталого транспорту та інфраструктури; сталого туризму; промисловості та енергетики; культурної спадщини та традиційних знань; системи оцінки інформації про стан довкілля, моніторингу та раннього попередження; підвищення обізнаності, освіт та участі громадськості, підтримуючи:

- а) принципи запобігання та застереження;
- б) принцип "забруднювач платить";
- в) участь громадськості та залучення заінтересованих організацій;
- г) транскордонну співпрацю;
- д) інтегроване планування й управління земельними та водними ресурсами;
- е) програмний підхід; та
- є) екосистемний підхід [105].

Спільні дії країн в рамках Альпійської та Карпатської конвенцій дають результати. Разом з тим, механізми рамкових конвенцій стають результативнішими при їх доповненні макрорегіональними інструментами стратегічного й програмного характеру. Таким інструментом, який з 2009 р. застосовується у практиці територіального управління Європейського Союзу, стають макрорегіональні стратегії.

Управління діючими МРС (див. розділ 1) базується на трирівневій системі з політичним, координаційним та оперативним рівнями. За кожною стратегією створено власні структури та механізми. Вони зосереджуються на оптимальному використанні існуючих фінансових джерел (наприклад, ESIF, Horizon 2020, COSME, LIFE), кращого впровадження чинного законодавства та більш ефективного використання існуючих установ. Також проводяться кроки для створення платформ зацікавлених сторін із залученням громадянського суспільства та інших організацій.

Проте досвід показує, що такий підхід до реалізації стратегії має свої межі. До них відносяться проблеми у сферах: ефективної координації та співпраці; розширення можливостей ключових виконавців (наприклад, національних координаторів, членів керівництва групи) та надання адекватних людських і фінансових ресурсів; представництва і обов'язків усіх країн-учасниць; забезпечення необхідних компетенцій; встановлення показників для моніторингу й оцінки досягнення цілей; визначення джерел фінансування (національних, регіональних, приватних тощо), які можуть бути мобілізовані для досягнення цілей МРС.

Стратегії не мають власного бюджету. Тому вони вимагають більш скоординованого використання наявних потоків фінансування на різних рівнях.

Зниження регіональних диспропорцій є настільки ж метою МРС, як і створення синергії для зростання та зайнятості у відповідних регіонах. Макрорегіони можуть допомогти сформувати комплексний погляд на майбутнє європейської території та стати важливим інструментом для досягнення територіальної згуртованості в різних галузях і регіонах.

Специфіку гірського регіону відображає діюча макрорегіональна Альпійська стратегія. Охоплений нею регіон складають території з протилежними демографічними, соціальними та економічними тенденціями та великим культурним та

мовним розмаїттям. Ця різноманітність поєднується з відмінностями систем управління та традицій. Обидві загальні особливості Альпійського регіону та його різноманітність вимагають співпраці.

Альпійський регіон являє собою життєвий і робочий простір для мешканців та привабливе туристичне місце для мільйонів гостей щороку. При цьому регіон стикається зі значними проблемами:

- конкурентоспроможності та новаторства в умовах глобалізації;
- демографічних тенденцій, що характеризуються, зокрема, наслідками старіння населення та зовнішньою міграцією;
- збереження навколишнього середовища, біорізноманіття та умов життя його мешканців;
- енергетичних викликів, які полягають у необхідності забезпечення надійного, доступного та безпечного енергопостачання;
- транзитного географічного положення регіону.

Альпійська макрорегіональна стратегія покликана створити можливості для покращення транскордонного співробітництва альпійських держав, а також визначити спільні цілі та ефективніше їх реалізувати через транснаціональну співпрацю. Стратегія стосується 7 країн, з яких 5 країн-членів ЄС (Австрія, Франція, Німеччина, Італія та Словенія) і 2 країни, що не є членами ЄС (Ліхтенштейн і Швейцарія) та 48 регіонів [105].

Управління стратегією здійснює Генеральна Асамблея у складі високопоставлених представників країн та регіонів, залучених до Стратегії, представників Європейської комісії та Альпійської конвенції (як спостерігач).

Виконавчу раду формують представники держав та регіонів, Європейської комісії, а також спостерігачі - Альпійська конвенція та Транснаціональна програма Альпійського простору. Вона здійснює нагляд за впровадженням Стратегії та реалізацією узгодженого Плану дій.

Впровадження Стратегії реалізується через Дійові групи та їх Лідерів (керівників). Функціонує 9 Дійових груп і кожна має місію та конкретні завдання, проекти. Головування у Стратегії здійснюють країни та регіони: у 2016 р. – Словенія, 2017 р. – Баварія.

Головним завданням для Альпійського регіону є збалансованість розвитку та захисту довкілля шляхом використання новаторських підходів, які цю територію, розташовану в центрі Європи, перетворюватимуть у комфортний життєвий простір для людей, сприятливе поле для економічної та соціальної діяльності на засадах сталого розвитку. Метою Стратегії розглядається підвищення привабливості та конкурентоспроможності Альпійського регіону, а також зменшення соціальних і територіальних диспропорцій для його розумного, сталого й всеохоплюючого зростання.

Стратегія ЄС для Альпійського регіону спрямована на забезпечення взаємовигідної взаємодії між основними гірськими регіонами та навколишніми низинами і міськими районами, гнучко враховуючи функціональні зв'язки між цими територіями.

Головне завдання очікується досягнути за допомогою 3 наступних сфер та пріоритетів тематичної політики:

- перша сфера тематичної політики: *економічний розвиток й інновації* (мета: справедливий доступ до робочих місць, досягнення високої конкурентоспроможності регіону);
- друга сфера: *мобільність та зв'язок* (мета: стабільна внутрішня та зовнішня доступність для всіх);
- третя сфера: *екологія та енергетика* (мета: більш активне включення екологічних вимог до усіх сфер життєдіяльності, а також поновлювані та надійні рішення в енергетиці на майбутнє).

Передбачено також запровадження спільної тематичної політики для покращення співпраці та координації дій в регіоні. Для цього виділено сферу спільної політики: *управління, включаючи інституційний потенціал* (мета: створення ефективної моделі макрорегіонального управління для регіону [106]).

Схвалення ЄС макрорегіональної стратегії для Альпійського регіону слугувало ініціативі щодо розроблення Карпатської стратегії. У 2011 р. на конференції «Європа Карпат» в Криниці (Польща) з ініціативи польської сторони було підписано меморандум стосовно стратегії для Карпатського регіону. Однак Рада Європи на той час не підтримала ініціативу щодо подання цього питання на розгляд Європейської комісії, вказавши на можливості розв'язання проблем у рамках діючої Дунайської стратегії [107]. Однак польська сторона, шукаючи підтримки для Карпатської стратегії з боку країн регіону, а також інших країн-членів ЄС, продовжила роботу у напрямку реалізації своєї ініціативи. Україна за результатами робочої зустрічі щодо макрорегіональної Стратегії ЄС для Карпатського регіону, яка відбулася 31 березня 2017 р. у Варшаві за ініціативи Міністерства розвитку Польщі, долучилася до створення Макрорегіональної Стратегії ЄС для Карпатського регіону [21]. Очікувано Карпатська стратегія могла б охопити території площею 190 тис. км. кв. (рис. 2) з населенням у 20 млн осіб (табл. 6).

Таблиця 6

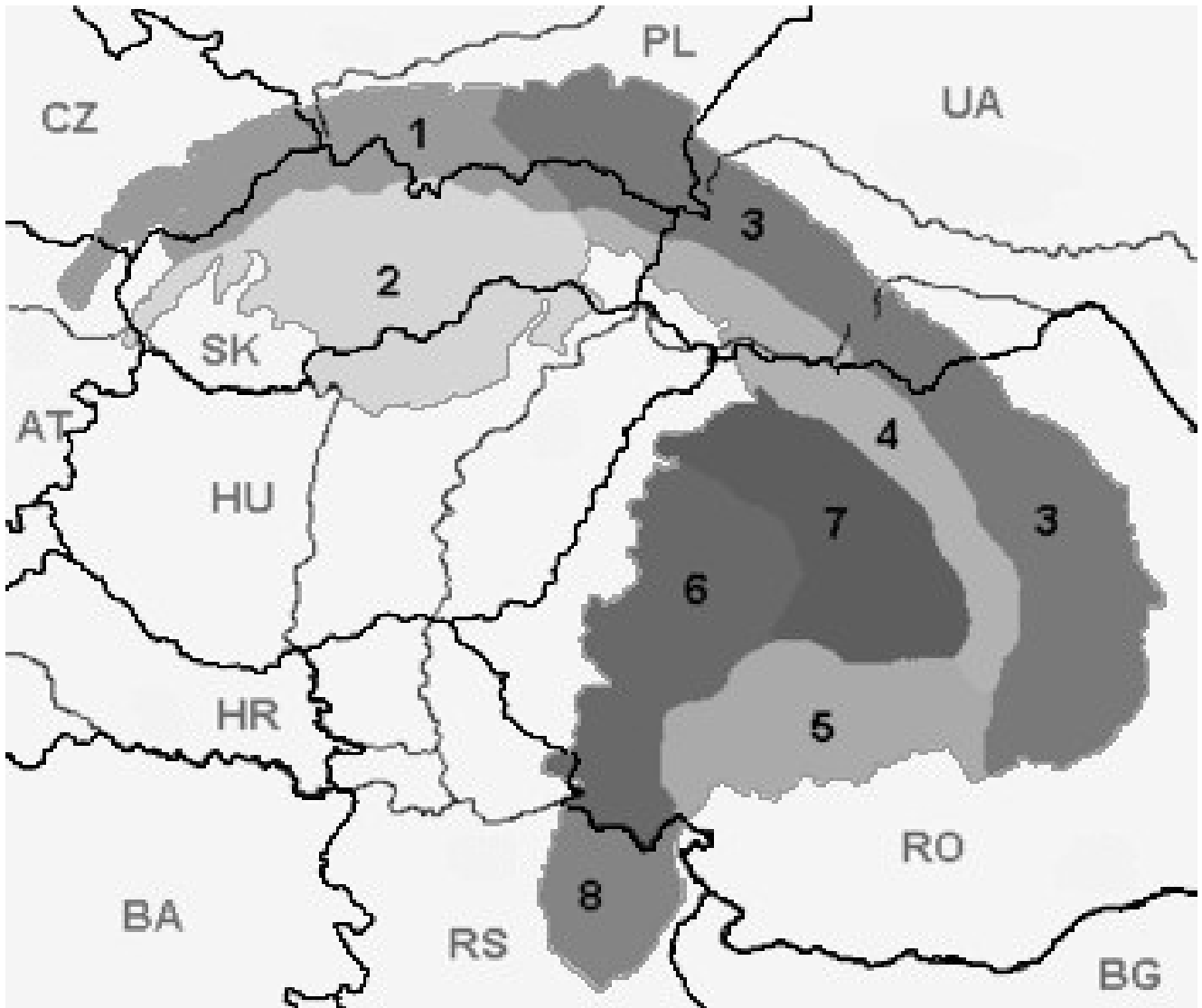
Порівняння Альпійського й Карпатського макрорегіонів

Показники	Альпи	Карпати
Кількість країн макрорегіону	8 (5 країн-членів ЄС – Австрія, Італія, Німеччина, Словенія, Франція + Монако, а також Ліхтенштейн і Швейцарія)	7 (5 країн-членів ЄС – Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія, а також Сербія та Україна)
Територія	190,959 тис. кв. км.	190,0 тис. кв. км.
Чисельність населення	14 млн	20 млн

Складено за [23].

Передбачається націлити Карпатську макрорегіональну стратегію на:

- вироблення операційної програми ЄС для Карпатського регіону (як у випадку з Дунайською та Альпійською стратегіями);
- залучення фінансових ресурсів Євросоюзу для потреб розвитку цього регіону;
- реалізацію важливих проектів, зокрема у сферах транспорту, енергетики, охорони довкілля;



1. *Зовнішні Західні Карпати*
2. *Внутрішні Західні Карпати*
3. *Зовнішні Східні Карпати*
4. *Внутрішні Східні Карпати*
5. *Трансільванські Альпи (Південні Карпати)*
6. *Західні Румунські Карпати*
7. *Трансільванське плато*
8. *Сербські Карпати*

Рис. 2. Карпатський макрорегіон

- зміцнення територіальної співпраці, стимулювання економічного зростання та сталого розвитку регіону;
- забезпечення сталого розвитку Карпат на основі багатого природного й культурного спадку;
- ефективне використання усіх можливих засобів;
- зміцнення й вдосконалення співпраці між країнами ЄС і сусідськими країнами з-поза ЄС [81].

На сьогодні підготовлено варіант проекту схеми макрорегіональної стратегії для Карпатського регіону. У ньому представлені напрями, за якими передбачається здійснювати спільну діяльність в її рамках. У співпраці з усіма країнами регіону буде вироблена остаточна структура стратегії.

У розробленому проекті визначено три основні пріоритетні сфери спільної діяльності, кінцевою метою яких є конкурентоспроможні, зелені та згуртовані Карпати. Найважливішими цілями визначено посилення економічного співробітництва, досягнення високої якості природного середовища й підвищення функціональної доступності Карпат. Важлива роль відводиться інституційній співпраці учасників стратегії. Пропонуються також відповідні цільові заходи.

Загалом, структура пропонованого проекту Макрорегіональної стратегії для Карпатського регіону наступна:

Пріоритетна сфера I: конкурентні Карпати

Ціль I. Посилення економічного співробітництва

Захід 1.1. Розвиток чистого, зеленого виробництва

Захід 1.2. Сталий розвиток туризму

Захід 1.3. Підвищення конкурентоспроможності агропродовольчого сектору

Захід 1.4. Розвиток макрорегіональної інноваційної екосистеми.

Пріоритетна сфера II: зелені Карпати

Ціль II. Висока якість природного середовища

Захід 2.1 Захист та раціональне управління природними ресурсами

Захід 2.2. Диверсифікація джерел енергії

Захід 2.3. Управління екологічними ризиками та природними загрозами.

Пріоритетна сфера III: згуртовані Карпати

Ціль III. Підвищення функціональної доступності Карпат

Захід 3.1. Поліпшення транспортної доступності Карпатських гір

Захід 3.2. Збільшення цифрової доступності

Захід 3.3. Розробка системи електронних послуг.

Пріоритетна сфера горизонтальної співпраці: інституційна співпраця

Просторове планування

Транскордонне співробітництво.

Текст проекту макрорегіональної стратегії для Карпатського регіону розміщений на сайті Міністерства розвитку Польщі [81].

Україні, як учаснику проекту, робочі матеріали стратегії було б варто довести вітчизняним науковцям і практикам для їх включення у процес її доопрацювання, врахування специфічних вітчизняних умов.

Бажаючи успіхів у просуванні питання схвалення проекту макрорегіональної стратегії для Карпатського регіону, усе ж варто брати до уваги низку застережень щодо можливого реагування Європейської комісії з приводу Карпатської стратегії. При цьому слід зазначити, що шанси на погодження макрорегіональної стратегії для Карпат неоднозначні, оскільки комісія вважає:

- стратегія маломасштабна, охоплює тільки 5 країн-членів ЄС, кількість проблем теж незначна;
- країни регіону не ідентифікували конкретних проблем, на розв'язанні яких хотіли б концентрувати співпрацю;
- на думку ЄК, країни регіону не використовують можливості Карпатської конвенції;
- географічно регіон частково покривається простором Дунайської стратегії, а у природоохоронному аспекті достатньо охоплений завданнями Карпатської конвенції;
- слабкою є промоція Карпат як частини Європейського Союзу, яка відповідає визначенню як макрорегіону; також ЄК не отримує жодного орієнтиру від Ради Європи стосовно Карпатської стратегії [23].

Такі перестороги варто враховувати, й поряд з просуванням Карпатської стратегії доцільно опрацьовувати варіант реалізації її ключових завдань у рамках макрорегіональної стратегії ЄС для Дунайського регіону, серед учасників якої є Україна та три її регіони: Закарпатська, Івано-Франківська й Чернівецька області.

Реалізація Карпатської чи Дунайської стратегії у будь-якому випадку вимагатиме розроблення відповідних планів дій, узгоджених із завданнями стратегій державних і регіональних цільових програм тощо. У цьому контексті слід вітати ініціативу Львівської облдержадміністрації та обласної ради з розроблення проекту цільової Програми розвитку гірських територій Львівської області (розпорядження Голови ЛОДА від 17.03.2017 р. № 204/0/5-17). Такі цільові програми будуть необхідними й для інших областей Карпатського регіону України – Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької.

3.2. Інструменти зменшення територіальних диспропорцій та стимулювання економічної діяльності

Враховуючи умови України, становище, яке склалося у її гірських регіонах (безробіття, пов'язані з ним соціальні негаразди, які спричиняють загрози депопуляції гір та втрати унікальної етнокультурної спадщини горян), найважливішим завданням на даний час слід вважати вирішення питань зайнятості місцевого населення через стимулювання інвестицій, а також сприяння вирівнюванню фінансово-бюджетних можливостей забезпечення умов життєдіяльності місцевого населення й територіальних громад.

Преференційні механізми й інструменти економічного розвитку гірських територій є важливою складовою європейської політики щодо гір. На перших етапах її реалізації вони націлювалися, насамперед, на підтримку сільського госпо-

дарства, а пізніше переросли у мультисекторний підхід з концентрацією зусиль на розвитку секторів економіки, функціонування яких відповідає основним засадам сталого розвитку гірських місцевостей. Ставиться також завдання при цьому орієнтуватися на ефективніше використання наявних у регіонах ресурсів і можливостей.

Україні варто застосовувати кращі європейські практики підтримки розвитку гірських територій. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує відповідний досвід Швеції, де режим спеціальної регіональної підтримки запроваджений для гірських територій у 1965 р. Він включає загальну підтримку їх економіки (компенсація за невідгідне географічне розташування у формі транспортної субсидії – 25-40% від витрат на транспортування сировини, матеріалів, товарів; зменшення на 10% нарахувань на фонди заробітної плати підприємств малого та середнього бізнесу), а також цільову підтримку окремих підприємств (дольова участь держави в інвестиційних проектах, у т.ч. для створення робочих місць у певних галузях, яка може становити до 50% загальної вартості проекту).

Зазначимо, що цільова підтримка гірських регіонів у Швеції доповнюється загальними механізмами територіального вирівнювання, які включають вирівнювання доходів (муніципалітети з доходами понад 115% від середнього показника сплачують збір вирівнювання, а муніципалітети з низькими доходами отримують відповідні дотації вирівнювання) та витрат (перерозподіл коштів від органів місцевого самоврядування з низькими витратами на обов'язкові послуги в користь високовитратних).

Результатами загальної політики вирівнювання користуються також гірські регіони країн-членів ЄС, які у переважній більшості випадків відносяться до відстаючих, на які розповсюджуються механізми поточної фінансової підтримки.

Гірські проблемні території з допомогою фондів ЄС можуть реалізовувати програми, спрямовані на розвиток регіонів в цілому, а також на вирішення структурних проблем промислових, сільських, міських, залежних від рибальства територій, які відповідають визначеним ЄС критеріям і показникам. Зокрема:

- промислові території: рівень безробіття вищий середнього по ЄС, вищий рівень безробіття у промисловому секторі, зменшення зайнятості у промисловості;

- сільські: стосовно регіонів рівня NUTS 3, де щільність населення менше 50 жителів на кв. км., або: рівень зайнятості в сільському господарстві дорівнює чи вищий, ніж подвоєний середній рівень по ЄС; рівень безробіття вищий середнього по ЄС чи спостерігається зменшення кількості населення;

- міські: довгостроковий рівень безробіття вищий від середнього по ЄС, високий рівень бідності, гострі проблеми довкілля, високий рівень злочинності [15].

Для програмного періоду 2014-2020 років у ЄС введено жорсткіші правила фінансування соціально-економічного розвитку. Передбачена концентрація зусиль на обмеженому переліку цілей в рамках діючої стратегії «Європа-2020», встановлено залежність між наданням коштів з фондів ЄС та виконанням країнами зобов'язань щодо скорочення бюджетного дефіциту й державного боргу. При

цьому збережено лише 2 цілі регіональної політики: інвестиції в зростання зайнятості та європейське територіальне співробітництво.

З 2014 р. виділяється не 2, а 3 групи регіонів для розподілу асигнувань із структурних фондів ЄС. Найбільший обсяг фінансування за напрямом «Інвестиції для зростання та зайнятості» призначений для *найменш розвинених регіонів* (ВВП на одиницю населення нижче 75 % від середнього по ЄС). Таких регіонів (рівень NUTS 2) 71 з населенням 128 млн осіб. Для них передбачені річні асигнування у розмірі понад 200 євро на мешканця. Регіонів *перехідного типу* (ВВП на одиницю населення 75-90 % від середнього) виділено 51 з населенням 68 млн осіб і їм передбачено асигнування у розмірі близько 75 євро на мешканця. До більш розвинених регіонів віднесено 151 територію з населенням 307 млн осіб. Асигнування для них не перевищують 25 євро на жителя [16].

Для України важливо використати досвід європейських країн із застосування стратегії та механізмів, спрямованих на компенсацію впливу негативних умов гірських місцевостей через субсидювання виробництва, інвестиційну допомогу, надання компенсацій виробникам, фінансове вирівнювання.

На сьогодні гірська політика в Україні регламентується трьома основними законодавчо-нормативними актами: Законом України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (від 15 лютого 1995 р.), Постановою Кабінету Міністрів України «Про перелік населених пунктів, яким надається статус гірських» (від 11 серпня 1995 р. № 647), Постановою Кабінету Міністрів України «Про умови оплати праці осіб, які працюють в гірських районах» (від 11 серпня 1995 р. № 648). Вищезгаданий Закон декларує дві форми державної підтримки гірських населених пунктів. Статтею 3 Закону передбачаються державні гарантії соціально-економічного розвитку населених пунктів, яким надано статус гірських. Серед них виділення бюджетних коштів на розвиток і зміцнення матеріально-технічної бази пасажирського транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, електричних мереж, систем теле- і радіотрансляції, газифікації та розробки місцевих газових і нафтових родовищ, освіти, охорони здоров'я, культурно-побутового та торговельного обслуговування, а також фінансування заходів для поліпшення родючості земель, розвитку та використання туристичних, рекреаційних і лікувальних можливостей гірського регіону; здійснення заходів щодо будівництва об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури.

Згідно зі ст. 6 Закону встановлено пільги громадянам, яким надано статус особи, що проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського.

Однак аналіз дії Закону показує, що передбачені його ст. 3 державні гарантії соціально-економічного розвитку гірських територій не реалізуються, а орієнтування на пряму державну підтримку соціально-економічного розвитку гірських територій переважно за рахунок бюджетних асигнувань є малоефективним і потребує доповнення у частині запровадження стимулів для припливу інвестицій з позабюджетних джерел, створення сприятливих умов для підприємницької діяльності з метою кардинального вирішення проблем зайнятості місцевого населення.

Шляхом для розв'язання такого завдання слід розглядати запровадження на гірських територіях спеціального режиму інвестиційної діяльності, з допомогою якого стимулюватиметься залучення інвестицій у пріоритетні види економічної діяльності, сумісні з екологічними особливостями гірських територій, їх природно-ресурсною базою, традиціями господарювання.

Передбаченою чинним законодавством формою вирішення завдань стимулювання інвестиційної діяльності на окремих територіях в Україні є *введення спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку* (Господарський Кодекс України, ст. 415).

Нами пропонується механізм стимулювання інвестиційної діяльності на гірських територіях, суть якого відображена у підготовленому фахівцями Інституту законопроекті «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку у гірських зонах України» (зареєстрований Верховною Радою України, № 4102 від 18.02.2016 р.). Прийняття цього законопроекту та інституціоналізація преференційного інвестиційного механізму стосовно гірських територій України докорінно змінило б їх економічну конкурентоспроможність й сприяло вирішенню проблем безробіття та трудової міграції.

Поряд з цим, необхідно змінювати діючу в Україні систему бюджетного вирівнювання. При існуючих підходах вона не забезпечує вирівнювання якості й доступності основних публічних послуг мешканцям низькодохідних у бюджетному аспекті територіальних громад гірських місцевостей.

3.3. Секторальні напрями розвитку у контексті європейської практики

3.3.1. Сільське господарство

Вважаємо, що політику ведення гірського сільського господарства в Україні слід орієнтувати на принципи й положення оновленої Спільної аграрної політики (САП) ЄС, забезпечуючи розв'язання завдань диверсифікації землеробства, використання потенціалу природних кормових угідь, формування екологічних зон, збереження природних гірських ландшафтів поряд з культурними агроландшафтами, підвищення екологічної відповідальності сільгоспвиробників тощо.

Сучасний рівень сільського господарства гірських регіонів Європи досягався в результаті поступальних цілеспрямованих дій щодо усунення властивих для них проблем, подолання низки викликів зовнішнього та внутрішнього впливу, використання можливостей власного потенціалу розвитку і, звичайно, за відчутного інвестування у зміцнення його конкурентоспроможності. На теперішній час головні перспективи розвитку гірського сільськогосподарського виробництва тісно переплітаються із загальними орієнтирами САП на період 2014-2020 рр., і розглядаються в контексті досягнення: 1) конкурентоспроможного з сільським господарством рівнинних територій виробництва продовольства; 2) збалансованого територіального розвитку; 3) сталого використання природних ресурсів і пом'якшення наслідків зміни клімату [30].

В умовах України першочерговим завданням слід розглядати запровадження механізмів економічної підтримки сільськогосподарських виробників в гірських регіонах для недопущення занепаду традиційно провідної для таких територій аграрної сфери зайнятості місцевого населення.

На сьогодні стимулювання розвитку сільськогосподарської сфери економіки гірських та інших проблемних територій фактично відсутнє. Законодавством передбачено деякі інструменти зі стимулювання розвитку регіонів: надання державної підтримки, у тому числі фінансової, малим підприємствам, сприяння формуванню бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, інноваційних та консалтингових центрів, венчурних фондів тощо; спрямування міжнародної технічної допомоги на розв'язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем; сприяння зайнятості населення, забезпечення фінансування програм перекваліфікації та професійного розвитку трудових ресурсів, удосконалення соціальної сфери, зокрема житлового будівництва, охорони здоров'я та охорони довкілля [108].

Проте, як засвідчує практика, вказані інструменти мало задіяні до регулювання соціально-економічного розвитку гірських районів, вони не сприяють активізації сільського розвитку, вирішенню завдань зайнятості населення. Гірському сільському господарству не надається необхідної уваги, більше того, проявляється цілковите ігнорування розвитку особистих селянських господарств (ОСГ). Вочевидь, вітчизняна система регулювання аграрного виробництва у гірських умовах неефективна, а вплив держави на перспективний розвиток гірського сільського господарства несуттєвий [109].

Постає завдання щодо невідкладного запровадження економічних стимулів для підтримки виробництва сільськогосподарської продукції у гірських умовах. За приклад можна взяти відповідну практику ЄС та поступово її впроваджувати. На сьогодні вітчизняне законодавство лише гарантує можливі «доплати до ціни сільськогосподарської продукції, яка...реалізується державі» (ст. 3; Закон України «Про статус гірських населених пунктів в Україні»). Галузева політика теж не планує перегляду підходів, особливих преференцій щодо гірського сільського господарства. Втім, беручи до уваги необхідність виконувати норми gross compliance, доцільно на законодавчому рівні регламентувати систему стимулювання сільгоспвиробників у гірській місцевості, що стосується:

- підтримки доходів сільгоспвиробників (ввести фіксовані виплати на 1 гектар землі за встановлених вимог і/чи на утримання певної кількості поголів'я ВРХ чи інших свійських тварин);
- становлення господарств молодих фермерів (разові річні виплати у встановлених межах протягом 3-5 років для фермерів-початківців);
- сприяння сталому використанню природних ресурсів (надання компенсацій (пільг) у разі впровадження органічного виробництва чи заходів агроекологічного захисту).
- сприяння зайнятості населення (преференції за умов створення нових робочих місць тощо).

Вирішивши завдання державної підтримки аграрного сектору економіки гірських територій, можна підійти до розв'язання вкрай важливих проблем дотримання екологічних вимог в сільськогосподарському виробництві на таких територіях, які відзначаються особливою чутливістю до антропогенного впливу. Екологізація гірського сільського господарства також потребує економічних преференцій. Досягненню у гірському сільському господарстві України суспільно-екологічних інтересів може сприяти:

- запровадження адміністративних та економічних важелів, які б попереджували екодеструктивні процеси при веденні сільського господарства, особливо щодо дотримання сівозмін, оптимальної структури угідь, правил агротехніки;

- заохочення сільгоспвиробників до залуження, створення культурних пасовищ і залісення деградованих і малопродуктивних земель;

- введення платежів (штрафів) компенсаційного характеру за порушення ландшафтів. Європейська ландшафтна конвенція (ETS № 176), ратифікована Законом України № 2831-IV від 07.09.2005 р., зобов'язує інтегрувати ландшафтну складову в усі галузеві стратегії розвитку, які мають прямий або непрямий вплив на змінювані території. Це, зокрема, вимагає: а) ідентифікації та оцінки якості ландшафтів на всій території регіону (враховуючи унікальні, звичайні та деградовані частини); б) створення ландшафтних баз даних і забезпечення їх доступності; в) формування цілей та критеріїв якості ландшафтів; г) вибору інструментів реалізації ландшафтної політики;

- допомога сільгоспвиробникам у сертифікації продукції, процесів, систем управління за міжнародними стандартами ISO 9000 (менеджмент якості), ISO 14000 (менеджмент охорони навколишнього середовища), ISO 22000 (менеджмент безпеки), ISO 26000 (соціальна відповідальність);

- підвищення родючості ґрунтів через:

- здійснення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення; проведення комплексу протиерозійних заходів;

- запровадження екологічнобезпечних та науково обґрунтованих систем землеробства;

- утилізацію гною за анаеробною технологією, що дозволяє заощаджувати земельні площі, збільшити обсяги виробництва органічних добрив, отримати електро- та теплову енергію як резервне джерело електрики та опалення;

- удосконалення системи землеробства (розробка економічних стандартів і технологічних нормативів раціонального використання та охорони земельних ресурсів (зокрема, стандартів і нормативів щодо оптимізації структури агроландшафтів); технологічного використання сільськогосподарських угідь; деградаційних процесів ґрунтів; режимного використання земель (охоронні, санітарні, захисні зони особливого режиму);

- налагодження виробництва органічної продукції (проведення ґрунтових агрохімічних досліджень з метою встановлення еколого-токсикологічного рівня локальних природних ресурсів; спрямування суб'єктів господарювання на органічне

землеробство; забезпечення фінансової та інституційної підтримки запровадження органічного землеробства (пільги й дотації, агрономічне обстеження земель, підготовка кадрів, формування відповідної матеріально-технічної бази, заходи з будівництва переробних підприємств, формування ринків збуту, реалізації та захисту недобросовісної конкуренції, сертифікація та маркування продукції аграрного сектору тощо). При створенні необхідних умов можливе збільшення частки екологічно чистої сільськогосподарської продукції в регіоні до 20 % від її загального обсягу.

- впровадження механізмів стимулювання раціонального землекористування та охорони земель шляхом: надання податкових пільг громадянам і юридичним особам, які за власні кошти покращують показники агроекологічного стану ґрунтів, проводять їх рекультивацію. Для цього пропонується:

- внесення змін у Податковий кодекс України та доповнення пункту 282.1 наступним: «юридичні особи, які за власні кошти проводять рекультивацію земель (ґрунтів)».

- поширення практики звільнення землекористувачів від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення стану земель згідно із погодженими з органами землеустрою проектами, для чого пропонується:

- внести зміни у Податковий кодекс України, виклавши пункт 283.1.2 статті 283 у такій редакції: «283.1.2. землі сільськогосподарських угідь, що перебувають у тимчасовій консервації, у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення стану земель згідно із погодженими з органами землеустрою проектами».

Підвищення рівня конкурентоспроможності гірського сільського господарства має базуватися також на впровадженні інноваційних розробок. Йдеться, зокрема, про *органічне виробництво* в умовах гірських територій, а саме виробництво екологічно чистої м'ясної й молочної продукції. При цьому важливо передбачити надання державної підтримки його впровадженню, забезпечити компенсацію витрат на проведення сертифікації, аналізів, контролю; допомогти у просуванні органічної продукції на ринки, економічно стимулювати органічне сільськогосподарське виробництво тощо.

Розвиток сільського господарства гірських районів повинен орієнтуватись не просто на збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а, передусім, на виробництво якісної і безпечної екологічно чистої продукції на основі удосконалення структури виробництва, форм господарювання, підвищення ефективності. Цьому має сприяти активна державна допомога за такими напрямками:

1. Підтримка особистих селянських господарств:

- а) залучення ОСГ гірських районів до програм державної підтримки аграрного сектору і розвитку сільських територій. Як мінімум, умови здійснення дотацій, компенсацій тощо необхідно скоригувати/доповнити з огляду на особливості гір-

ських територій, що вирізняються специфічними ознаками ведення сільськогосподарського виробництва;

б) заохочення ОСГ до набуття статусу суб'єктів підприємницької діяльності.

2. Підвищення продуктивності пасовищ і сінокосів.

3. Відродження вівчарства.

4. Підвищення конкурентоспроможності гірського сільського господарства (впровадження органічного тваринницького виробництва).

5. Розвиток ринкової інфраструктури [110].

Значну увагу в оновленій САП ЄС, як і в попередні етапи, приділено *сільському розвитку*. Щодо вітчизняних гірських регіонів актуальними є такі заходи як:

- створення сприятливих умов для проживання населення на сільських територіях, зокрема, шляхом розвитку об'єктів інженерної інфраструктури.

- розвиток комунікаційної структури. До головних проблем сільських територій, які вимагають практичного розв'язання, належить покращення ситуації, пов'язаної із транспортною інфраструктурою.

- просторовий розвиток:

- розробка просторових стратегій щодо збалансованого економічного і соціального розвитку сільських територій;

- вдосконалення інфраструктурного забезпечення сільських територій.

Сталому використанню земельних ресурсів та покращенню умов проживання місцевого населення регіону сприятиме моніторинг сільських селітебних територій, що передбачає:

- проведення моніторингу особистих селянських господарств для визначення агроекологічного стану ґрунтів, якості сільськогосподарської продукції, що вирощується на присадибних земельних ділянках, з метою надання конкретних рекомендацій щодо забезпечення їх екологічної безпеки;

- запобігання забрудненню ґрунтів твердими та рідкими побутовими відходами, ліквідації наявних стихійних сміттєзвалищ, захаращеності придорожніх та лісових масивів, санітарних зон водних об'єктів;

- використання сівозміни, що дозволить зменшити норми внесення добрив;

- поширення екологічних знань через засоби масової інформації, публікації науково-популярного характеру в регіональних виданнях, проведення семінарів на місцевому та регіональному рівнях, активно залучаючи органи місцевого самоврядування.

Окреслені пріоритети розвитку сільського господарства повинні сприяти формуванню конкурентоспроможних господарств і сталому розвитку галузі. Водночас вони створюють умови для зростання економіки та покращення соціального становища у сільській місцевості, що особливо важливо для гірських територій. Проте слід додати, що гірські райони - це території, які самостійно не зможуть вирішити численні соціально-економічні та екологічні проблеми і тому вимагають активної державної допомоги. Важливо збільшити інвестиційні потоки, конкретизувати стратегічні завдання аграрної політики України щодо гірських територій, підвищити ініціативність місцевих органів влади та самих аграріїв. Вказані

пропозиції відповідають «правилам гри», що мають місце у просторовому розвитку країн-членів Європейського Союзу, зокрема щодо розвитку гірських регіонів.

3.3.2. Лісове господарство

Правові та організаційні засади досягнення відповідності національного законодавства до *acquis communautaire* [111] Європейського Союзу було встановлено Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», прийнятим ще у 2004 р.

Однак практика адаптації національного лісового законодавства до законодавства Європейського Союзу протягом усіх наступних років виявилася неефективною - реального наближення українського лісового законодавства до законодавства ЄС не відбулося. Причини цього були різними: від невизначеності у багатовекторності зовнішньої політики загалом до відмінності у стратегічних підходах до лісового господарства як такого (як частина стратегії з розвитку сільських територій у ЄС, та як до галузі виробництва в Україні). До того ж значна кількість європейських ініціатив у лісовій політиці фінансувалися коштами ЄС та стосувалися лише країн-членів. Вирішальним фактором, що негативно вплинув на незадовільну діяльність з адаптації законодавства, стали потенційні витрати на зміну національного законодавства та проведення обов'язкових паралельних з країнами ЄС досліджень (моніторинг лісів, національна лісова інвентаризація, дослідження конкурентоздатності лісового сектора економіки, прогноз ринку лісоматеріалів тощо), які, як показав досвід країн Східної Європи, були достатньо високими.

Після підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та ЄС умови та відношення до завдань гармонізації законодавства України із законодавством ЄС змінилися. На виконання Угоди про асоціацію КМУ своїм розпорядженням затвердив план заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017 роки (далі – план імплементації), який включає лише три заходи, що пов'язані з лісовим господарством, та стосуються, зокрема, удосконалення системи статистики та збереження довкілля (табл. 7).

Зазначені заходи із імплементації законодавства в галузі довкілля та статистики деталізуються у Базовому плані адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського союзу, Національній стратегії наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля та Стратегії розвитку державної статистики на період до 2017 року. У перелічених документах визначено терміни виконання та відповідальних виконавців.

Тому доцільніше розглянути можливості апроксимації інших документів лісового *acquis communautaire* Європейського Союзу відповідно до описаних у п. 2.1. пріоритетних напрямів нової Лісової Стратегії ЄС [112].

Заходи з імплементації Угоди про асоціацію, пов'язані з лісовим господарством

Положення Угоди	Розділ (глава) Угоди, найменування заходу	Термін Виконання
232, Стаття 355, додаток XXIX	Формування системи ключових показників статистики сільськогосподарського, лісового та рибного господарства відповідно до вимог, передбачених Глобальною стратегією удосконалення сільськогосподарської та сільської статистики, підготовленою Світовим банком разом з Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН	Грудень 2017 р.
255, Статті 360-363, 365, 366, додаток XXX	Розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проектів нормативно-правових актів з метою імплементації положень Директиви 2009/147/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 30 листопада 2009 р. про захист диких птахів (у частині заходів із строком виконання до кінця 2017 року)	Грудень 2017 р.
256, Статті 360-363, 365, 366, додаток XXX	Розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проектів нормативно-правових актів з метою імплементації положень Директиви Ради 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 р. про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни, із змінами і доповненнями, внесеними Директивами 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та Регламентом 2003/1882/ЄС (у частині заходів із строком виконання до кінця 2017 року)	грудень 2017 р.

Підтримка територіальних громад.

Проект Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки [113], підтриманий Національною радою реформ, включає Напрямок 10.3. Лісове господарство у складі Стратегічного пріоритету 10. Захист довкілля та управління природними ресурсами, зокрема лісовим та рибним господарством, а також детальний опис запланованих заходів в Додатку 1. План дій на 2015-2020 роки. Однак, як і попередні документи щодо розвитку сільських територій в Україні [114], розроблений Проект Стратегії визначає цілі розвитку лісового господарства, але не розглядає їх в контексті розвитку сільських територій, як це прийнято в ЄС.

У Європі основним методом проектування досягнення цілей сталого лісоуправління є програмний підхід із забезпеченням механізму фінансування відповідних заходів коштами Фонду розвитку сільських територій. Українська державна цільова програма «Ліси України», як і Програми розвитку сільських територій країн ЄС, включала заходи із підтримки лісорозведення, захисту лісів від шкідників та хвороб, розвитку лісової інфраструктури. Після завершення у 2015 році дії програми та за відсутності нової державної цільової програми на сьогодні відсутні

орієнтири внутрішнього та зовнішнього розвитку державного лісового господарства України на шляху до євроінтеграції.

Існує потреба планових, програмних заходів з ведення лісового господарства у контексті європейського досвіду і на регіональному рівні, що повинно знайти відображення у прийнятті обласних цільових програм розвитку лісового господарства, які б враховували інтереси місцевих громад.

Сприяння конкурентоздатності лісової промисловості, біоенергетиці та зеленій економіці.

Уповільненню перетворення України, яка вважається відносно лісодефіцитною країною (фактична лісистість 15 % у порівнянні з 44 % лісистості ЄС), на лісосировинний додаток ЄС та покращенню стану забезпечення національного товаровиробника деревною сировиною сприяло прийняття змін до Закону України "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів" щодо тимчасової заборони експорту лісоматеріалів у необробленому вигляді.

ЄС, ретельно дбаючи про збереження і захист власних лісів, особливо гірських, виступає проти нинішньої заборони на експорт Україною лісу-кругляка, аргументуючи, що така заборона є обмеженням вільної торгівлі та суперечить міжнародним зобов'язанням України в рамках Світової організації торгівлі та в рамках Угоди про асоціацію. Крім цього, заборона експорту вплине на загальний баланс торгівлі з Європейським Союзом, оскільки у вартісному виразі деревина складала 4-6 % загального обсягу експорту товарів [115].

Незважаючи на актуальність прийняття зазначеного закону (попри певні економічні втрати держави) супроводжуюче законодавство, що стимулювало б деревообробне виробництво, спрощувало або забезпечувало рівні умови доступу до сировини, в Україні, прийнято не було. Тому зниження податкового навантаження на переробні підприємства, відміна або зниження мита при імпорті деревообробного обладнання, сприяння створенню підприємств з розробки спеціалізованого технологічного обладнання в Україні з одного боку; а також попередження незаконної вирубки лісу, розвиток різних форм продажу сировини разом із запровадженням прозорих правил торгівлі, налагодження ланцюгів поставок для виробництва товарів з високою доданою вартістю, - з іншого боку, - залишаються актуальними завданнями з підвищення конкурентоспроможності вітчизняного деревообробного сектору.

Важливою умовою підвищення конкурентоспроможності вітчизняного лісового господарства та подальшої гармонізації лісового законодавства України до законодавства ЄС є необхідність розробки нових стандартів в галузі лісового господарства і стандартизація лісової продукції. Для включення у державний план стандартизації, а також для погодження на впровадження в Україні, всі стандарти на лісоматеріали повинні пройти експертизу у Технічному комітеті зі стандартизації лісоматеріалів України ТК-18 «Лісові ресурси». Інформація про чинні стандарти розміщена на веб-сайті державного підприємства "Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості" (ДП

"УкрНДНЦ"), яке виконує функції національного органу стандартизації. Гармонізації можуть підлягати й порівняно нові українські стандарти в зв'язку із прийняттям відповідних європейських аналогів. Всього в класі 79 «Деревообробна промисловість» Державного класифікатора 004:2008 налічується 289 чинних або частково чинних ГОСТ, що підлягають скасуванню.

Не сприяє конкурентоспроможності лісового господарства поточна ситуація з розвитком лісотранспортної мережі. Загальна довжина лісових автомобільних доріг України становить близько 75,5 тис. км, або в середньому 7,6 км на 1 тис. га земель лісового фонду. Впродовж 2007-2015 років збудовано, відремонтовано та введено в експлуатацію близько 4,7 тис. км лісових автомобільних доріг, зокрема в Карпатському регіоні понад 1,6 тис. км. Особливо актуальною є ця проблема для гірських лісів. Лісові площі в Карпатах, в яких густота доріг перевищує 1 км на 100 га, складають менше 2 % лісових площ. Лісові площі з густотою доріг до 0,4 км на 100 га становлять більше 40 %. Середня густота дорожньої мережі в лісовому фонді Карпатського регіону складає 0,5 км на 100 га, що в 3-4 рази менше, ніж в сусідніх країнах [116].

До 42% заготовленої в ЄС деревної біомаси використовуються для виробництва енергії, що складає близько 5 % загального споживання енергії ЄС. Використання деревної біомаси має стратегічне значення і для енергетичного балансу України. Прийнятий Урядом Національний план дій з ВДЕ до 2020 р. ставить задачу перед сектором біоенергетики додатково замінити 5,27 млрд. м³/рік природного газу твердим біопаливом й досягти загального заміщення газу в обсязі 7,2 млрд. м³/рік у 2020 р. Сектор біоенергетики вже сьогодні фактично заміщує понад 1,93 млрд. м³/рік природного газу в Україні. Наразі на енергетичні потреби в Україні ви користовується лише близько 10% загального потенціалу біомаси – 3 млн. т у.п./рік. Головним чином це деревна біомаса у вигляді дров, тріски, гранул/брикетів (загалом 87,2% всього річного обсягу використання біомаси). Однак, за оцінками Біоенергетичної асоціації України, ресурси деревної біомаси для енергетичних цілей в Україні є відносно обмеженими і вже зараз активно використовуються. Загальний об'єм деревного палива із залученням додаткових джерел (використання деревного палива із полезахисних лісових смуг, смуг вздовж залізниць та автомобільних шляхів, а також можливості вибірки сухостою в насадженнях) в Україні становить 4,5 млн. т у.п./рік [117].

Ліси в умовах клімату, що змінюється.

Україна однією із перших країн Європи повністю завершила процедуру ратифікації Паризької угоди, яка замінює Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. Імплементация угоди передбачає необхідність будувати свою енергетичну стратегію з обов'язковим баченням повної відмови від викопного палива та переходу на 100 % відновлюваної енергетики вже до середини століття. В зв'язку з цим, потребуватимуть коригування Енергетична стратегія України на період до 2030 року та Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року.

Стаття 338 Угоди про Асоціацію визначає, що взаємне співробітництво включає, серед іншого, розвиток та підтримку відновлювальної енергетики з урахуванням принципів економічної доцільності та охорони навколишнього середовища, а також альтернативних видів палива, зокрема стале виробництво біопалива і співробітництво у сфері нормативно-правових питань, сертифікації та стандартизації, а також технологічного і комерційного розвитку.

Розглядаючи необхідність внесення змін до Національного плану дій з відновлюваної енергетики, спільний проект Програми розвитку ООН (ПРООН) та Глобального екологічного фонду (ГЕФ) «Розвиток та комерціалізація біоенергетичних технологій у муніципальному секторі в Україні» пропонує врахувати вимоги Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС від 23 квітня 2009 р. про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії, та розробити технічні вимоги до виробництва і використання біопалив та біорідин із скороченням обсягів викидів парникових газів, а також внести зміни до нормативно-правових актів, що регулюють вимоги до викидів шкідливих речовин від котлів, які використовують тверде біопаливо, в частині їх гармонізації з відповідними європейськими нормами.

Захист лісів та розширення екосистемних послуг.

Відповідно до Додатку XXX до Угоди про асоціацію Україна взяла на себе зобов'язання щодо наближення національного законодавства до положень Директив 2009/147/ЄС та 92/43/ЄЕС. План імплементації вказаних Директив був схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. №371.

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» серед завдань щодо досягнення цілі «припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі» передбачав формування до 2015 року та подальше застосування вартісної оцінки екосистемних послуг. Нормативне затвердження та використання методики вартісної оцінки екосистемних послуг є особливо важливим для «не ресурсних» лісгосподарських підприємств, переважна частина лісів яких виконує природоохоронні, захисні або рекреаційні функції. Оцінка міжнародного досвіду та процедур регулювань щодо концепції плати за послуги екосистем в лісовому секторі, а також дослідження щодо оцінки послуг екосистем, що забезпечуються лісами України, та пропозиції щодо механізмів плати за послуги екосистем було виконане в рамках Дунайсько-Карпатської програми Всесвітнього фонду природи (WWF) в Україні у 2016 році [118].

Інформаційне забезпечення лісової політики.

Відповідно до статті 355 Угоди про асоціацію, національна статистична система має ґрунтуватися на фундаментальних принципах ООН щодо офіційної статистики з урахуванням acquis ЄС у сфері статистики, з метою гармонізації національної статистичної системи з європейськими нормами та стандартами. За розпорядженням Кабінету Міністрів України 2014 року до грудня 2017 року Держстат, Держлісагентство та інші уповноважені органи, повинні сформувати систему ключових показників статистики лісового господарства відповідно до вимог, пе-

редбачених Глобальною стратегією удосконалення сільськогосподарської та сільської статистики, підготовленою Світовим банком разом з Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН. Отже, для виконання положень Угоди про асоціацію, вже найближчим часом слід буде дотримуватися вимог збору та узагальнення даних по українському лісовому сектору відповідно до європейських опитувальників, та використовувати європейські підходи при бухгалтерському обліку лісів.

Важливою умовою збору та представлення інформації про ліси є приведення її до вимог архітектури даних ЄС, зокрема, INSPIRE. Директива INSPIRE [119] Європейського Союзу (ЄС), що набула чинності 15 травня 2007 року, зобов'язує всіх членів ЄС створити в мережі Інтернет інфраструктуру просторових даних, яка б сприяла стандартизованому обміну географічною інформацією.

Досі в Україні відсутня нормативно-правова база для регулювання питання створення та функціонування національної інфраструктури геопросторових даних. Прийняття відповідного закону дозволить визначити першочергові кроки (в т.ч. нормативного характеру) щодо створення державного лісового кадастру як геоінформаційної системи даних про ліси, а також розглянути можливості інтеграції або взаємодії різних кадастрів (насамперед, державного земельного та державного лісового кадастрів).

Таким чином, визначений Угодою про асоціацію перелік заходів з адаптації екологічного законодавства та лісової статистики, пов'язаних з лісовим господарством, є необхідним набором першочергових дій для досягнення відповідності національного лісового законодавства до законодавства ЄС. Їх імплементація, а також адаптація в українському законодавстві положень Нової лісової стратегії ЄС закладе підвалини реальної співпраці для досягнення цілей сталого управління лісами.

3.4.3. Рекреаційно-туристична сфера

У європейській гірській політиці рекреаційно-туристичній сфері приділяється значна увага через визнання особливого значення туристичного сектору економіки як одного із небагатьох, що мають хороші перспективи для розвитку в гірських регіонах.

Законодавчі акти Європейського Союзу з реалізації гірської політики, зазвичай містять положення, що прямо чи опосередковано стосуються розвитку туризму та рекреації в гірських районах, виділяючи їх з-посеред інших сфер господарського розвитку.

Так, у Європейській хартії про захист гір вказується, що «держави-члени Ради Європи беруть зобов'язання розробляти і здійснювати таку політику планування територіального розвитку гірських регіонів, яка б сприяла стійкому розвитку традиційної діяльності при повазі і охороні навколишнього середовища. Цілі такої політики мають включати:

- збереження самотності і поширення культурних цінностей, характерних для гірських регіонів і для кожного окремого гірського району;
- розвиток сектору послуг, і особливо туризму, в якості доповнення до традиційного способу життя» [90].

В процесі реалізації політики розвитку туризму в гірських регіонах мають використовуватися такі інструменти, які забезпечують:

1. Стимулювання і підтримку ініціатив, які сприяють розвитку високоякісного туризму, збереженню природного, економічного і соціального середовища, а також спадщини і культури гірських районів, зокрема тих, які висуваються місцевими і регіональними органами влади в межах своїх повноважень.

2. Заохочення розвитку високоякісного туризму з урахуванням екологічної специфіки кожного об'єкта і створення інфраструктури і обслуговуючих закладів, які б відповідали його масштабам.

3. Заохочення багатосезонної економічної діяльності.

4. Нормативне регулювання форм активного відпочинку, які включають в собі елемент небезпеки або можуть нанести збитки екологічному балансу; проведення з туристами роз'яснювальної роботи з цих проблем [89].

Необхідність комплексного розвитку гірських масивів Європи та скоординованих дій урядів країн, на території яких вони розташовані та розв'язання спільних проблем гірських регіонів спонукала до розроблення та прийняття відповідних правових актів Євросоюзу, які покликані сприяти у виробленні спільних підходів до вирішення загальних і специфічних проблем соціально-економічного розвитку гірських районів і поселень, збереження природної і культурної спадщини, захисту довкілля.

Альпійська та Карпатська конвенції, зокрема, містять положення про розвиток туризму в гірських районах, які сприяють виробленню і реалізації спільної та узгодженої політики розвитку сталого туризму. Зокрема, у статті 9 «Сталий туризм» Карпатської конвенції, дія якої безпосередньо поширюється на територію Українських Карпат, зазначається:

1. Сторони вживають заходів для сприяння сталому туризму в Карпатах, який приносить користь для місцевого населення та базується на неповторній природі, ландшафтах та культурній спадщині Карпат, та посилюють з цією метою співпрацю.

2. Сторони проводять політику, спрямовану на сприяння транскордонній співпраці для підтримки розвитку сталого туризму, розробляючи координовані або спільні плани управління транскордонними чи прикордонними природоохоронними територіями та іншими об'єктами, що становлять інтерес для туризму [91].

Більш деталізовано умови реалізації такої політики містяться у Протоколі про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (підписаний 27 травня 2011 р. у Братиславі), до якого Україна приєдналася у 2017 році [92]. Головною метою Протоколу є реалізація сталого туристичного розвитку Карпатського регіону. Протокол визнає зростаючу значущість туризму, а також

його роль у економічному розвитку більш відсталих територій Карпатського регіону. За мету Протокол визначає зменшення негативних впливів туризму, розробку та впровадження спільних стандартів якості, створення політик сталого туристичного розвитку, а також їх інтеграцію до інших галузевих політик, формування поняття Карпатського регіону як туристичного бренду, і створення сталих туристичних продуктів, послуг, пакування тощо. Протокол вкладає необхідність туристичного розвитку у більш широкий контекст, займаючись також впливами туристичного розвитку на сільське господарство, освіту, прикордонний розвиток, транспорт.

У Протоколі зазначається, що Сторони співробітничать у таких напрямках:

- просування Карпатського регіону як центру сталого туризму;
- розробка, просування та маркетинг карпатських регіональних туристичних послуг, продуктів та пропозицій у сфері сталого туризму;
- забезпечення спільних високоякісних стандартів розвитку сталого туризму в Карпатах;
- підвищення внеску туризму в сталий розвиток місцевої економіки в Карпатах;
- управління туристичними потоками й туристичними центрами в Карпатах з метою позитивного впливу на довкілля та сприяння сталому місцевому економічному розвитку менш розвинених територій;
- підвищення внеску туризму в збереження і стале використання біологічного й ландшафтного різноманіття Карпат відповідно до цілей Європейської ландшафтно-ї конвенції;
- підвищення внеску туризму в сталий розвиток сільського господарства в Карпатах;
- підвищення внеску туризму в стале управління лісовим господарством в Карпатах;
- планування сталого розвитку туристичної інфраструктури і транспорту в Карпатах;
- підвищення внеску туризму в збереження й просування культурної спадщини й традиційних знань місцевого населення в Карпатах;
- підвищення внеску туризму в громадську освіченість й обізнаність з питань сталого розвитку;
- сприяння транскордонному співробітництву з питань розвитку сталого туризму в Карпатах;
- управління впливом розвитку туризму на біологічне й ландшафтне різноманіття Карпат;
- управління впливом розвитку туризму на довкілля в Карпатах;
- управління соціально-економічним і культурним впливом туризму в Карпатах;
- моніторинг ефективності політик і стратегій для розвитку сталого туризму в Карпатах [92].

Розробляючи та впроваджуючи на своїй національній території політику і

стратегію з метою розвитку сталого туризму, управління та моніторингу в Карпатах, мають враховуватися при цьому політики й стратегії, які розроблені та впроваджуються іншими державами. При цьому слід враховувати та послуговуватися прийнятими на міжнародному рівні інструментами та методологіями планування, розвитку туризму та управління ним, особливо на вразливих територіях з нерозвинутою економікою, а також гармонізувати існуючі національні інструменти й методи планування. Заохочується обмін інформацією між урядовими установами на всіх рівнях та з усіма заінтересованими сторонами стосовно найефективніших практик розвитку сталого туризму та управління, зокрема інформацією щодо планування, стандартів, законодавчої бази та її запровадження, а також досвідом, отриманим у ході реалізації цих принципів.

Співробітництво країн Карпатського регіону має спрямовуватися на визначення конкурентоспроможних переваг для розвитку сталого туризму в Карпатах в порівнянні з іншими європейськими гірськими регіонами, що могло б забезпечити європейський і глобальний туристичний ринок унікальним торговим пропонуванням продуктів, послуг та пропозицій у сфері сталого туризму в Карпатському регіоні. В ході вирішення цього завдання у Карпатському регіоні можуть розроблятися спільні послуги, продукти та пропозиції у сфері туризму, спільні туристичні бренди Карпатського регіону, спільні рекламні стратегії і маркетингові схеми для спільних продуктів, послуг та пропозицій у сфері сталого туризму.

Важливе значення матиме розроблення, просування та впровадження спільних туристичних стандартів якості в Карпатах стосовно розміщення, інфраструктури та обслуговування туристів з урахуванням міжнародних та європейських стандартів, а також спільної туристичної системи сертифікації стандартів якості.

Розвиток сталого туризму в Карпатах сприятиме розвитку місцевої економіки на основі використання місцевого потенціалу, а також розширенню можливостей для працевлаштування мешканців. Пріоритет має надаватись ініціативам та проектам, які:

а) сприяють забезпеченню довготермінової сталої діяльності туристичної сфери;

б) посилюють існуюче унікальне торгове пропонування певного туристичного центру;

в) просувають інновації та диверсифікацію в туризмі та приносять додаткову вартість існуючим місцевим туристичним пропозиціям певного туристичного центру, а також шляхом створення нових місцевих і регіональних туристичних продуктів;

г) сприяють диверсифікації туристичних пропозицій для зменшення негативного впливу від сезонного характеру туризму через створення достатнього попиту на туристичні послуги й забезпечення зайнятості також у несезонний період;

д) сприяють диверсифікації місцевої економічної діяльності, яка не пов'язана з туризмом, для зменшення залежності місцевої економіки від туризму в разі необхідності;

е) збагачують та доповнюють існуючі туристичні пропозиції певного туристичного центру.

тичного центру, а не конкурують з уже існуючими видами бізнесу.

Країни Карпатського регіону у перспективі мають розробити спільну політику та координувати спільні дії для просування та підтримки розвитку сталого туризму на менш вразливих і менш розвинених територіях з метою сприяння сталому економічному розвитку менш розвиненого місцевого населення, зменшення негативного впливу міграційних процесів і тенденції до депопуляції сільського населення, сприяння подоланню бідності й передбачення рівнішого розподілу переваг і надходжень від туристичного сектору обслуговування всіма адміністративними одиницями Карпатського регіону.

У довготривалому майбутньому розвиток туризму, спрямований на загальний розвиток Карпат, має базуватися на тих самих спільних цілях: довгострокове економічне процвітання місцевих громад, збереження основи туризму – природного і культурного середовища – при забезпеченні потреб туриста. Ці цілі чудово взаємодоповнюють одна одну і актуальні для всіх видів (потенційних) туристичних місць призначення.

Однак, вибудовуючи стратегії сталого туризму, варто брати до уваги ступінь розвитку туризму у конкретному гірському районі. Райони, де туризм набув масовості і відіграє важливу роль, повинні нагромаджувати досвід і зміцнюватися у досягненні сталості розвитку туризму. У інших областях, для яких характерними є проблеми багатьох сільських районів, наприклад, високий рівень безробіття, слабка місцева економіка і міграція в міста, реалізація стратегії сталого туризму має запропонувати життєздатні варіанти розвитку з перевагами для всієї місцевої громади. Водночас, реалізація сталого туризму може також бути альтернативним економічним рішенням, де менш екологічно і соціально прийнятна економічна діяльність загрожує місцевій природі і культурі.

Країни Карпатського регіону не лише прагнуть виробити спільне бачення перспектив розвитку туризму у цьому регіоні, але й розробити уніфіковані підходи до вирішення подібних проблем, розробленні і застосуванні стандартів і оцінювання результатів діяльності, консолідувати зусилля при розв'язанні спільних проблем, а також при здійсненні системного моніторингу й оцінки соціально-економічного та культурного впливу від туризму в Карпатах.

Україні варто якнайшвидше долучитися до процесу вироблення уніфікованих підходів і стандартів розвитку туризму в гірських регіонах, включитися у розроблення та просування спільних туристичних продуктів Карпатського регіону на європейський та світові ринки туристичних послуг.

3.3.4. Промисловість та енергетика

Європейський досвід засвідчує можливості й необхідність промислового розвитку гірських територій, що забезпечує створення робочих місць, підвищує їх конкурентоспроможність. Умовою є екологічність діяльності, що забезпечується екологізацією традиційно діючих у гірських регіонах виробництв, орієнтованих на місцеву ресурсну базу, та недопущенням розміщення нових, які б загрожували

довкіллю. Стосовно Карпатського регіону України пропонуємо запровадити підтримку розвитку низки видів промислової діяльності (табл. 8).

Природні, екологічні й демографічні особливості гірських регіонів зумовлюють орієнтування на розвиток секторів малого й середнього бізнесу та відмову від розміщення великих промислових підприємств.

Високий потенціал відновлюваних джерел енергії на гірських територіях забезпечує можливості розвитку відновлюваної енергетики. Цей напрям розглядається європейськими країнами як один з пріоритетних в економічному розвитку гірських місцевостей.

Таблиця 8

Рекомендовані види промислової діяльності у гірських зонах України

Код згідно з Класифікацією видів економічної діяльності ДК 009-2010	Вид економічної діяльності
08.11	Добування декоративного та будівельного каменю, вапняку, гіпсу, крейди та глинистого сланцю
10.11	Виробництво м'яса
10.13	Виробництво м'ясних продуктів (виключно з вітчизняної сировини)
10.32	Виробництво м'ясних продуктів (виключно з вітчизняної сировини)
10.39	Інші види перероблення та консервування фруктів і овочів
10.51	Перероблення молока, виробництво масла та сиру (виключно з вітчизняної сировини)
10.86	Виробництво дитячого харчування та дієтичних харчових продуктів
13	Текстильне виробництво
14	Виробництво одягу
15	Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів
16	Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння
21	Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів
22.2	Виробництво пластмасових виробів
23.1	Виробництво скла та виробів зі скла
23.70	Різання, оброблення та оздоблення декоративного та будівельного каменю
23.91	Виробництво абразивних виробів
26.1	Виробництво електронних компонентів і плат
26.2	Виробництво комп'ютерів і периферійного устаткування
26.3	Виробництво обладнання зв'язку
26.4	Виробництво електронної апаратури побутового призначення для приймання, записування та відтворення звуку й зображення
26.5	Виробництво інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації; виробництво годинників

26.6	Виробництво радіологічного, електромедичного й електротерапевтичного устаткування
26.8	Виробництво магнітних і оптичних носіїв даних
27.1	Виробництво електродвигунів, генераторів, трансформаторів, електророзподільчої та контрольної апаратури
27.3	Виробництво проводів, кабелів і електромонтажних пристроїв
27.4	Виробництво електричного освітлювального устаткування
27.5	Виробництво побутових приладів
29.3	Виробництво вузлів, деталей і приладдя для автотранспортних засобів
30.92	Виробництво велосипедів, дитячих та інвалідних колясок
31	Виробництво меблів
32.2	Виробництво музичних інструментів
32.3	Виробництво спортивних товарів
32.4	Виробництво ігор та іграшок
32.5	Виробництво медичних і стоматологічних інструментів і матеріалів
35.11	Виробництво електроенергії (крім виробництва електроенергії тепловими та атомними електростанціями)

Карпатський регіон України характеризується високими показниками потенціалу заміщення традиційних енергоресурсів відновлюваними. Найвищими є перспективи заміщення відновлюваними джерелами енергії використовуваного на сьогодні органічного палива у Закарпатській (коефіцієнт заміщення 2,2), та Чернівецькій (1,2) областях (рис. 3).

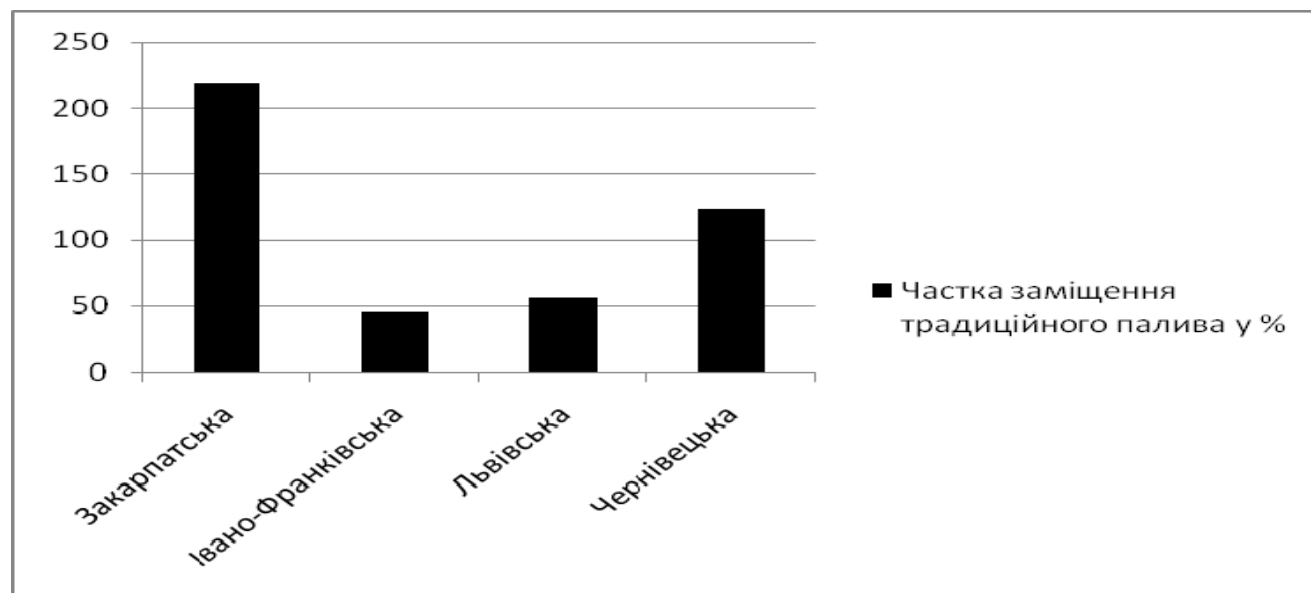


Рис.3. Можливості заміщення використовуваного органічного палива відновлюваними джерелами енергії в областях Карпатського регіону України

Ускладненість природних та економічних умов господарювання у гірських місцевостях погіршує їх інвестиційну привабливість та не сприяє розміщенню виробничих об'єктів. Ці недоліки європейська практика усуває преференційними заходами, надаючи пільги інвесторам та використовуючи відповідні інструменти публічно-приватного партнерства. Такі заходи є вкрай необхідними і для гірських територій України. Виходячи з цього нами пропонується запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності у гірських районах України, що відображено у зареєстрованому Верховною Радою України законопроекті № 4102. Його прийняття сприятиме створенню нових робочих місць насамперед у промисловому секторі та подоланню низки негативних соціально-економічних тенденцій, що стали характерними для гірських територій в Україні.

Спеціальний режим інвестиційної діяльності на гірських територіях в Україні у формі територій пріоритетного розвитку (ТПР) пропонується запровадити у два етапи. На першому етапі - у районах, усі населені пункти котрих отримали статус гірських: Воловецький та Міжгірський райони Закарпатської області, Верховинський район Івано-Франківської області, Сколівський та Турківський райони Львівської області, а також Путильський район Чернівецької області (рис. 4). На другому етапі, з урахуванням результатів функціонування ТПР у вказаних вище районах, варто поширити дію спеціального режиму інвестиційної діяльності на окремі гірські території інших районів.

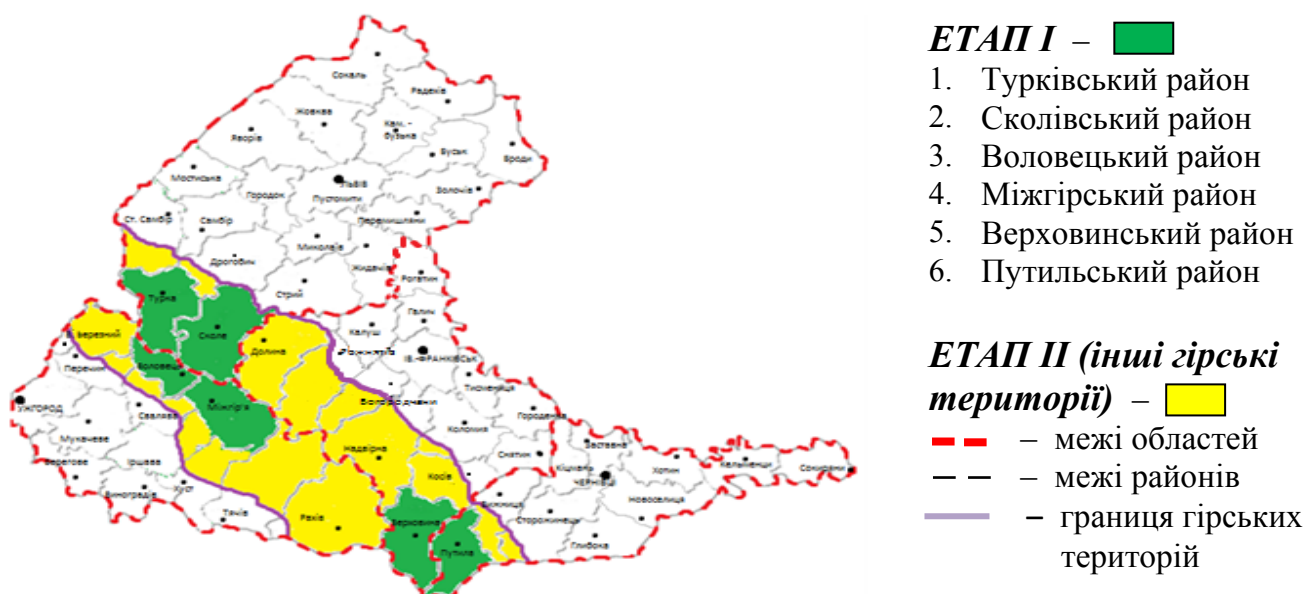


Рис. 4. Етапи створення територій пріоритетного розвитку

Пропонуються наступні концептуальні підходи при розробці економіко-правового механізму функціонування територій пріоритетного розвитку:

1. Запроваджується система пільг для інвесторів, яка має служити і інструментом компенсації низьких показників інвестиційної привабливості гірських те-

риторій і рушієм у реалізації їх відносних переваг, що полягають в унікальності та суспільній ролі природно-ресурсного, демографічного, етнокультурного потенціалу гір.

2. Преференційний режим інвестиційної діяльності має поширюватися на види економічної діяльності та виробництва, які:

- націлені на створення робочих місць для місцевого населення;
- орієнтовані на ефективне використання місцевих природних ресурсів;
- відповідають високим екологічним стандартам і не несуть загрози природним комплексам гір;
- забезпечують продукування конкурентоспроможних товарів та послуг і сприяють наповненню місцевих бюджетів.

3. Створення територій пріоритетного розвитку спрямовується на досягнення ефекту прискореного економічного розвитку гірських територій, вирівнювання соціально-економічних умов проживання населення гірських та рівнинних територій в Україні, що забезпечуватиме збереження демографічного, етнокультурного й екологічного потенціалу гір.

Важливим для Карпатського регіону України є також участь у загальноєвропейській карпатській макрорегіональній співпраці виробників промислової продукції, формуванні гірських макрорегіональних кластерів та виробничих ланцюгів.

3.3.5. Транспорт

Європейська гірська політика серед першочергових містить питання поліпшення транспортної й комунікативної доступності гір. Для Українських Карпат ці питання мають особливу гостроту. Ресурсна обмеженість ускладнює Україні їх вирішення. Тому доцільно прагнути до створення спільної платформи для активізації співпраці представників транспортної галузі України та європейських країн у межах Карпатського макрорегіону з метою формування та реалізації спільної політики сталого розвитку транспорту в Карпат.

У цьому контексті Україні важливо включитися у реалізацію намірів щодо розбудови нового *Карпатського коридору* в системі європейських транспортних коридорів, що вирішувало б багато питань включення Українських Карпат в європейську транспортну мережу. Реалізація цієї ідеї передбачається у рамках пропонуваної Карпатської стратегії. При цьому відкриватимуться можливості її фінансування з Фонду гуртування Європейського Союзу.

Важливим є вирішення завдань щодо поліпшення стану й розширення мережі автомобільних шляхів для збільшення мобільності в межах прикордонного руху, поліпшення доступності туристично-рекреаційних центрів, сполучення населених пунктів з адміністративними центрами територіальних громад та районів.

Транспортна доступність гірських територій зросте також через створення гнучких форм *організації сервісу в системі громадського транспорту*, зокрема, заснованих на принципі відповідності попиту. Це передбачає прийняття замов-

лень на перевезення пасажирів у малозаселених місцевостях засобами телекомунікацій (телефон, Інтернет) й визначення оптимального маршруту руху перевізника з допомогою ІТ-систем.

Необхідним є застосування стандартів ЄС щодо використання транспортних засобів з низьким або нульовим рівнем шкідливих викидів в атмосферу для вантажних та пасажирських перевезень з метою зменшення забруднення атмосферного повітря в гірських районах. Зокрема, доцільно активізувати та стимулювати використання біопалива та сучасних транспортних засобів (електромобілі, електробуси, електровози). Для цього слід вжити заходів з розширення в гірських районах України мережі зарядних станцій для автотранспорту. Наявні в регіоні близько 35 станцій недостатні для забезпечення зростаючої кількості електромобілів.

Зростання туристично-рекреаційної сфери в Українських Карпатах, зокрема, перетворення регіону у важливий національний та міжнародний осередок особливо популярного гірськолижного туризму, ставить також завдання з розвитку інфраструктури авіаційного транспорту, відновлення діяльності та переоснащення аеропортів й аеродромів регіону. Сприяє розвитку туризму також розбудова карпатської мережі велосипедних і пішохідних маршрутів.

Важливим є також вдосконалення й розвиток наявної в Українських Карпатах мережі залізничних шляхів. Рисунок 5 показує, що мережа міжнародних залізничних шляхів у гірських районах України розгалужена недостатньо, тому переважна більшість вантажних та пасажирських перевезень здійснюється автомобільним транспортом, відповідно зростає рівень забруднення атмосферного повітря.

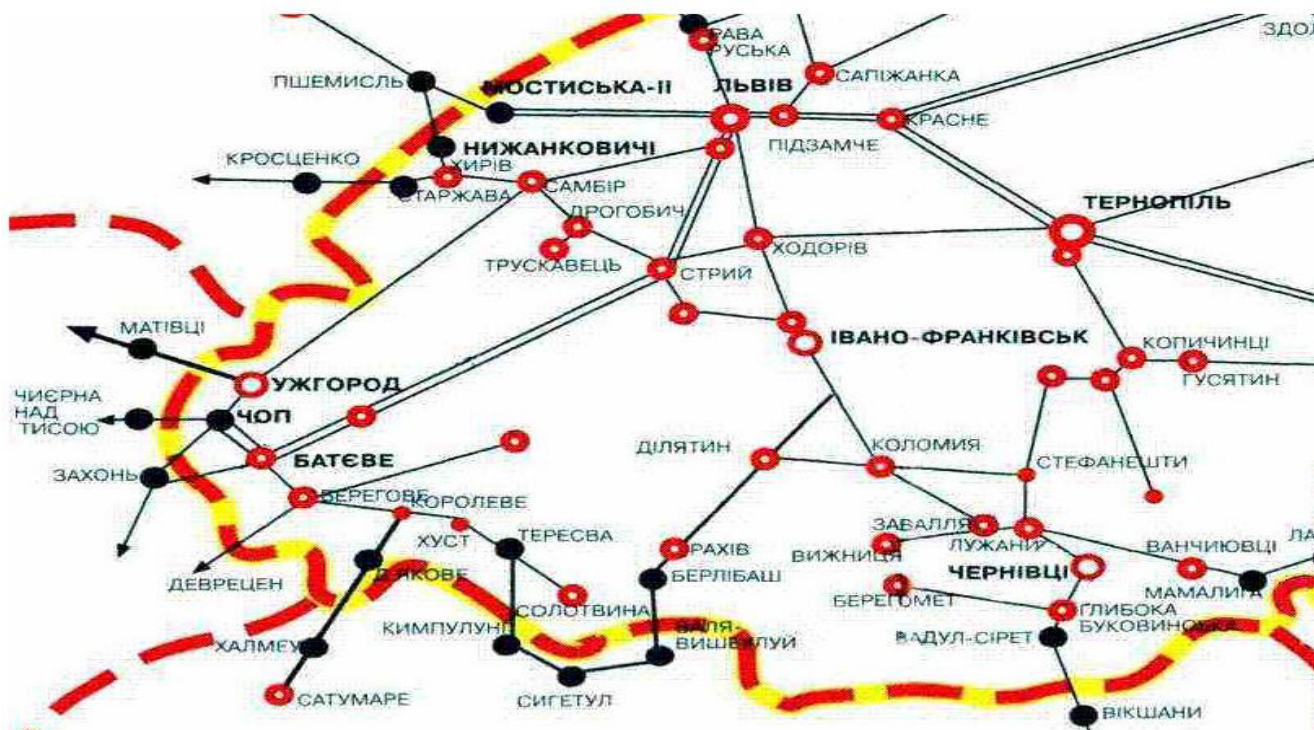


Рис. 5. Схема залізниць в Українських Карпатах [120].

Потребує модернізації інфраструктура перевантажень на вітчизняних транскордонних залізничних вузлах (альтернатива - уніфікація стандартів залізничних колій для безперешкодного користування транскордонною залізничною інфраструктурою – надто високовартісна). Ефективними також будуть заходи з відновлення, модернізації та використання вузькоколіїних залізниць, що може збільшити туристичну привабливість регіону й поліпшити умови пасажироперевезень у важкодоступних місцевостях.

Транспортна політика країн ЄС у Карпатському макрорегіоні орієнтує на інтермодальність транспорту та розширений перехід від автотранспортних до залізничних перевезень. Відповідно, для України в рамках спільної європейської транспортної платформи постають питання узгодження розбудови національної автомобільної та залізничної транспортної інфраструктури з сусідніми країнами.

Важливим є вирішення існуючих ризиків та небезпек на гірських перевалах та в тунелях. Необхідною є розробка схеми розв'язання цих проблем та спорудження нових об'єктів відповідної транспортної інфраструктури.

Враховуючи акценти європейської практики на перевезення вантажів автомобільним транспортом високої тоннажності, що забезпечує зменшення обсягів шкідливих викидів, автошляхи Карпатського регіону України слід адаптувати до збільшення питомих навантажень з докорінною реконструкцією наявних та будівництвом нових сучасних автомагістралей.

ВИСНОВКИ

Гірські території є важливим компонентом європейських екосистем, природним феноменом, екологічне значення якого виходить далеко за межі гір. Водночас гірські місцевості здавна служать місцем проживання сотень тисяч і мільйонів європейців. Сформована ними етнокультура є не менш вагомим феноменом, ніж природа гір. Цивілізаційний розвиток, глобалізаційні процеси призводять до загроз депопуляції гірських територій через ускладнені умови господарювання на них й, відповідно, низьку економічну конкурентоспроможність таких територій.

Такі явища спостерігаються у більшості гірських місцевостей, що зумовило необхідність вироблення особливих підходів до питань їх сталого розвитку, окремої гірської політики. Така політика формується у країнах Європи з середини минулого століття й постійно вдосконалюється. В її основі лежать принципи збереження екологічного потенціалу гір й місцевих етнокультурних надбань, носіями яких є їх мешканці – горяни. Вирішення відповідних завдань реалізується через систему інструментів і механізмів, які б забезпечували збереження та примноження природних багатств гір з одночасним вирішенням територіальних проблем економічного та соціального характеру для досягнення високих стандартів проживання місцевого населення.

В країнах-членах ЄС реалізація гірської політики здійснюється у контексті загальної політики згуртованості, яка передбачає підтримку менш розвинутих територій, недопущення їх депопуляції і базується на 3 основних рушіях: підтримці розвитку економіки й насамперед сфери малого та середнього бізнесу; розвитку соціальної сфери, вирішенні питань зайнятості місцевого населення; інфраструктурному розвитку, в першу чергу – поліпшенні транспортної інфраструктури. Стосовно гірських територій акценти також робляться як на підтримці традиційних форм господарювання, насамперед пов'язаних з сільським господарством, так і на необхідності їх поліфункціонального розвитку.

В умовах євроінтеграції Україна зіштовхується з ситуацією, коли інтеграційні процеси, з одного боку, вимагають зближення вітчизняної політики та механізмів розвитку гірських територій з європейськими, з другого боку, - спричиняють нові проблеми й виклики, які слід додатково враховувати, а ще з однієї сторони – розкривають нові можливості вирішення проблем кооперовано, чи за підтримки європейських партнерів. У пропонованій науковій доповіді автори зробили спробу розкрити особливості та європейський досвід реалізації гірської політики і на цій основі розглянути концептуальні основи перспективної для України політики розвитку гірських територій, окремі напрями та механізми її реалізації.

Сподіваємося, що матеріали цього дослідження будуть корисними при обґрунтуванні, розробленні та реалізації інституційних інструментів вітчизняної гірської політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону; за ред. М. А. Голубця. – Львів: Поллі, 2007. - 288 с.
2. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах /НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С.Кравців. - Львів, 2013.
3. Кравців В.С., Жук П.В. Концептуальні засади розробки та реалізації державної програми сталого розвитку Українських Карпат // Економіка України. - 2013. – № 1. - С. 4 – 11.
4. Жук П.В. Методологічні основи та практичні завдання сталого розвитку гірських територій України // Регіональна економіка. – 2014. - № 3. – С. 66 – 75.
5. Пітюлич М. М. Гірські території Українських Карпат: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. – Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», - Ужгород: Гражда, 2015. – 320 с.
6. Циммерманн Х. Державна політика для гірських регіонів – досвід деяких європейських країн та можливі варіанти для України. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/url?url=http://derzhava.in.ua/Lists/2/Attachments/1718/Nr-18> .
7. Пукшин І. Швейцарію в Українські Карпати. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/igor_pukshyn_shveytsariyu_v_ukrainski_karpaty_107262.html?print
8. Карп Г. В. Інструменти європейської політики розвитку гірських населених пунктів // Наукові праці НДФІ. – 2009. - № 2 (47). – С. 54-60.
9. Газуда М., Польовська В. Європейський досвід регулювання розвитку гірських територій // Науковий вісник Ужгородського національного університету. - 2016. – Вип. 7, частина 1. – С. 74-77.
10. Карпенко В. Досвід регіонального планування у Франції // Вісник УАДУ. – 2000. - № 1. – С. 289-294.
11. Криштанович С. В. Основні напрямки гірської політики країн ЄС: досвід для України // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 4. – С. 475-483.
12. Кудіна В. О. Використання у вітчизняній регіональній політиці європейського досвіду регулювання розвитку територій. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/5/05.pdf>
13. Федюк В., Биченко А. Регіональний розвиток у Швеції та Україні. - Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD105_ukr_11.pdf
14. Слава С., Самборський Д., Сегварі П., Дацишин М. Розвиток економічно проблемних територій: міжнародний досвід // Проект партнерства Канада – Україна «Регіональне врядування та розвиток». – К.: Видавництво «К.І.С.». - 2007. – 144 с.

15. Малаховський Ю. В. Досвід США, Канади та країн ЄС в управлінні економічним розвитком депресивних територій // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2015. – Вип. 28. – С. 43-53.
16. Поліщук Л. С. Регіональні асиметрії в ЄС та нові інструменти політики вирівнювання // Actual problems of international relations. Release 126 (part II). – 2015. – С. 116-124.
17. Програма транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна. – Режим доступу: <http://pl-by-ua.eu/ua,news,162>
18. Програма прикордонного співробітництва ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна. – Режим доступу: <http://www.huskroua-cbc.net/ua/nformacja-pro-rogramu>
19. Програми прикордонного співробітництва ЄІС 2014-2020. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Print?lang=uk-UA&id=15d70f98-fdc3-4383-2bd-cde17c8ee224>
20. Report implem makroregion strategy. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/macro-regional-strategies/
21. Україна та країни ЄС розроблять спільну Стратегію розвитку Карпатського регіону. Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249868016&cat_id=244277212
22. Współpraca w regionie Karpat. Inicjatywa nowej strategii makroregionalnej UE wg stanu na 30.08.2016. MATERIAŁY OIDE. – Режим доступу: http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/pigulki/wspolpraca_w_regionie_karpat_30.08.2016.pdf
23. Dlaczego Region Karpat potrzebuje strategii makroregionalnej UE. – Режим доступу: http://europeanreform.org/files/BROSZURA_POLSKA.pdf
24. Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту (2000). – Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dgap/-localdemocracy/emat/VersionPrincipes/Ukrainian.pdf>
25. Губені Ю. Е. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики // Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 62-70.
26. Bundesgesetz über die Landwirtschaft (Landwirtschaftsgesetz, LwG) vom 29. April 1998 (Stand am erste Mai 2017). – Режим доступу: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19983407/index.html>
27. Стратегія «Європа 2020» Europe 2020. A strategy for smart sustainable and inclusive growth // European Comission. – 2010. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52010DC2020> .
28. See Regulation (EU) No 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) No 1698/2005. – Режим доступу: <http://eur-ex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex32013R1305> .

29. European Commission. 2011. «Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)», COM (2011) 627 final/2. - Brussels. - 143 p.
30. Попова О. Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014-2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України // Економіка АПК, 2013, № 2. – С. 89-96.
31. Шерстюк С. В. Спільна аграрна політика ЄС на 2014-2020 роки: орієнтири для України. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/5_2014/56.pdf/
32. Regulation (EU) No 1307/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No 637/2008 and Council Regulation (EC) No 73/2009. Article 24. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32013R1307> .
33. Council Resolution of 15 December 1998 on a forestry strategy for the European Union OJ C 56, 26.2.1999, p. 1–4. – Режим доступу: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31999Y0226\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31999Y0226(01))
34. EU Forest Action Plan. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/fore/action_plan/index_en.htm
35. Regulation (EU) No 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) No 1698/2005 OJ L 347, 20.12.2013, p. 487–548. – Режим доступу: <http://eur-ex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32013R1305>
36. The new EU Forest Strategy http://ec.europa.eu/agriculture/forest/strategy/index_en.htm COMMUNICATION FROM THE COMMISSION A new EU Forest Strategy: for forests and the forest-based sector /* COM/2013/0659 final */. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2013:0659:FIN>
37. Rural development 2014-2020. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/countryfiles/index_en.htm
38. National action plans. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/renewable-energy/national-action-plans>
39. A cumulative cost assessment (CCA) of EU legislation affecting forest-based industries value chains
40. Sustainable Forest Management Criteria & Indicators / Final Report. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/forest/publications/pdf/sfcci-report_en.pdf
41. Forest-based Sector Technology Platform <http://www.forestplatform.org/>
42. Annual emission allocations 2013-2020. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/clima/policies/effort/framework/index_en.htm
43. LIFE Climate Action. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/clima/policies/budget/life/index_en.htm

44. EU Adaptation Strategy Package. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/clima/policies/adaptation/what/documentation_en.htm
45. Green Paper on Forest Protection and Information. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/environment/forests/fprotection.htm>
46. Biodiversity Strategy. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/strategy/index_en.htm
47. Rural development 2014-2020. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/index_en.htm
48. Mapping and Assessment of Ecosystems and their Services (MAES). – Режим доступа: <http://biodiversity.europa.eu/maes>
49. Forestry statistics. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Forestry_statistics
50. LIFE (2014-2020). – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/environment/life/funding/lifeplus.htm>
51. Horizon 2020 The EU Framework Programme for Research and Innovation. – Режим доступа: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/>
52. DIABOLO Distributed, Integrated And Harmonised Forest Information For Bioeconomy Outlooks. – Режим доступа: <http://diabolo-project.eu/>
53. Forest Reproductive Material. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/food/plant/standing_committees/sc_frm/index_en.htm
54. 7th Research Framework Programme. – Режим доступа: https://ec.europa.eu/research/fp7/index_en.cfm
55. The Bioeconomy Strategy. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/research/bioeconomy/index.cfm?pg=policy&lib=strategy>
56. European Innovation Partnership 'Agricultural Productivity and Sustainability' (EIP-AGRI). – Режим доступа: <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/en/content/EIPAGRIabout>
57. ERANET in Horizon 2020. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/research/era/era-net-in-horizon-2020_en.html
58. Standing Forestry Committee (SFC). – Режим доступа: http://ec.europa.eu/agriculture/forest/standing-committee/index_en.htm
59. Civil dialogue group on forestry and cork. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/agriculture/civil-dialogue-groups/forestry-cork_en.htm
60. Expert Group on Forest-based Industries and Sector-related Issues. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/growth/sectors/rawmaterials/industries/forest-based/strategyhr>
61. EU Forest Communication Strategy. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/agriculture/fore/publi/communication-strategy_en.pdf
62. Study "The impact of EU consumption on deforestation". – Режим доступа: http://ec.europa.eu/environment/forests/impact_deforestation.htm
63. European Rural Networks' Assembly. – Режим доступа: <https://enrd.ec.europa.eu/general-info/governance/assemblyen>

64. EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth /* COM/2010/2020 final */. – Режим доступу: <http://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52010DC2020>
65. Roadmap to a Resource Efficient Europe /* COM/2011/0571 final */. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:52011DC0571>
66. Rural development 2014-2020. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/index_en.htm
67. EU Industrial Policy <https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/euen>
68. 2020 climate & energy package. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020/indexen.htm>
69. Plant reproductive material. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/food/plant/plant_propagation_material_en
70. Biodiversity Strategy. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/strategy/index_en.htm
71. The Bioeconomy Strategy. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/research/bioeconomy/index.cfm?pg=policy&libstrategy>
72. Europa – najpopularniejszy kierunek turystyczny na świecie – nowe ramy polityczne dla europejskiego sektora turystycznego / COM (2010) 352 / Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu ekonomiczno-społecznego i Komitetu Regionów. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2010/PL/1-2010-352-PLF1-1.Pdf>
73. Горобець В., Чернецька С. Гроші на туризм: чи зможе Україна використати європейський досвід // Лівий берег, 6 вересня 2016р. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/economics/2016/09/06/344154_groshi_turizm_chi_mozhe_ukrain_a.html
74. Liechtenstein in figures 2015. Office of statistics Principality of Liechtenstein. – Режим доступу: <http://www.llv.li/files/as/fl-in-zahlen-englisch-internetpdf>
75. Проект Стратегії Європейського Союзу для Альпійських регіонів [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Стратегії Європейського Союзу для Альпійських регіонів. – Режим доступу: <http://www.alpine-space.org/2007-013/projects/projects/detail/AlpEnergy/show/index.html>
76. Підсумковий звіт проекту Smart-Space Стратегії Європейського Союзу для Альпійських регіонів // Офіційний сайт Стратегії Європейського Союзу для Альпійських регіонів. – Режим доступу: http://www.alpine-space.eu/projects/smart-space/results/20170821_smartspace_1.3.4.summary_report_v01_k_rst.pdf
77. Hans Kordik. The Model Region of Güssing – an Example of the Austrian Grassroots Strategy for Energy Independence. Site of the Worldwatch Institute. Vision for a Sustainable Energy. 04.06.2011. – Режим доступу: <http://blogs.worldwatch.org/revolt/the-model-region-of-gussing-%E2%80%93-an-xample-of-the-austrian-grassroots-strategy-for-energy-independence/>
78. Share of the renewable energy in gross final energy consumption // Eurostat news release 43/2015 of 10.03.2015. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/8-10032014-AP/EN/8-10032014-AP-EN.PDF

79. Швейцарія відмовляється від атомної енергетики. Інтернет-видання Україна комунальна. 23.05.2017. – Режим доступу: <http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/shvejcarja-vdmovljajetsja-vd-atomnoji-jenergetiki-49879>
80. Swiss grid. Grid data 2016. – Режим доступу: https://www.swissgrid.ch/dam/swissgrid/company/publications/en/netzdaten_2016_en.pdf
81. The draft outline for Macro-regional Strategy for the Carpathian Region. – Режим доступу: https://www.mr.gov.pl/media/35774/Carpathian_strategy_EN_draft_2203_2017.pdf
82. Дійова група № 4 Стратегії Європейського Союзу для Альпійських регіонів // Офіційний сайт Стратегії Європейського Союзу для Альпійських регіонів. – Режим доступу: <https://www.alpine-region.eu/actiongroup-4>
83. Implementing Monitraf // Офіційний сайт Стратегії Європейського Союзу для Альпійських регіонів. – Режим доступу: http://www.alpine-space.org/20072013/uploads/tx_txxrunningprojects/iMonitraf_Flyer.pdf
84. Towards a Sustainable Alpine Transit Traffic // Офіційний сайт Стратегії Європейського Союзу для Альпійських регіонів. – Режим доступу: http://www.alpine-space.org/2007-2013/uploads/txtxxrunningprojects/Alpine_Transit_Traffic-Policy_scenarios.pdf
85. Zurich process – Cooperation of Transport Ministers of Alpine Countries. – Режим доступу: <http://www.zurich-process.org/key-bodiesresults/activities-of-revious-presidencies/promoting-intermodality-in-the-alps/>
86. What is the model shift? // Greenmodal transport – Режим доступу: <http://www.greenmodal.eu>
87. Treaty of Lisbon / Офіційний сайт Європейського Союзу. – Режим доступу: http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/indexen.htm
88. Charter of Fundamental Rights of the European Union. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/ndexhtm>
89. О проекте Европейской рамочной конвенции о горных регионах / Конгресс местных и региональных властей Совета Европы/ Рекомендация 75 (2000). – Режим доступу : http://www.coe.int/t/R/CIrae/%5BRussian_doc%5D/%5B2000%5D/REC_75_Ru.asp#TopOfPage
90. О Европейской хартии о защите гор / Конгресс местных и региональных властей Совета Европы/ Рекомендация 130 (2003). – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=REC%28200329130&Language=lanRussian&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=CA CC9A&BackColorLogged=EFEA9C>
91. Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат / Закон України № 1672-IV від 07.04.2004 / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_164
92. Про приєднання до Протоколу про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат / Закон України № 1905-VIII від 22.02.2017 / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon 3.rada.gov.ua/laws/show/001004-11/page>

93. Кравців В. С., Стадницький Ю. І. Гірська політика: міжнародні акти та світовий досвід. – Львів: ІРД НАН України. – 2005. – 50 с.
94. Директиви 2008/98/ЄС про відходи (рамкова). – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/m/str45875>
95. Директива про захоронення відходів 1999/31/ЄС про захоронення відходів. – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/m/str45875>
96. Директива 2006/21/ЄС про управління відходами видобувної промисловості. – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/-m/str_-45875
97. Криштанович С. Публічний менеджмент соціально-економічного розвитку гірських територій карпатського регіону. – Львів : ЛДУФК, 2017. – 208 с.
98. Біла С. О. Інституційне забезпечення соціально-економічного розвитку проблемних територій (світовий досвід) // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3(12). – С. 172-183.
99. Пітюлич М.М. Регулювання розвитку гірських територій в умовах модернізації економіки / Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю: 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. — Львів: ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України", 2015. – 462 с.
100. Європейська хартія про захист гір: Рекомендація 130 (2003) Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. – Режим доступу : <http://www.coe.int/t/congress/Defaulten.asp> .
101. Мікловда В., Пітюлич М. Як нам вивести села з перманентної кризи. Проект Концепції сталого розвитку гірських територій Закарпаття як складової Державної програми розвитку Українських Карпат // Новини Закарпаття, 13 листопада 2017 р. – Режим доступу : <http://novzak.uz.ua/node/29>
102. Економічна активність населення Львівської області: формальна та неформальна зайнятість / Садова У.Я., Гринькевич О.С., Матковський С.О., Теслюк Р.Т., Левицька О.О., Махонюк О.В. // за заг. ред. д.е.н., проф. Садової У.Я. – Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України. – 2017. – 48 с.
103. Пітюлич М.М., Бараняк І.Є. Прогнозна оцінка демографічного розвитку в Закарпатській області // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Економіка”. – 2013. - № 40. – С. 171-176.
104. Руденко О. В. Альпійська конвенція – зразок екосистемної парадигми природоохоронного законодавства // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 559. – С. 62 – 65.
105. EUSALP EU Strategy for the Alpine Region. – Режим доступу: <https://www.alpine-region.eu/7-countries-and48-regions>
106. Mission Statement. – Режим доступу: <https://www.alpine-region.eu/mission-statement>
107. Strategia karpacka – szansa na nowa konsolidacje regionu. – Режим доступу: <http://www.new.org.pl/959-strategia-karpacka-szansa-na-nowa-konsolidacje-regionu>

108. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України № 2850-IV від 08.09.2005. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
109. Колодійчук І. А., Морська Т.В. Напрями та інструменти удосконалення державної підтримки гірського сільського господарства // Регіональна економіка. – 2013. - № 3. – С. 48-56.
110. Перспективи і можливості розвитку сільського господарства гірських районів / І. А. Колодійчук, Т. М. Морська, Р. Р. Білик // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Актуальні проблеми регіонального розвитку : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол. В.С. Кравців (відпов. ред.). – Львів, 2012. - Вип.6(98). - С. 280-290.
111. *Acquis communautaire* – корпус прав та обов’язків, загальний для всіх держав-членів Європейському Союзу European Commission - Enlargement – Acquis. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/enlargement/policy/glossary/terms/acquisen.htm> .
112. The new EU Forest Strategy. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/forest/strategy/index_en.htm
113. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки (проект). – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/16025>
114. Проект Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/E_apk/2010_7/10_0701.pdf
115. European Union, Trade in goods with Ukraine. – Режим доступу: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113459.pdf
116. Інвентаризація лісових доріг. – Режим доступу: <http://www.lisproekt.gov.ua/materialy-ta-zvity/inventaryzatsiya-lisovyh-dorig>
117. Підготовка та впровадження проектів заміщення природного газу біомасою при виробництві теплової енергії в Україні. Практичний посібник / За ред. Г. Гелетуки. – К.: «Поліграф плюс», 2016. – 104 с.
118. В.Соловій. Оцінка послуг екосистем, забезпечуваних лісами України, та пропозиції щодо механізмів плати за послуги екосистем . – Режим доступу: <http://www.fleg.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Zvit.-Otsinka-slugekosystem-Zabezpechuvanyh-lisamy-Ukrayiny-ta-propozytsiyi-shhodo-meha-nizmiv-platy-za-poslugekosystem.pdf>
119. INSPIRE Infrastructure for spatial information in Europe. – Режим доступу: <http://inspire.ec.europa.eu/>
120. Схема української залізниці // Офіційний сайт Львівської залізниці. – Режим доступу: <http://railway.lviv.ua/info/maps/>